VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 9 DECEMBER 2017 PRIS: 89:-

Hopp och förtvivlan

Vart är världen egentligen på väg?

En djävul på axeln

Bengt Ohlsson om någon som viskar i ditt öra

Svenska fackböcker 2017

32 extra sidor om vinterns bästa läsning

TIDSAM 2804-09 09
7 388280 408901
RETURVECKA 7

SOM MEDLEM FÅR DU:

- ALLA VÅRA BÖCKER DIREKT HEM INNAN DE LANDAR I BUTIK
- 50% RABATT PÅ ALLA VÅRA EVENEMANG

Julklappstips:

Timbros bokklubb

Vill du orientera dig i borgerlighetens utmaningar och fördjupa dig i idéerna som formar det politiska samtalet?

Julerbjudande:

999 kr

Upp till 2 böcker varje månad i ett år.
(värde minst 2400 kr!)

Besök **timbro.se/bokklubb** och fyll i formuläret. Skriv "JUL" i kampanjfältet.

Vi ger ut böcker som blickar framåt utan att glömma vad som hände igår. Under ett år kommer du få ta del av liberala klassiker, aktuell svensk och internationell idédebatt samt fördjupningar i de idéer eller personer som påverkar vår världsbild.

Välkommen att följa med oss på en bildningsresa 2018!

Teckna ett abonnemang innan 18 december så får du årets sista essätrio om kosmopolitism i en fin presentask att lägga under granen! ETT ÅRS MEDLEMSKAP 999 kronor (1300 kronor fullt pris*) STUDENT 799 kronor (999 kronor fullt pris*) *priset är beräknat på 20 titlar till ett värde av minst 2400 kronor (butikspris).

”Jag känner glädje och stolthet att kunna skänka pengar till medicinsk forskning.”

”Det känns skönt att veta att min mans och mina tursamma aktieplaceringar kom till användning till något så välbehövligt som mer medicinsk forskning,” säger Anita Mellström Berniker.

– Jag är så glad att min man och jag hade möjlighet att köpa en del aktier för många år sedan när de stod mycket lågt i kurs – och att vi sedan fick se aktierna stiga kraftigt i värde. Det gjorde att jag efter min mans bortgång kunde skänka en del aktier till Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning som när aktierna såldes fick ett större belopp för både omedelbar och framtida forskning, säger Anita Mellström Berniker.

För Anita kändes det dubbelt skönt att kunna bidra till medicinsk forskning.

Dels hade hon under sina år som läkare sett att det trots den fantastiska utvecklingen inom behandling och vård fortfarande fanns behov av nya avgörande medicinska genombrott.

Dels önskade hon, efter operationer av båda sina höfter, både för egen del och andra drabbades skull, att den ortopediska forskningen kunde ta ett stort steg framåt. När Anita Mellström Bernikers make för nio år sedan gick bort i blodcancer, växte undan för undan ett beslut fram hos Anita

– Vi hade aldrig diskuterat döden och inte heller om vi skulle skänka bort några av våra tillgångar och i så fall till vad, berättar Anita.

– Men nu bestämde jag mig för att starta en fond hos Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF, för att stimulera till forskning kring cancer och ortopedi.

Som läkare hade Anita hört talas om SSMF och stödet till forskning kring i stort sett alla sjukdomar.

– Det visade sig vara ett klokt beslut att vända sig till SSMF. Att pengarna hamnat på rätt ställe har jag själv sett både när jag läser SSMF:s tidning och när jag haft tillfälle att träffa en del av de forskare som min och min mans fond stödjer, berättar Anita Mellström Berniker.

– Jag gillar också idén att gåvan var skattefri både för mig och SSMF. Om jag hade tagit ut vinsten från aktierna hade jag fått betala mycket skatt. Nu blev det en bättre användning av pengarna.

– Det känns skönt att kunna hjälpa några av alla de många duktiga forskare som SSMF stödjer – och förhoppningsvis kommer pengarna i nästa led att hjälpa kommande generationer behövande patienter, avslutar Anita Mellström Berniker.

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING
GRUNDAT 1919

90 KONTO | SVENSK INSAMLINGS KONTROLL

Vill du också ge ett bidrag, stort som litet, till svensk medicinsk forskning, läs mer på ssmf.se
eller ring SSMF på 08-33 50 61. Där kan du också beställa SSMF:s folder om att skriva testamente.
Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099. Swish 1239011099.

LEDARE

Mot brott och slöseri

PJ Anders Linder

Inte bara jul och sylvester utan hela valåret 2018 står för dörren när dessa rader fästs på pränt. Realisten i mig säger att man följaktligen bör rusta sig mentalt för en lång tid av ”Ni är en samhällsfara! Nej, det är ni som är” och ett evigt återkommande ”Ha, ni vet inte hur ni ska bilda regering. Ha, det vet inte ni heller!”, men min inre idealist är ännu inte helt utslagen utan hoppas på aningen fler teman än så. Tre exempel:

VALUTA FÖR PENGARNA. Leif Östlings ilskna fråga om vad fan han fick för sina skattepengar ledde bland annat till en förtida avgång som ordförande i Svenskt Näringsliv, där han möjligen ändå inte var rätt man på rätt post. Svenskt Näringsliv är ett Förenta Nationerna i miniatyr med en myriad bransch- och företagsintressen som ska jämkas samman, och även om Leif Östling har visat upp ett imponerande register som industriledare är det kanske inte tålamod och diplomatisk fingerfärdighet som varit hans riktiga *forte*.

Fast samtidigt som det klumpiga utbrottet ledde till hans egen sorti introducerade det ett näraliggande och utomordentligt angeläget ämne: Vad får svenska folket för sina skattepengar? Skatten är en stor utgift för de flesta medborgare; ja, i många hushåll den klart största utgiften. Ändå är frågorna om hur väl det allmänna använder miljarderna märkligt frånvarande i den partipolitiska debatten. Förbluffande få politiker har profilerat sig i frågan och för det pigga partiet eller kreativa kandidaten ligger valåret vidöppet.

MÅNGA TYCKS ANSE att ifrågasättande av slöseri är en typisk högerfråga, men jag har aldrig förstått varför. Om det visar sig att det finns stor ineffektivitet och görs orimliga prioriteringar i den offentliga sektorn kan det ekonomiska utrymmet som frigörs för all del användas till att sänka skatten men lika gärna till att bygga ut verksamheten eller höja dess kvalitet. Jakten på slöseri inom stat och kommun borde ske i knivskarp konkurrens mellan höger och vänster. Det är en gåta varför det inte redan är fallet, men det är inte för sent att komma igång.

Detsamma gäller uppmärksammandet av att *statens tillkortakommanden äventyrar företagsklimatet*. Att statens aptit på skattepengar och detaljreglering kan skapa svårigheter för näringslivet är ingen nyhet, men det blir inte bara problem när staten gör för mycket utan också när den gör för litet.

Det behövs nya arbetsplatser av många skäl och inte minst för att de senaste årens alla invandrare ska få jobb, men vem har lust att starta företag i utanförskapsområden där rättsapparaten har tappat greppet och gängen tagit makten? Knarkhandel, stenkastning och bilbränder är illa nog i sig, men brottsligheten leder också till att det blir ekonomisk ödemark i områdena där den frodas. Om man inte kan driva butik utan att bli bestulen eller få sina skyltfönster sönderslagna, och om man inte kan starta ett tvätteri eller ett kafé utan att bli utsatt för utpressning, kommer det inte att vara många som törs och orkar hålla på. När rättsstatens fundament krackelerar kommer hela samhället i gungning.

Både brott och brottslighet behöver utredas. Uppklarningsprocenten är förfärande låg för många brottstyper idag och för att Sverige ska få effektivare maskineri för att identifiera och lagföra skyldiga behövs ökad kunskap och ett rikare och mer kvalificerat offentligt samtal om brottsförebyggande, brottsbekämpning och brottsbestraffning. Det måste vara ett intellektuellt fattigdomsbevis för vårt land att ständigt samma handfull personer kommer till tals. Eller finns inget meningsfullt att säga om lag och ordning utöver det som framförs av Jerzy Sarnecki, Felipe Estrada och Leif G W Persson?

VAR HÖR MAN om det internationella perspektivet och lärdomar från andra länder som vi har att lära och inspireras av? Kanske på seminarier i Brå men knappast i den allmänna debatten.

Jämför hur många forskare, ämbetsmän och myndigheter som vänder och vrider på den ekonomiska politiken med hur många som analyserar polisens arbete och föreslår förbättringar. Arbetet mot brott är en av statens mest grundläggande uppgifter, men nu lämnas medborgarna i sticket både vad gäller själva brottsbekämpningen och idéer om hur den kan vässas.

❧ ❧ ❧

När man tagit sig fram till sidan 130 i detta utbyggda julnummer belönas man med en artikel av Bengt Ohlsson, som är ny återkommande skribent i *Axess*. Bengt Ohlsson skriver sedan länge krönikor i *Dagens Nyheter* och är författare till en rad pjäser och böcker, varav den mest välbekanta torde vara *Gregorius* för vilken han fick Augustpriset 2004. Det är en stor glädje att få hälsa honom välkommen ombord.

PJ Anders Linder

”Finns inget meningsfullt att säga om lag och ordning utöver det som framförs av Jerzy Sarnecki, Felipe Estrada och Leif G W Persson?”

Senaste nytt till frukost. Och fördjupning när du vill. Helt utan kostnad.

f+ är Sveriges nya företagsamma nyhetstjänst.
Nu kan du få ett **dagligt nyhetsbrev** med de senaste nyheterna från Sverige och världen, redan till frukost. Översiktligt och snabbläst, så du börjar dagen väl orienterad. Samtidigt innehåller alla artiklar länkar till **fördjupning och nya perspektiv** när du vill dyka ner i någon nyhet. Är du särskilt intresserad av att följa vissa branscher eller ämnen, kan du **anpassa ditt nyhetsbrev** efter dina egna val. Och allt är gratis.

Gå in på www.fplus.se och prenumerera idag.
Helt utan kostnad.

f+

*f*plus.se

INNEHÅLL

AXESSmagasin
VETENSKAP BILDNING TRADITION NR 9 2017

10 SAMHÄLLE

Krönikor Annika Borg sätter press på de goda människorna **10**
Thomas Engström njuter av Europas tröghet **10**
Medborgarskap Per Svensson tar sig an vår tids narcissister **12**
Forskning MarieLouise Samuelsson granskar KI:s affärer i Hongkong **14**
Jemen Tanja Holm rapporterar från ett krig som inte tar slut **16**
Nordkorea Benjamin Katzeff Silberstein tror att Kina och Nordkorea håller sams **18**
Ryssland Ulrika Carlsson bemöts ohövligt i Moskva **20**
I korthet Litterära modelejon. Påvra redaktioner **21**

22 FRIZON

Per-Arne Bodin ser den ryska storfilmen *Matilda*.

26 OPINION

Gunnar Lund uppmanar till stöd för Emmanuel Macron.

TEMA: HOPP OCH FÖRTVIVLAN

30 Vår tids dogm Katarina Barrling bekymras av den bräckliga optimismen.
32 Laga pyspunkan i tid Anna Dahlberg sätter sin lit till en ökad krisinsikt.
34 Inhägnade och ofria Paulina Neuding om mer trygghet och mindre frihet.
36 Men chansen finns Widar Andersson uppmanar till konservatism.
38 En identitetskris Karin Pihl varnar för ett land som famlar.
40 Räds inte verkligheten Torbjörn Elensky är trots allt optimist.
42 Detta är olyckligt Susanna Birgersson om att lycka inte är en rättighet.
44 Något mer behövs Maria Borelius förordar anti-inflammatorisk kost.
46 En gammal strid Malcolm Kyeyune ser positivt på populism.
48 Staden lockar och skrämmer Charlotta Mellander gillar det urbana.
50 Tänker vi rätt? Nicklas Berild Lundblad om vår gemensamma tankeförmåga.
52 Nu var det 1969 Fredrik Erixon utmanar generation Woodstock.

Lyckan är något att tacksamt ta emot, i skärvor, i glimtar, i hastiga skurar.

Susanna Birgersson, sid 42

54 INTERVJU

Sofia Lilly Jönsson samtalar med Anders Piltz om vad som förenar och skiljer katoliker och lutheraner.

58 TRADITION

Alfred Sjödin om Anne Dacier och konflikten mellan gammalt och nytt.

62 CIVILISATION

Historia Lars Lönnroth om släktingen Erik Gustaf Geijer **62**
Litteratur Josefin Holmström läser Jane Austens brev **64**
Humaniora Torsten Rönnerstrand angriper postmodernismen **66**
Intellektuella Jackie Jakubowski om Bernard-Henri Lévy **68**
Litteratur Jakob Sjövall läser Danilo Kiš **69**
Universitet Joel Halldorf om ett teologiskt underskott **70**
Krönika Anosh Ghasri fruktar att staten förlorar i legitimitet **71**
I korthet Charlotta E Lindell om dollarprinsessorna **71**

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2017

Specialsektion med 26 recensioner av titlar ur årets utgivning av svensk facklitteratur.

104 RECENSIONER

Carl Rudbeck kommenterar politiskt rävspel **105**
Bengt E Y Svensson följer lagen **109**
Katarina Barrling går emot modeströmmen **111**
Lennart Berntson sörjer svältoffer **113**
Karin Henriksson studerar fabulöst förmögna **115**
Martin Lagerholm letar efter ursprunget **117**
Bengt G Nilsson väntar på demokrati **119**
Göran Frankel läser tankar **121**
Ann-Sofie Dahl hyllar en hundraåring **123**
Tommy Olofsson firar ett litterärt märkesår **125**
Erik W Larsson avvisar tokig psykiatri **127**

130 I VÅR TID

Bengt Ohlsson tar sig an den lede.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd: PJ Anders Linder
Redaktörer: David Andersson, Jan Söderqvist och Mats Wiklund
Gästredaktör: Joakim Tholén
Redaktionssekreterare: Katarina O'Nils Franke
Redaktionsråd: Louise Belfrage, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Layout: Petter Carnhagen och Maria Haack
Bildredaktör: Maria Haack
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Nästa nummer: 6 februari 2018
Annonser: redaktionen@axess.se
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Material insänt till *Axess* kan lagras och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Vinjettbilder: Johan Patricny
Porträtteckningar: Johan Patricny
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 674 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31, e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Allduplo

SKRIBENTER

Widar Andersson
Chefredaktör i *Folkbladet*

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet

Lennart Berntson
Lektor i historia vid Roskilde universitet

Susanna Birgersson
Fristående skribent

Per-Arne Bodin
Professor i slaviska språk med litterär inriktning vid Stockholms universitet

Maria Borelius
Entreprenör och vetenskapsjournalist

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi och universitetslektor i Moskva

Adam Cwejman
Ledarskribent i *Göteborgs-Posten*

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik och bosatt i Köpenhamn

Anna Dahlberg
Politisk redaktör i *Expressen*

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Thomas Engström
Författare och journalist

Fredrik Erixon
Vd för European Center for Political Economy i Bryssel

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist och författare

Anosh Ghasri
Frilansskribent

Lotta Gröning
Journalist och krönikör i *Expressen*, fil dr i historia

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria vid Uppsala universitet och lärare på Teologiska högskolan i Stockholm

Dick Harrison
Professor i historia vid Lunds universitet

Karin Henriksson
Journalist och författare

Pontus Herin
Samhälls- och ekonomijournalist

Edvard Hollertz
Journalist, lantbrukare och agronomstuderande

Tanja Holm
Journalist och författare

Josefin Holmström
Författare, kritiker och doktorand i engelsk litteratur i Cambridge

Henrik Höjer
Fil dr i historia och vetenskapsjournalist

Jackie Jakubowski
Frilansskribent och tidigare chefredaktör i *Judisk Krönika*

Sofia Lilly Jönsson
Journalist

Benjamin Katzeff Silberstein
Forskar vid Foreign Policy Research Institutet i Philadelphia

Dan Korn
Författare, kulturhistoriker och rabbin

Torill Kornfeldt
Biolog, vetenskapsjournalist och författare

Martin Kragh
Chef för Rysslands- och Eurasienprogrammet vid Utrikespolitiska institutet

Malcolm Kyeyune
Skribent och debattör

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare och frilansjournalist

Therese Larsson Hultin
Utrikesanalytiker i *Svenska Dagbladet*

Charlotta E Lindell
Journalist

PJ Anders Linder
Chefredaktör i *Axess*

Gunnar Lund
Fd statsråd och ambassadör

Camilla Lundberg
Journalist och musikkritiker, tidigare musikchef på Sveriges Television

Nicklas Berild Lundblad
Fil dr i informatik och adjungerad professor vid KTH

Lars Lönnroth
Professor emeritus i litteraturvetenskap

Charlotta Mellander
Professor i nationalekonomi vid Internationella handelshögskolan i Jönköping

Tommy Möller
Professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet

Paulina Neuding
Chefredaktör i *Kvartal*

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Annika Nordgren Christensen
Försvarspolitisk expert och ledamot av Kungliga Krigsvetenskapsakademien

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Patrik Oksanen
Politisk redaktör i *Hudiksvalls Tidning*

Tommy Olofsson
Författare och professor emeritus i kreativt skrivande

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Karin Pihl
Ledarskribent vid Liberala Nyhetsbyrån

Susanna Popova
Journalist och författare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

MarieLouise Samuelsson
Journalist och författare

Inga Sanner
Prefekt för institutionen för kultur och estetik samt professor i idéhistoria vid Stockholms universitet

Alfred Sjödin
Fil dr i litteraturvetenskap vid Lunds universitet

Jakob Sjövall
Statsvetare

Isak Skogstad
Högstadielärare och frilansskribent

Yrsa Stenius
Författare och journalist, tidigare chefredaktör i *Aftonbladet* och Pressombudsman

Karin Svanborg-Sjövall
Vd i tankesmedjan Timbro

Per Svensson
Kulturjournalist i *Sydsvenskan*

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk fysik vid Lunds universitet

Jan Söderqvist
Redaktör i *Axess*

Nils Johan Tjärnlund
Författare och vetenskapsjournalist

Lars Trägårdh
Professor i historia vid Ersta Sköndal högskola

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Petra Östergren
Författare och doktorand i socialantropologi

RED@AXESS.SE

BLOGGDEBATTER OCH LÄSARBREV

Botten ur systemet

YTTRANDEFRIHETEN, om den ska ha något värde utifrån en liberal idétradition, är beroende av att den enskilde har en från offentligheten skyddad sfär, skriver Mattias Hessérus i sin artikel i förra numret av *Axess*.

Annorlunda uttryckt: Yttrandefriheten som liberal idé och mänsklig rättighet kan förverkligas till sitt syfte endast om friheten begränsas. All yttrandefrihet värd namnet vilar på denna paradox och då gäller motsägelsen inte bara privatlivets helgd utan i stort sett allt som publiceras.

I en liberal demokrati är publicistens första imperativ: Publicera! Publicera det som har kommit till din kännedom, som är sant och relevant för medborgarna att få veta för att de adekvat ska kunna förhålla sig till liv och samhälle.

Publicistens andra imperativ lyder: Visa hänsyn! Publicitet kan skada människor oerhört. I ett civiliserat samhälle skadar människor inte varandra uppsåtligt om inte detta är oundvikligt i kraft av något överordnat medmänskligt och socialt intresse.

Sveriges publicister och journalister var först i världen med att inrätta ett frivilligt, självregulerande pressetiskt granskningssystem byggt på ett pressetiskt regelverk som definierar god publicistisk sed. De två, ovan nämnda axiomen utgör systemets grundbultar: Publicera men avstå om särskilda hänsyn så kräver.

Den pressetiska regleringen gjorde det möjligt för Sveriges publicister att hålla undan privatlivets helgd från tryck- och yttrandefrihetslagstiftningen. Tilläggas bör att den mycket svenska institution som benämns "ansvarig utgivare" är en viktig kugge i detta pressetiska maskineri.

För utgivarna var det viktigt att skyddet för privatlivet inte garanterades i lag. Man befarade att lagstiftning på detta område skulle skapa kryphål för människor i hög samhällsposition som ville slippa mediers närgångna granskning. Gränsen mellan offentligt och privat i de styrandes förehavanden är inte sällan flytande och vissa omständigheter i dessas personliga liv kan ha sådan bäring på den offentliga positionen att de måste kunna nagelfaras utan att vederbörande enligt lag skulle ha rätt att ropa på polis.

Skyddet av privatlivet förlades till det pressetiska systemet, vilket innebar att makten över vad som publicerades om kända människors personliga angelägenheter och vad inte, stannade hos de ansvariga utgivarna utan läckage till domstolarna.

Publicisternas farhågor om kryphålen undan granskning som offentliga personer kunde ty sig till ifall lagarna tog hand om privatlivets helgd, var inte obefogade. Till exempel i Finland vann en före detta statsminister en tryckfrihetsrättegång mot ett bokförlag som publicerat rätt triviala scener ur dennes privatliv.

I och med att den nya informationsteknologin har revolutionerat den offentliga kommunikationen har bottnen gått ur det system för reglering av privatlivets helgd som Sverige har hållit sig med. En bråkdel av det som kommuniceras offentligt granskas av ansvarig utgivare.

Därmed kan privatlivet knappast skyddas på annat sätt än genom lagstiftning. Tyvärr.

Yrsa Stenius

SAMHÄLLE

Krönikor

”Vi klarar det”

Lördag i Stockholm. En krispig höstförmiddag då solen börjat stå lågt, men ändå utgör en påminnelse om att det en gång var sommar även här i de norra utposterna. Träden i Kungsträdgården har blivit allt naknare, glasskiosken i ena hörnet ser tillbommad ut. Lördagsflanörer och storstadsshoppar blandas med barnvagnar, turistgrupper och hundar.

Mitt i hjärtat av Stockholm, och mitt i en euforisk känsla av att en hel ledig lördag framför mig, händer det. Min lördagspromenad tvärnitar och ryggmärgsreflexen får mig att hoppa undan från det som rinner ut över asfalten, ungefär mitt emot glasskiosken där Kungsträdgården övergår i trottoar. Med motstridiga känslor tar jag in det jag ser: mitt på marken lyfter en kvinna på sin kjol och urinerar. Bredvid sig har hon sitt bohag, som inte riktigt klarar sig från att bli blött.

FLER ÄN JAG stannar upp och ser hur hon drar ned kjolen igen och sätter sig tillrätta på bohaget med sin mugg. Många av oss som hejdat stegen uppvisar liknande vilsna ansiktsuttryck, ett uttryck som avspeglar en rad frågor: Hur många gränser är det som förskjutits nu? Hur ska vi reagera? Ropa på vakter? Ringa polisen? Skrika rakt ut? Kräva fler offentliga toaletter? Upplåta det egna hemmet? Lägga pengar i muggen? Vilsenheten vad gäller det organiserade tiggeriet och kriminaliteten som frodas i dess kölvatten (påståendet är evidensbaserat) har på många håll varit total i Sverige. Och är det fortfarande.

Så här tycks den svenska modellen se ut: Skolgårdar som får saneras från exkrementer och kanyler? Vi klarar det. Vi utarbetar

Den välsignade trögheten

NÄR DE FLESTA ÄR överens om vägen framåt är det skittråkigt med maktdelning. Lockes och Montesquieus gamla principer bromsar och irriterar. Vadå ett helt svenskt riksdagsval mellan förslag till grundlagsändring och fullbordat faktum? Vadå en beslutsam minoritet i USA:s senat kan sätta sig på tvären för viktiga reformer?

Men det är så länge vi är överens. Det var vi ju också, tillräckligt många av oss inom svensk borgerlighet och socialdemokratins högerflank – från och med Sovjetkommunismens fall fram till... när det nu hände, det som har hänt. Slutet på historiens slut. Brexitomröstningen eller Trumps valseger – någonstans där, eller hellre kanske något år dessförinnan. Det diffusa året 2015 – året för den svenska flyktingkrisen, för Camerons oväntade omval och skrotandet av koalitionen med Liberaldemokraterna, för Trumps uppseglande som ett äkta hot, för Clintons begynnande utmattning. Kanske var det under precis det året som det löstes upp, det fyra decennier gamla förbundet mellan nyliberaler och konservativa.

NU SER DET annorlunda ut. Det enda som hindrar Trump från att montera ner den amerikanska rättsstaten är landets författning. Allt fler utanför USA har mycket riktigt kommit att inse värdet av sådana spärrar. Till och med i Sverige, där vi ju på 1970-talet skrotade 1809 års maktdelningsbaserade grundlag till förmån för en där Rousseaus folkvilja bildar utgångspunkt, märks nu en respekt för gamla hederliga checks and balances.

Men i USA kunde man utifrån ett befängt

I sin egen värld
12 Med ökad frihet finns risken att man vänder medborgarskapet ryggen.

Svindlande affärer
14 Karolinska institutets forskningssamarbete med Hongkong är ett spel med höga insatser.

Kriget går vidare
16 Saudiarabien har misslyckats med att återta kontrollen över Jemen. Men misstroendet mellan upprorsledarna växer.

Resonemangsäktenskap
18 Trots Kinas kritik mot Nordkoreas kärnvapenhot håller länderna samman.

Sura miner i Moskva
20 Servicekänslan på ryska apotek är inte särskilt välutvecklad.

I korthet
21 Litterära modelejon. Påvra redaktioner.

markmaterial som är lättare att spola av så ordnar det sig och barn har dessutom öppna sinnen. Boplatser som förorenar marken så jordlagren får schaktas bort, som i sin tur innebär att miljön för känsliga vattendjur i närheten påverkas? Vi klarar det. Skattebetalarna tar notan och vattendjur är vid närmare eftertanke inte så viktiga. Parkarbetare som blir nedslagna när de städar? Vi klarar det. Låt oss nu inte vara så trista att vi talar om arbetsmiljö.

PERSONAL SOM BEHÖVER vaccineras för att kunna arbeta med den konkreta saneringen

> *Kräva fler offentliga toaletter? Upplåta det egna hemmet?*

av bo- och sovplatser? Vi klarar det. Det är inga problem med att vaccination blir obligatorisk för nya yrkesgrupper. Miljoner och åter miljoner av våra inkomster i saneringskostnader bara för en stadsdel i huvudstaden? Vi klarar det. Det finns ingen anledning att tänka på att nedskräpningen och den sanitära olägenheten har brett ut sig och vad nästa steg i ökningen kommer att innebära och kosta oss.

Rapporter och vittnesmål, egna och andras, om människohandel med kvinnor i tiggeriets spår? Vi klarar det. Det är enbart att hålla undan tanken på att det är människor som far extremt illa mitt framför ögonen på oss och lägga en peng i någon annans mugg. Den där unga kvinnan som var västerländskt klädd och satt med uppspärrade, skräckslagna ögon mot en butiksvägg medan två män förhandlade med en annan kvinna om henne? Den unga skräckslagna kvinnan behöver vi inte reflektera över. Vi såg säkert fel. Och i vilket fall som helst så: Vi klarar vi det.

MEN DET FINNS faktiskt vid närmare eftertanke ingen som helst anledning att vara vilsen. Det existerar nämligen två vägar att gå vad gäller det utbredda och alltmer aggressiva tiggeriet (påståendet är evidensbaserat). Den första vägen är att förbjuda tiggeri och att på alla sätt motverka det kaos, den otrygghet och den kriminalitet som blir effekterna av tiggeri.

Den andra vägen, den enda utväg som är moraliskt försvarbar för de påstått goda som värjer sig mot den första, är att storsatsa på tiggarna och deras släkter. Det är dags för dem som förespråkar tiggeri att visa sitt mänskliga ansikte nu och börja kämpa för rejäla reformer och förändringar av vårt samhälle. Bostäder och nya skolor behöver byggas för de här grupperna. Särskilda etableringsbidrag och arbetsmarknadsåtgärder måste skapas. Sverige får kräva av EU att vi får del av de pengar som nu går till Rumänien och Bulgarien för att istället här i vårt land göra en riktig satsning. Vi klarar det, förstås.

Själv förordar jag den första vägen. Men även de påstått goda, som vill storsatsa på den andra, behöver påminna sig om ett alltför bortglömt faktum: även parkarbetare är människor.

Av Annika Borg

valsystem ändå skena iväg och välja tidernas minst lämpade president. Det beror helt enkelt på att USA är ett land, med en statschef och en regeringschef (i en och samma person). Tack och lov kan inte detsamma sägas om vårt Europa.

I Europa har vi ingen statschef, ingen regeringschef, knappt ens en utrikesminister. Vi har en och annan ordförande för ett och annat råd och en och annan kommission. Kissingers klassiska fråga om vem i Europa man ska ringa när det är kris har fortfarande inget vettigt svar. Det ska vi vara glada för.

DET BLEV INGEN nazianstruken president i Österrike. Det blev ingen framgång för Gert Wilders i Nederländerna. Marine le Pen förlorade det franska presidentvalet så att det skrek om det. I Tyskland rönte AfD visserligen framgångar, men inte mer än att partiet går utmärkt att ignorera i förbundsdagen. Denna revansch – tillfällig eller inte återstår förstås att se – för den liberala demokratin i Europa hade kanske aldrig inträffat om det inte vore för att väljarna i förfäran betraktat eländet i Trumps Washington och i brexitmorasets London och tagit sig samman. Det avskräckande exemplets makt fungerar utmärkt så länge Europa är lagom splittrat och trögfungerande. Så länge, med andra ord, Europa är sant maktdelat.

I Polen, Tjeckien och Ungern blåser som bekant andra vindar. Men inte, vad det verkar, i Slovakien. Inte ens per större region

> *I Europa har vi ingen statschef, ingen regeringschef, knappt ens en utrikesminister.*

går det alltså att skönja någon entydig europeisk politisk tendens.

För att få till en motsvarande tröghet i den amerikanska federationen hade man varit tvungen att införa ungefär följande system. Varje vecka skickade de femtio guvernörerna olika delegater till Washington för att förhandla om olika frågor dels med utskotten i kongressen, dels med ansvarig minister. Mäktiga delstater som ogillade en sittande president – säg Kalifornien och New York – kunde när som helst gå samman och kväsa vartenda initiativ eller omvänt formulera och driva en helt egen agenda.

DÅ HADE DET INTE gjort så mycket att Trump var vald till president. Å andra sidan hade den amerikanska allmänhetens tålamod, som redan är tämligen hårt prövat, för länge sedan tagit slut. Det är risken vi löper även i Europa. Men än så länge skyddar oss trögheten; än så länge hinner vi parera och kurskorrigera för världspolitikens stormbyar.

Av Thomas Engström

I sin egen värld

Aldrig har möjligheten till frihet och självförverkligande varit större. Risken är att man vänder världen och medborgarskapet ryggen, skriver **Per Svensson**.

DAGENS NYHETERS Stockholmssektion har nyligen publicerat en artikelserie om ”Den nya singeln”.

Premiärartikeln lanserades med citatrubriken ”Jag har inte längtat efter att vara ett vi på fem år” (*DN* 3/11 2017). En kvinna i yngre medelåldern intervjuades.

”Mitt singelskap hänger nog ihop med ett frihetsbehov på en högre nivå”, sa hon. ”Jag gillar verkligen att vara fri. Jag är egen företagare, jag har inga barn, inga djur och knappt några krukväxter. Ingens överlevnad beror på mig och det tycker jag är oerhört skönt. Jag är på riktigt en *ensam stående* person.”

Enligt DN är nästan ”vart tredje hem” i Stockholm ett ensamhushåll.

I många fall är ensamheten helt säkert fritt vald. Ett ”eget rum”, ett ”eget liv” var i generationer en ouppnåelig dröm för många, inte minst kvinnor. Det liberala välståndssamhälle som vuxit fram i Sverige under de senaste hundra åren har gjort det möjligt för människor som tidigare skulle varit fjättrade vid de förhållanden de föttts in i att istället välja sitt liv; en fantastisk frihetsrevolution har ägt rum.

Men det finns också pris att betala. Dokumentärfilmaren Erik Gandini målade med grälla färger i sin dystopi, *The Swedish theory of love,* men tanken på en ålderdom och död i svensk autonom ensamhet kan ändå fylla en med stillsam ångest.

FRIHETSRUM KAN förvandlas till ett slags fängelseceller. Det kala rummet på ”det tillfälliga” vårdboendet. Den slitna tvårummaren där mjölkpaketet nästan alltid hinner passerar bästföredatumet innan det är tömt. Jaget som inte tycker sig ha plats för andra intressen än de egna.

”Vad fan får jag för pengarna?” Leif Östlings fråga har vid det här laget satiriserats till små torra smulor. Men att Svenskt Näringslivs dåvarande ordförande i ett ogarderat ögonblick talade om skattesystemet och ”det offentliga” som handlade det om ett varuhus, är ändå värt att reflektera över. Man kan uppfatta det som ett perifert men ändå pedagogiskt illustrativt symtom på en successiv försvagning av den dimension av mänskligt liv som romarna kallade *res publica;* de gemensamma angelägenheterna, allmänintresset.

Det problematiska med Östlings fråga var inte ifrågasättandet av skattesystemets verkningsgrad. Det uppseendeväckande var valet av pronomen. ”Vad fan får vi för våra skattepengar? ” är en fullständigt rimlig, ja alltid nödvändig, fråga. Att ställa den är att vårda *res publica*, bedriva politisk debatt, värna allmänintresse. Men när ”vi” byts mot ”jag”” förflyttas frågan till *res privata,* eller kanske snarare, *res ego*.

I SIN BOK *Inventing the Individual. The Origins of Western Liberalism* (2014) tecknar Larry Siedentop, amerikansk-brittisk politisk filosof, en bild av hur medborgaridealet växte fram i det antika Grekland. Det är en berättelse centrerad kring religion. I begynnelsen är familjen. Individen finns inte. Det finns inte heller något samhälle i vår mening av ordet. Familjens liv kretsar kring kulten av den egna historien, de egna förfäderna.

> *Men på samma sätt som demokratin kan avskaffas med demokratiska medel kan friheten bli sin egen fiende.*

Efter hand bildar sedan familjerna koalitioner. Så uppstår stadsstater, med gemensamma gudomligheter som gärna får framstå som lierade med stadens urhistoria (Athen och Pallas Athena). Medborgarskapet blir på så sätt nära förknippat med gudstjänst. Siedentop framhåller att den antike medborgarens ”frihet” manifesterade sig just i privilegiet och plikten att tjäna det allmänna; delta i debatter, överläggningar, omröstningar, vara delaktig i det politiska livet:

”Antik frihet var inte förenlig med likgiltighet inför de politiska processerna. De allmänna angelägenheterna, *res publica*, var allt.”

IDAG KAN MAN I svarta stunder tycka sig leva i ett samhälle som gjort en U-sväng och entusiastistiskt surfar bakåt i tiden, tillbaka till den tid då *res publica* ännu inte fanns, tillbaka till det partikulära och avskärmade. Men nu med ”familjen” och dess kult av sig själv och sitt förgångna ersatt av ”jaget” och dess kult av sig själv och sin tidslinje på Facebook.

Egoism är inte någon ny uppfinning. Men kulturkritiker har länge gjort gällande att moderniteten, och postmoderniteten, har förskjutit egoismen, egennyttan, i riktning mot egenkärleken och självbespeglingen. ”Narcissism” är ett begrepp som idag får förklara allt ifrån brutala gängmord till Donald Trumps Twittervanor. Men inte heller narcissismen är något nyskapelse. Begreppet är rotat i den antika myten om Narcissus som inte kunde slita sig från sin egen spegelbild.

Berättelsen hade knappast uppstått om inte fenomenet hade existerat också i den antika vardagsverkligheten. Så på vilka grunder kan vi peka ut just vår tid, senmoderniteten, som varande på djupet och bredden präglad av *The Culture of Narcissism* (titeln på en klassisk 70-talsbok av Christopher Lasch)?

It’s the economy, stupid. Aldrig tidigare i världshistorien har egenkärleken och självbespeglingen kostat så lite. Iphonerevolutionen och de sociala medierna har drivit priset mot noll.

NARCISSISM VAR TIDIGARE i historien ett njutningsmedel för ett fåtal privilegierade, de som hade råd och tid att odla sin egenkärlek och sitt självförverkligande. De breda massorna hade annat att ägna sig åt. De var tvungna att konfronteras med världen och medmänniskorna; slita, släpa, tigga och smöra, tjäna och förtjäna.

Demokratin och den mirakulösa välståndsaccelerationen har gjort så gott som alla av oss till furstar med furstarnas frihet att välja och vraka bland världens alla läckerheter och bekvämligheter, men utan

Självbespegling.

FOTO: ALAMY

furstarnas plikt att förvalta en given uppgift på jorden. Vi anser oss tvärtom vara fria både att ”förbli oss själva” och bli nästan vad som helst.

Detta makalösa språng från nödvändighetens rike till frihetens rike är i första hand något att glädjas åt. Men på samma sätt som demokratin kan avskaffas med demokratiska medel kan friheten bli sin egen fiende. Människor är fria också att vända världen ryggen för att låsa in sig i gated communities och bunkrar av olika slag.

”I MIN VÄRLD” är ett vanligt uttryck. Det kan översättas med ”som jag har fått lära mig” eller ”enligt min moraluppfattning”. Men i allt högre grad kan formuleringen också förstås bokstavligt; som att var och en av oss faktiskt kan välja att leva i en egen värld, antingen i en värld av enbart privata relationer och privata tidsfördriv eller också i den fiktionaliserade familjegemenskapens utvidgade men skarpt avgränsade värld (”folket”, ”nationen”); enskild eller kollektiv cell, skillnaden är mindre än man kanske föreställer sig.

Incurvatus in se, inkrökthet i sig själv, att sätta likhetstecken mellan sig själv och världen; för Martin Luther var det en av de stora synderna. Den manifesterar sig nu inte bara på individplanet. Också politiska rörelser, medier, länder odlar jagiskhetens självvalda utanförskap.

Det finns därför skäl att understryka att individualism och egocentricitet inte är samma sak. I själva verket utesluter de varandra. Egocentriciteten är inåtvänd, avskiljande, murbyggande. Individualismen förutsätter ett jag redo att få sina gränser vidgade, ifrågasatta, sprängda.

Larry Siedentop driver i sin bok tesen att Paulus och kristendomen är avgörande för att individualismen etableras i den antika världen. Monoteismen blir i det romerska imperiet det följdriktiga teologiska uttrycket för en värld behärskad av en avlägsen kejsare. Och genom att slå fast att alla, oavsett bakgrund, har del i det gudomliga lägger Paulus samtidigt grunden för en universalism som tillerkänner varje människa ett på en och samma gång eget och delat värde. En ”klyfta” öppnar sig mellan människan i sig själv och hennes samhällsroll. Det skapas ett utrymme för samvetet, viljan, individen.

DENNA NYA FRIHET att vilja skiljer sig radikalt från den antika medborgarens frihet att tjäna, poängterar Siedentop. Men man kan ändå inte undgå slutsatsen att det är när den universalistiska individualism korsbefruktas med de från antiken ärvda föreställningarna om *res publica* som livsbetingelserna för den liberala demokratin skapas. Där den är förhärskande kan man i viss mening aldrig vara ”singel”, man är alltid medmänniska och medborgare.

Omvänt gäller då förstås att om alltför många av oss inte längre vill vara vare sig medmänniska eller medborgare får det konsekvenser för den liberala demokratins hälsotillstånd.

Nära samarbete. Dåvarande KI-rektorn Anders Hamsten med donatorn Ming Wai Lau.
FOTO: KAROLINSKA INSTITUTET

FORSKNING

Akademisk frihet?

Karolinska institutets samarbete med Hongkong har höga politiska och ekonomiska insatser. Inte bara KI utan också regeringen har blivit aktörer i ett spel där det ställs frågor om korruption och vetenskapligt oberoende, skriver **MarieLouise Samuelsson**.

KAROLINSKA INSTITUTET (KI) har öppnat forskningsfilial i Hongkong, detta med synnerligen aktiv hjälp av Hongkongs Pekingtrogna regering samt en diskutabel donation.

Sveriges regering, som tog i med hårdhandskarna mot KI efter Macchiariniaffären, har inte haft några invändningar mot att universitetet, tillika en myndighet, nu gjort sig beroende av ifrågasatta pengar. Inte heller verkar man oroad över KI:s ambitioner att, via

Hongkong, komma väldigt nära Fastlands-Kina, alltmer okänt för att begränsa den akademiska friheten.

Tvärtom finns Hongkongverksamheten (visserligen aningen vagt) inskriven i KI:s regleringsbrev och man kan anta att KI:s lansering av Hongkongfilialen som ”en brygga till Kina” ligger i linje med regeringens påtagliga förtjusning i förbindelser med Kina, inte bara avseende handel och företag, utan också forskning.

I september tecknade Helene Hellmark Knutsson, minister för forskning och högre utbildning, ett avtal med Kinas forskningsminister Wan Gang, om forskningssamarbete med Kina.

Enligt en intervju i *Life Science Sweden* menar Hellmark Knutsson att samarbete med Kina ”lyfter Sverige som utbildnings- och forskningsnation och bidrar till att fler möjligheter uppstår för svenska forskare och lärosäten internationellt”, detta eftersom ”Kina investerar stora summor i forskning och de har en kraftigt expanderande forskningssektor”.

Och visst stämmer det att Kinas forskningssektor expanderar. *Hur* den gör det borde uppfattas som mindre lockande.

Exempelvis har Sveriges Radios Hanna Sahlberg i sin rapportering från Peking berättat om Kinas utbildningsminister Chen Baoshengs satsning där ”hundra experter inom filosofi och samhällsvetenskap” sammankallats för att producera tusen vetenskapliga artiklar som ”förklarar Xis tankar”.

Ett tjugotal universitet har öppnat nya forskningscenter för den nya partidogmen, ”Xi Jinpings tankar om socialism med kinesiska särdrag, för en ny tidsålder”. Universiteten har instruerats att bekämpa skadliga idéer, exempelvis rättsligt oberoende och ”universella värderingar”, som demokrati.

Xi Jinpings regim nöjer sig inte med forskningsområden som kan sägas ligga nära till hands för politiker som tar makt över vetenskapen för att skriva sin egen historia.

Nu ska också naturvetenskap och medicin lyda under partidogmerna.

Vid Tsinghuauniversitetet i Peking ska institutionen för Life Science utbilda studenterna under parollen ”För vidare de röda generna!”.

Nej, det krävs inte mer än blygsam koll på omvärlden för att vara medveten om att den akademiska friheten i Kina i princip är obefintlig, att det vetenskapliga är underställt en hårdför ideologi.

Vilket borde vara svårsmält för den svenska regeringens forskningspolitik, med tanke på att lärosätena vadar i policydokument rörande demokrati och akademisk frihet.

Men när det vinkas med ”stora summor” till forskning är inte bara politiker, utan också somliga forskare och definitivt KI:s tidigare ledning redo att strunta i sedvanliga regelverk och etiska riktlinjer för hur donationer ska gå till.

Till det som är uppseendeväckande hör alltså det nära samarbetet mellan KI:s dåvarande rektor Anders Hamsten och Hongkongs dåvarande regeringschef C Y Leung, som agerade *fundraiser* och utifrån sin position (förmodligen ganska enkelt) kunde skaffa fram lämpligt förmögen samt politiskt pålitlig donator.

I mejl till dåvarande rektor Anders Hamsten betonade C Y Leung vikten av att Kina finns med i bilden: ”But I think the research body should have words as Karolinska Institutet China Centre or Karolinska Institutet China-Hong Kong Centre. I want the word China to be in the name because this would raise the game to the national level and would facilitate KI-China-Sweden-HK-collaboration”.

I det fallet fick dock inte Hongkongregeringen sin vilja fram, istället uppkallas centret efter Ming Wai Lau, donatorn som C Y Leung plockat fram och i januari 2015 kan Anders Hamsten stoltsera med att ha kammat hem KI:s dittills största donation, 400 miljoner kronor.

Ming Wai Lau presenterades som ”stor Sverigevän”, men bilden av en väldigt rik, kanske excentrisk tycoon, kan kompletteras med att Ming Wai Lau också har politiska uppdrag i Kina, bland annat är han medlem i Sichuan Committé of Chinese Peoples Political Consultative Conference.

Men det var alltså inget som fick KI:s dåvarande ledning att tveka. Inte heller Paraplyrörelsens pågående demokratidemonstrationer i Hongkong, där C Y Leung var måltavla för kritik om politisering av akademien.

KI bryr sig inte heller om att donationen uppmärksammas i internationell press, till exempel *University World News*, och blir ifrågasatt.

Dels därför att regeringschef C Y Leungs son i samma veva som donationen skrivs under får en forskartjänst vid KI, dels därför att Ming Wai Laus far Joseph Lau är dömd till flera års fängelse för korruption, av en domstol i Macau, han har dock sluppit fängelse eftersom Macau och Hongkong inte har utlämningsavtal.

Från KI:s sida hävdas att det enbart är sonen som ligger bakom donationen, att pappa Lau inte alls har med saken att göra. Vilket faktiskt inte är sant.

Inte enbart för att sonen och pappan bägge är verksamma i och ägare av Chinese Estate Holdings.

Joseph Laus roll framgår också tydligt i de mejl som C Y Leung skriver till Hamsten, där C Y Leung berättar om att donationen är förankrad hos pappa Lau som också deltar i möten, när donationsdetaljerna diskuteras.

Uppgifterna om korruption når också Sveriges regering, det vill säga utbildningsdepartementet som begär in en ”riskanalys”. KI:s svar på den blir att det inte finns någon som helst anledning till oro, man har nämligen genom sitt ”informella nätverk” (!) i Hongkong inhämtat att Ming Wai Lau är en hyvens kille. Trevlig samt väldigt rik.

Allt detta sker parallellt med att Macchiariniskandalen eskalerar och blir offentlig, Anders Hamsten som länge försvarat Macchiarini och ”friat” honom från misstankar om fusk tvingades i februari 2016 meddela att han avgår, hänvisande till att han totalt missbedömt Macchiarini.

Men för att vara en avgången myndighetschef landar han mjukt på den så kallade Elefantkyrkogården, han får som ”särskilt uppdrag att vara behjälplig i ››

Den 7 oktober 2016: invigningsceremoni i Hongkong. FOTO: KAROLINSKA INSTITUTET

> *Och visst stämmer det att Kinas forskningssektor expanderar.* **Hur** *den gör det borde uppfattas som mindre lockande.*

utbildningsdepartementets arbete med universitets och högskolors internationella verksamhet".

Och gällande Hongkongaffärerna litar uppenbarligen regeringen på Hamstens omdöme, Hamsten har själv berättat att han fungerat som Helene Hellmark Knutssons rådgivare i juli 2016, när Ming Wai Lau Center ska skrivas in i KI:s regleringsbrev.

Möjligen fanns det hos den nya KI-ledningen tankar på att blåsa av Hamstens Hongkongprojekt.

Efter Macchiariniskandalen kan man åtminstone tänka sig att universitetet, med tanke på sitt redan svårt sargade rykte, borde passa sig väldigt noga för allt som kan verka riskabelt, särskilt som Hongkongcentrets forskning handlar om regenerativ medicin, Macchiarinis forskningsområde.

Men frågan är om KI har något val. Miljonerna har redan tagits emot och om KI skulle säga upp avtalet och betala tillbaka pengarna skulle det förmodligen försämra förbindelser med Hongkong och Kina som regeringen månar om.

Och att Kinas regering räknar med KI framgick när ovannämnde forskningsminister Wan Gang i höstas besökte KI. Han uttryckte stor belåtenhet över Ming Wai Lau Center och gratulerade KI till denna "superconnector", mellan Sverige-Hongkong-Kina.

Från den svenska regeringens sida ligger man lågt, KI har i praktiken fått fria händer att sköta detta själva, en tillit som möjligen kan förvåna, med tanke på att KI är en myndighet och att *Transportstyrelsegate* bara är ett exempel på att ministrar självfallet kan ställas till svars om myndigheter ägnar sig åt olämpligt beteende.

Kanske håller regeringen tummarna för att KU ska välja att inte ta upp de två anmälningar, från Betty Malmberg (M) samt Fredrik Christensen (C), som inkommit mot Helene Hellmark Knutsson med anledning av hennes och regeringens roll avseende KI:s Hongkongaffärer.

Vad gäller KI så har nye rektor, Ole Petter Ottersen, efter att tidningen *Universitetsläraren* under hösten skrivit flera artiklar om KI:s Hongkongetablering, lovat att resa till Hongkong för att "på plats" försäkra sig om att Ming Wai Lau Center fungerar väl och enligt alla tänkbara svenska etiska regelverk.

Om han är intresserad av i vilket politiskt sammanhang KI befinner sig kan lämplig reselektyr vara en artikel ur *Times Higher Education* med rubriken "Unsafe harbour? Academic Freedom in Hong Kong" samt valfri rapportering från Kinas senaste partikongress, det kan ju också ligga nära till hands för Ole Petter Ottersen som är professor i medicin, att särskilt fundera över det där med Pekings påbud att "föra vidare de röda generna".

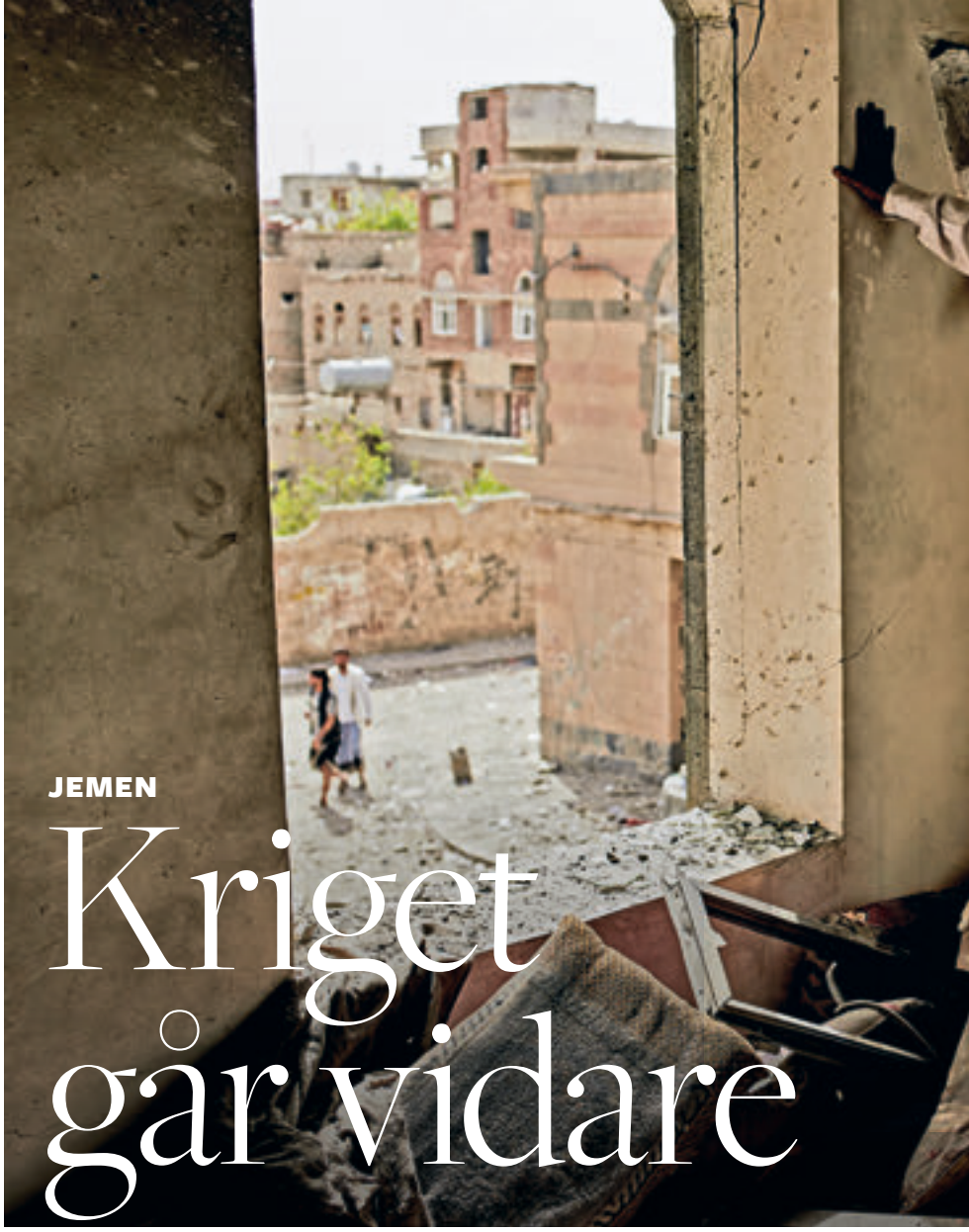

JEMEN

Kriget går vidare

EN SERIESTRIP MED bara två bildrutor illustrerar den mest laddade frågan i Jemen denna höst. Först en handskakning i närbild mellan Ali Abdullah Saleh, den avsatte presidenten som ledde Jemen i 33 år tills han tvingades avgå 2012, och hans tidigare ärkefiende Abdulmalik al-Houthi, ledaren för houthierna, en väckelserörelse med egen milis. Tillsammans är de idag Jemens mäktigaste kraft, ett resonemangsäktenskap till nytta för båda parter. *"Tahalof al-shirr"*, Ondskans allians, enligt deras kritiker i Jemen.

Tillsammans störtade Saleh och al-Houthi övergångspresidenten Abdu Rabbu Mansour Hadi, som var satt att leda Jemen på obestämd tid. Duon tvingade Hadi och hans regering i exil till Riyadh 2015. Då tog de kontroll över huvudstaden Sanaa och i tre år har de lyckats behålla makten över merparten av hela norra Jemen, samtliga departement och militäranläggningar. Detta, trots 13 000 flygangrepp från Saudikoalitionen, enligt Yemen Data Project, en krigsnota på 200 miljoner dollar om dagen för Saudiarabien, enligt en Harvardstudie. Ett två år och nio månader långt misslyckande för Saudikoalitionen som inte uppnått något av sina mål: att trycka tillbaka houthierna (som hämtar ett jämförelsevis ringa stöd i Iran) och återinrätta sin kandidat i Jemen, Hadi.

I serien som ritats av jemenitiske satirikern Rashad al-Samei tecknas också något annat än styrka hos denna hittills oslagbara duo. Saleh och al-Houthi för inledningsvis samman båda sina händer i en till synes hängiven handskakning. Men i nästa ruta zoomar blicken ut, perspektivet vidgas och nu visas också kropparna, platsen omkring. Männen balanserar på varsin sida av en tom grav redo för den som faller först, och händerna är inte kamratligt omslutna utan rycks och dras i en kamp på liv och död: Nu framträder skillnaderna mellan Saleh och al-Houthi.

Seriestripen kommer efter uppenbara slitningar mellan Saleh och houthierna. Det började under sensommaren med att Saleh lät sätta upp en enorm affisch i

FOTO: SEBASTIANO TOMADA/GETTY IMAGES

Saudiarabien har hittills misslyckats med att återta kontrollen över Jemen. Men slitningarna mellan de två upprorsledarna som stått emot attackerna blir allt tydligare, skriver **Tanja Holm**.

centrala Sanaa av sig själv tillsammans med, ja, inte bundsförvanten al-Houthi utan exilpresidenten Hadi (mannen han fördrev med houthiernas hjälp), med löfte om ett ”nytt, självständigt och modernt” Jemen. Salehs parti Folkkongressen, GPC (som också är Hadis), firade jubileum och Saleh kallade som ofta förr, ut sina supportrar i huvudstaden, 300 000 människor, och höll tal bakom skottsäkert skyddsglas. För första gången sedan alliansen med houthierna för fem år sedan kallade han dem ”milis”.

FÖRRÄDERI, ENLIGT houthierna. De kallar sig Ansar Allah, Guds hjälpare (ett uttryck för de Medinabor som gick över till profeten Muhammed i islams begynnelse). I dagens Jemen gör de anspråk på att vara också landets rättmätiga försvarsmakt. Houthimilis är ett namn Saleh gav dem på 00-talet när han ännu var ensam om att se dem som iranska *proxies*. Han sökte då finansiering för ett krig men varken USA eller Saudiarabien lät sig övertygas att houthierna var stödda utifrån. För säkerhets skull sponsrade Saudiarabien ändå Saleh. På den tiden försökte Saleh krossa hela al-Houthis organisation. I sex inbördeskrig (2004–2010) skickade han armén efter houthierna och dödade flera av Abdulmalik al-Houthis släktingar, däribland hans storebror, rörelsens grundare Hussein al-Houthi, liksom tusentals andra krigare och civila, samt smulade sönder deras hemstad Saada, ett världskulturarv rest i lera på 800-talet kristen tid. Krigen fördrev hundratusentals som aldrig kunnat återvända till annat än ruinhögarna – som nu på nytt bombas, av saudikoalitionen.

Så länge Saleh och houthierna står enade på en och samma sida av den tecknade graven, och deras rivaler på den andra råder knappast någon tvekan om utfallet. De möter visserligen en väpnad motståndsrörelse söderöver, i den fritänkande entreprenörsstaden Taiz, som lyckats hindra Saleh och houthierna från att inta staden, men ännu varken förmått bryta houthiernas blockad eller stoppa deras angrepp. Och österut, i den oljerika ökenprovinsen

Saudikoalitionens krigföring har istället försatt landet i en humanitär katastrof.

Marib, har klanerna ingått allians med Hadi och organiserat det mest professionella motståndet mot duon. Marib beskyddas också utifrån av saudikoalitionens stridsplan. Soldaterna har avancerat ut ur staden och nått Sanaaprovinsens östra del. Dock: i nästan tre år har jemenitiska medier rapporterat att de är på väg att återta huvudstaden, men ännu har de inte nått in i centrala Sanaa. Och det tycks orimligt att Saleh, som förfogar över en styrka på runt 50 000 soldater, möjligen det dubbla, tillsammans med houthierna med deras ytterligare 100 000 krigare, skulle förlora ett slag om huvudstaden. Visserligen bombas den intensivt, ofta flera gånger om dagen, av saudikoalitionen med stöd från väst, men Sanaa kontrolleras inifrån och Hadi har färre allierade på marken.

ÄNDA SEDAN KRIGET bröt ut har den utländska koalitionen och Hadis allierade inne i Jemen hoppats på att Saleh och al-Houthi vänder sig mot varandra. Själva har de inte förmått rucka på deras makt över norra Jemen. Saudikoalitionens krigföring har istället försatt landet i en humanitär katastrof. Att de ändå fortsätter som förr bör förstås delvis mot bakgrund av att Saudiarabien upplever ett desperat läge. För första gången på decennier, och trots stora investeringar, har de tappat kontrollen över sitt största grannland.

När Saleh öppnade sprickan gentemot houthierna genom att som i sin forna krigsretorik åter kalla dem milis trodde sig flera ana något nytt i horisonten. Var krigets status quo äntligen på väg att upphöra? Imploderade makten i Sanaa?

Houthierna replikerade omedelbart. Beväpnade män skickades för att marschera i huvudstaden och Abdulmalik al-Houthi framträdde på teve, avmagrad, förbannad: ”Det är *vårt* ansvar, Ansar Allahs och GPC:s, att bevara enigheten och vår inbördes ordning. Den som bortser från detta ansvar, eller förnekar det, eller handlar i motsättning till det är: skyldig. Och kriminell, gentemot Gud, hans folk och hemland.” Flera houthier anklagade Ali Abdullah Saleh för att inte nog delta i de väpnade striderna och alltmer driva en egen agenda. En av gruppens språkrör sa till mig: ”Säg att Saleh har bara en soldat och jag svarar dig att i Jemens frontlinjer har han noll, *ingen* på något av våra 40 stridsfält. När någon dör i strid, vem

››

Från handskakning till kamp på liv och död.

ersätter honom? Jo, det gör klanerna och de följer idag Abdulmalik al-Houthi, inte längre Saleh.” Han tillade att Saleh inte går att lita på.

VAR ÄR LÖNERNA? svarade Saleh på politikermaner, och beskyllde houthierna för att missköta finanserna. Statsanställda har gått till jobbet utan att få betalt på flera månader, och Unicef började därför i somras avlöna landets läkare och sjuksköterskor med hopp om att inte också vården ska kollapsa, mitt i en koleraepidemi som saknar motstycke och som brutit ut som en direkt följd av kriget. Röda korsets prognos: En miljon smittade i slutet av detta år.

Inhemsk medier rapporterade att houthierna satt Saleh i husarrest såsom de tidigare gjort med exilpresident Hadi. Men, Saleh är inte lika lätt att fånga och al-Houthi behöver honom ännu för att kunna behålla Sanaa. Beroendet är ömsesidigt.

Den som tror att kriget går mot sitt slut och Saleh och al-Houthi snart skiljs åt, bör påminna sig att under tusen år lyckades imamerna, det religiösa kungahuset som styrde norra Jemen till 1962, bemästra splittringens och styrningens konst, att ständigt hålla utkik efter fiender och intrigera i ett samhälle som institutionaliserat misstänksamhet och kristillstånd. Saleh har kallat det att dansa på ormars huvuden, och han gör det än genom att först flörta med Hadi för att sen, i slutet av september i år tilltala honom såhär under ett tevesänt tal: ”Du, Hadi, tänk inte på att någonsin återvända hit.” Samtidigt hyllade han åter houthierna.

SALEH OCH HOUTHIERNA utgör sannolikt ett större hot mot varandra också framöver än vad fienderna gör, inhemska som utländska. De senaste månaderna har visat att ingen är redo att inleda också en strid mot den andre och därmed riskera sitt grepp om Sanaa. Alliansen dem emellan, om än ansträngd, består därför ännu ett tag. Och det, jämte fortsatt inhemskt motstånd mot denna duo och Saudiarabiens ständiga anfall samt fördjupade internationella militära samarbeten har fört kriget ur hösten och in i vintern. Ett fjärde krigsår kan anas.

NORDKOREA

Resonemangs-äktenskap

Kina har skärpt tonen mot Nordkorea efter landets kärnvapenhot. Men de ömsesidiga intressena väger tyngre för att relationen skulle förändras på djupet, skriver **Benjamin Katzeff Silberstein**.

DET TAS NÄSTAN för självklart att Kina sitter på lösningen på problemet Nordkorea. ”Lösning” i det här sammanhanget är nästan alltid kodord för att förmå Nordkorea att avskaffa sitt kärnvapenprogram. Kina är Nordkoreas enda allierade, och kommer kritiken och påtryckningarna från vänskapligt håll kommer den därför att lyckas.

Så enkelt är det inte.

Kina står Nordkorea närmare än något annat land i världen. Men det säger inte särskilt mycket, med tanke på Nordkoreas globala isolering. Relationen de två emellan har sällan varit varm, och aldrig problemfri. Kina stöttar visserligen Nordkorea ekonomiskt och delvis också politiskt, genom att ofta hålla emot när resten av världen vill ta i med de diplomatiska hårdhandskarna. Och omkring 90 procent av Nordkoreas handel sker med Kina.

Men skrapar man på ytan framträder snabbt en bild av två länder som alltid velat bli av med varandra men inte riktigt vetat hur de ska bära sig åt. Nordkorea har länge velat minska sitt beroende av Kina, och många kinesiska makthavare skulle föredra om Nordkorea försvann från jordens yta och tog kärnvapenfrågan med sig.

FOTO: JOSEPH CAMPBELL / TT

Under sommaren och hösten i år har Kina implementerat FN-sanktionerna mot Nordkorea hårdare än någonsin. Men sannolikt kommer Kina med tiden att släppa gradvis på sanktionerna när det geopolitiska läget en dag lugnar ner sig, och låta handeln flöda friare över gränsen ju mer omvärldens blickar riktas mot andra delar av världen. Donald Trump är inte den förste eller ende världsledaren som naivt satt sitt hopp till Kina, men hur mycket Kinas ledare än må förakta regimen i Pyongyang, förblir stabilitet deras högsta prioritet, även när det gör ont.

RELATIONEN MELLAN Nordkorea och Kina i modern tid har på sätt och vis varit en kamp där nordkoreanska ledare gjort uppror mot sitt eget lands historia. Under flera århundraden var det koreanska kungadömet en kinesisk lydstat. Begreppet *sadaejuŭi* betyder ungefär ”att lyda den större”, och sågs som politisk ledstjärna av många koreanska makthavare. Så länge Korea hade Kinas beskydd från fientliga grannar som Japan kunde man sitta säkert. Kina var länge Östasiens oomtvistade stormakt, framförallt under Qingdynastin, och koreanska kungar behövde Pekings godkännande för att regera.

Idag används begreppet *sadaejuŭi* istället som ett skällsord i nordkoreansk propaganda. Dagens nordkoreanska regim kom till makten efter att Japan besegrades i andra världskriget, och Sovjetunionen ockuperade den norra halvan av Koreahalvön och installerade en kommunistisk regim under ledning av Kim Il-sung, Kim Jong-uns farfar. Den nordkoreanska regimen, liksom många andra forna kolonier som blev självständiga i samband med andra världskrigets slut och kalla kriget, antog en starkt nationalistisk ideologi. Den gällde aldrig fullt ut i praktiken: ända fram till Sovjetunionens fall var Nordkorea starkt beroende av subventioner och bistånd från Moskva, medan man idag får stora oljesubventioner av Kina. Men i teorin var Nordkorea ett av de mest självständiga i kommunistblocket under kalla kriget, och vägrade att fullt ut ta ställning mellan Kina och Sovjetunionen i kampen om ledarskapet för den globala kommunismen.

RELATIONERNA MELLAN Nordkorea och Kina har varit spända även då de sett som varmast ut på utsidan. Under Koreakriget bidrog Kina med hundratusentals soldater på Nordkoreas sida. Men stödet hade en baksida. Kina tog över ett krig vars främsta syfte, från nordkoreansk synvinkel, borde ha varit att lägga under sig hela Koreahalvön och återförena landet militärt under kommunism.

För Kina var det dock viktigast att amerikanska trupper hölls så långt borta från Kinas territorium som möjligt. Därför föredrog kinesiska befälhavare att striderna stannade längs den 38:e breddgraden som fortfarande delar halvön, medan nordkoreanerna själva ville pressa på mer offensivt. Kim Il-sung förlät nog aldrig Kina fullt ut för att de tog krigssegern ifrån honom.

> *Men spänningarna mellan Folkrepubliken Kinas och Nordkoreas kommunister är betydligt äldre än de två statsbildningarna.*

Men spänningarna mellan Folkrepubliken Kinas och Nordkoreas kommunister är betydligt äldre än de två statsbildningarna. Då nordöstra Kina (Manchuriet) och Koreahalvön styrdes av Japan slogs koreaner och kineser tillsammans i en antijapansk kommunistisk gerillaarmé. Kim Il-sung var en av de lägre befälhavarna i armén då det kinesiska ledarskapet anklagade ett stort antal koreaner för att ha spionerat åt Japan, under tidigt 1930-tal, och flera av hans koreanska kamrater avrättades av de kinesiska kommunisterna.

HISTORIEN KAN INTE förklara allting, men det vore ett misstag att tro att dagens spänningar mellan Nordkorea och Kina är ett totalt brott mot en historisk trend. Tonen dem emellan är förvisso exceptionell jämfört med de senaste tre, fyra decennierna. En nordkoreansk tidningsartikel från den 23 februari i år – av signaturen att döma, möjligen skriven av Kim Jong-un personligen – anklagade ”ett stort grannland,” som kallar sig för ”en ’vänlig granne’ ”, för att sälja ut Nordkorea till USA. Det var en av tre artiklar bara från i år, med liknande utfall mot Kina.

Sådana utfall följer ett långt mönster. I tal och skrifter av såväl Kim Il-sung och som hans efterträdare Kim Jong-il understryker de båda vikten av att inte vara beroende av utländska makters ekonomiska stöd och handel. År 1995 höll Kim Jong-il ett tal till kommunistpartiets centralkommitté. Han underströk att landets naturresurser måste förädlas på hemmaplan för maximal vinst, och inte säljas vidare i stor skala till utlandet, ty då kan främmande makter utnyttja ens land även politiskt.

Nordkoreansk propaganda talar ofta om beroende av naturresursexport som ett problem, förvisso utan att peka ut Kina direkt. Men Kina är den överlägset största importören av nordkoreanska naturresurser, så budskapet är tydligt. Kim Jong-uns investeringar i allt från nöjesparker och skidorter till ny infrastruktur och renoverade stadsdelar i huvudstaden Pyongyang har finansierats till betydande del av den ökade exporten av kol och andra mineraler till Kina. Denna ökade kraftigt efter 2011 men har nu mattats av på grund av Kinas ökade implementering av sanktioner mot Nordkorea. Kim Jong-uns farbror, Jang Songtaek, avrättades 2013, bland annat just på grund av anklagelser om att han sålt ut Nordkoreas resurser alltför billigt till främmande länder, och det är allmänt känt att Jang var både omtyckt och hade goda kontakter bland makthavarna i Peking.

DET FINNS ALLTSÅ ingen anledning att tro att Kinas och Nordkoreas förhållande kommer att förändras långsiktigt inom en överskådlig framtid. Kina behöver Nordkorea som buffert mellan sig själv och de amerikanska trupperna i Sydkorea, och vill därför till varje pris förhindra att regimen i Nordkorea faller och att landet sväljs upp av Sydkorea. Nordkorea å sin sida är beroende av exportinkomster från Kina, och av subventioner som råolja.

Just därför att regimen i Pyongyang vet att Peking knappast har något val givet sin strategiska position, kommer Kim Jong-un sannolikt inte att lyssna nämnvärt på sina mäktiga kinesiska kolleger i fråga om Nordkoreas kärnvapenprogram. De nordkoreanska ledarnas historiska minne är alltför långt för att de ska övertygas av påtryckningar från egoistiska stormakter.

Dålig stämning. FOTO: ALEXANDER RYUMIN/GETTY IMAGES

RYSSLAND

Sura miner i Moskva

Den ryska servicekänslan lämnar en del i övrigt att önska. Särskilt illa är det på apoteken, skriver **Ulrika Carlsson**.

UTLÄNNINGAR SOM BESÖKER Moskva – särskilt amerikaner – har ofta blivit förvarnade om att ryssar inte ler. Men de har också försäkrats att detta inte ska tas som en personlig förolämpning – det är helt enkelt en kulturell skillnad mellan öst och väst. Själv tycker jag det är skönt att slippa många av de ceremoniella artigheterna som är kutym i andra länder, och som kräver en särskild sorts energi. Min panna, vars naturliga tillstånd är att vara rynkad, smälter också in bättre här.

Förvisso är personalen på restauranger i regel väldigt trevlig, utan att utsätta gästerna för den översvallande vänskaplighet som snarast påminner om en hungrig hyenas grin. Men det måste sägas att den ryska servicekänslan i allmänhet lämnar en del i övrigt att önska. Särskilt illa är det på apotek, både de kommunala och de privata. Liksom sura byråkrater är apotekarna i sitt esse inte när de lyckas stå till tjänst, utan när de säger nej. Det här receptet är inte giltigt; det här preparatet får man bara köpa efter klockan elva; nej jag vet inte var du kan få tag på det, det är inte mitt jobb! Sedan jag hittade ett apotek där all personal tycks begåvad med en gnutta medmänsklighet har jag bara i yttersta nödfall försökt få tag i lite aspirin någon annanstans. Situationen på det genomsnittliga apoteket förvärras av de andra kunderna, som ibland verkar drabbas av ett slags Stockholmssyndrom när de träder in i apotekarens sfär. Det finns ingen självbetjäning på apotek här – till och med halstabletterna är inlåsta i montrar eller säkrade bakom glasrutan över disken. Inte heller används nummerlappar, trots att denna uppfinning är känd i landet och nyttjas till exempel i köttaffärer. På apoteket står folk i kö – en separat kö för varje lucka – och de tar inga risker. När man beställer sin medicin genom luckan väntar nästa person inte diskret en meter bakom, utom hörhåll. Ofta står hon inte ens bakom, utan alldeles bredvid en, till synes för att ingen ska kunna smita före i kön.

> *På apoteket står folk i kö – en separat kö för varje lucka – och de tar inga risker.*

ÄNDÅ HAR MAN EN känsla av att ens nästa i denna situation inte är helt oskyldig, att hon genom att stå och nosa i någon annans mest privata angelägenheter uppnår en pikant njutning. Man anar till och med ett slags känsla av pervers rättfärdighet i denna invasion i den privata sfären, som åtlydde hon därmed ett budord. ”Ni skola visa förakt mot de sjuka, såsom ock ni skola skämmas för de sjukdomar ni själva hava.” Men även om hon står bakom, och alltså inte direkt kan läsa sig till om man är impotent, deprimerad eller bara har högt blodtryck, är det goda chanser att hon på annat sätt meddelas vad det är för preparat man ämnar införskaffa. Apotekarna har nämligen för vana att tala högt och tydligt till sina kunder, med den allvarliga, otåliga min som tillkommer den som utför ett mycket viktigt och komplicerat arbete. Om man någon gång skulle be om örtte för lindring av magbesvär, till exempel, så kan man räkna med att den naturliga följdfrågan kommer att genljuda i hela lokalen: ”Har Ni diarré eller förstoppning?”

Apoteken är nu inte helt ensamma – också posten är bedrövlig här. På mitt jobb säger de rent ut att vi inte ska få något skickat till oss med vanlig post. Och det är sant att jag bara fått cirka en tredjedel av det som skickats till min jobbadress. När jag fick höra att ett paket kommit tillbaka till avsändaren efter två månader gick jag till posten för att fråga varför jag inte ens fått någon avi. ”Men varför väntar Ni två månader med att komma till posten när Ni ska få paket?” lät det indignerade svaret. Och det säger väl sig självt, att ju sämre en organisation är på att utföra sin uppgift, desto mer stridslysten måste personalen vara i sitt bemötande av kunderna, som ju i allt högre grad kan förväntas ha kommit dit för att klaga.

DET LIGGER NÄRA till hands att förklara denna dåliga service som en kvarleva av kommunismen och dess brist på incitament. Men tänk på Dostojevskijs *Anteckningar från källarhålet,* en roman från 1800-talet där vi träffar en före detta statstjänsteman som säger sig alltid haft siktet inställt på att förarga dem han hade till uppgift att tjäna, alltid genom passiv aggressivitet försökt sätta käppar i hjulen för andra. Dagens dåliga service visar på samma bittra inställning. Både före revolutionen och idag ser vi exempel på hur den som har lite men inte mycket makt gärna hävdar denna begränsade makt på alla tänkbara sätt, sträcker den så långt det går, njuter av varenda tum han kan höja sig över andra. Apotekaren sitter på medicinerna, postkassören på paketen från mamma. För att få tag på det vi behöver måste vi först komma förbi dessa personer där de står bakom glas eller sitter upphöjda som på en tron.

Ändå uppstår frågan varför folk, i egenskap av kunder, finner sig i föraktfullt bemötande från dessa ”auktoriteter”, och själva lätt intar en misstänksam hållning till varandra. Här tror jag att en aspekt av den sovjetiska mentaliteten fortfarande gör sig gällande. Att man inte förväntar sig att ett apotek ska värna om personlig integritet, att man låter sig tystas av posttantens anklagelse – detta vittnar om hur den övervakning som privatpersoner fick räkna med under kommunismen normaliserats.

I korthet

Ut ur garderoben

Fredrik och Filippa Reinfeldts resa till Kina 2008 blev omtalad och ihågkommen av ett och endast ett skäl: deras klädval. *SvD* rapporterade:

”Tropisk hetta mötte statsministern när han i går landade på ön Hainan i södra Kina. Fredrik Reinfeldt och hans fru Filippa möttes av en välkomstkommitté med biträdande utrikesminister He Yafei i spetsen.

Medan de kinesiska värdarna var strikt klädda uppträdde paret Reinfeldt ledigt. Statsministern i jeans och pikétröja, frun Filippa i t-shirt och träningsbyxor. Väl ledig klädsel, anser kritiker.”

Sinologen Björn Kjellgren lät också förstå att det inte var fråga om ett misstag utan om en medveten politisk markering.

”Jag kan inte tänka mig att det är ett misstag från Reinfeldts sida. Det är ett försök att nedgradera situationen.”

Där sattes den korrekt kostymklädde He på plats, om än på något oklara grunder.

Det ska gå väl långt om politikers klädval ger upphov till diplomatiska incidenter. Men det säger definitivt något om tidsandan. Carl Bildt i sin oljerock utgör själva sinnebilden av *Moderat Classic*. Något som Reinfeldts partisekreterare Per Schlingmann säkert hade i tankarna med uppmaningen till aktivisterna i *Nya Moderaterna:* vi lämnar slips och pärlhalsband hemma.

Hur politiker klär sig, lärde mig min gamla *DN*-kollega Barbro Hedvall, ska tas på allvar. Det säger något väsentligt om avsikter, hierarkier och värderingar.

Att det skulle finnas förbindelselänkar mellan författares garderober och verk kan däremot tyckas långsökt. Alls icke, försäkrar Terry Newman i boken *Legendary Authors and the Clothes They Wore*. Virginia Woolf, till exempel, nämner i sin dagbok att mrs Dalloway i sin gröna klänning är ett uttryck för tillvarons ”frock consciousness”. Woolf var däremot själv ofta häpnadsväckande excentriskt klädd. När hon fotograferades för *Vogue* bar hon, säkerligen fullt avsiktligt, sin mors gamla illasittande klänning.

Simone de Beauvoir visste också vad hon gjorde med sina turbaner och perfekta manikyr, medan Sylvia Plath, till skillnad från Esther Greenwood i *Glaskupan*, höll fast vid sin ”frock consciousness” och avstod från att rensa garderoben.

Bland manliga författare är den *flamboyante* Oscar Wilde förstås självklar med ett klädval helt kongenialt med texten. Samuel Beckett, av alla människor, beskrivs som ett modelejon och förebild: ”Beckett broke new ground with his writing methods, and he also manifested an abiding, classy, and sustainable pick of clothes.”

Med oljerocken på. FOTO: TT

Jag undrar hur Beckett skulle ha reagerat. Kanske med ett resignerat: *Try Again. Fail again. Fail better.*

Mats Wiklund

NOG VÄRRE ÄN VI ANADE

Häromveckan medverkade jag i en reklamfilm. Det var trevligt på många sätt, inte bara i plånboken. Sedan filmen nu har börjat visas både på nätet och i tv, åtnjuter jag dessutom en helt ny respekt på gymmet. Decennier av skrivande i olika format förslår, i likhet med annat jag ägnar mig åt yrkesmässigt, inte långt i omklädningsrummet. Men reklam är status.

Det mest slående under själva inspelningen, och det jag förundrad pratade om sedan jag blivit hemkörd igen, var den enorma personalstyrka som var inblandad. Det var som om vi skulle invadera Normandie, eller åtminstone en mindre önation. Jag har ingen aning om vad hälften av dem hade för uppgifter, men jag tvivlar inte på att det var något viktigt och att de alla skötte sig klanderfritt. Hon som pudrade min panna är en högutbildad och meriterad teatermaskör. Och säkert dyr. Vad hela produktionen av denna dryga minut av kommersiell kvalitetskommunikation till slut kostade vågar jag inte riktigt tänka på.

De näringslivsaktörer som känner att de har något på hjärtat tvekar inte att dega upp vad som behövs. Där finns muskler. Medan däremot proletariseringen av journalistiken nu har nått Dickenska nivåer. Har ni sett en tidningsredaktion på länge? Det är påvert glädjelösa kontorslandskap med rad efter rad av små, trånga kättar där folk sitter inklämda och granskar makten utan resurser. Herregud – vi ömmar ju för värphönsen, men när ska vi börja kräva texter från frigående journalister?

Det gnälls mycket på det som kommer ut ur dessa journalistikfabriker, inte minst på Facebook. Möjligen inte utan skäl. Mitt eget flöde svämmar över av detta missnöje. När jag nyligen hamnade i en diskussion på detta tema, ursäktade jag mig parentetiskt för att jag inte har öppnat en av landets större morgontidningar på mer än elva år och därför bara kunde uttala mig rent allmänt (om dåliga krönikörer). Omedelbart blir jag då barskt uppläxad av en av denna tidnings skribenter. Vadå? Har jag inte läst denna fina tidning på elva år? Och är detta verkligen något att skryta med?

Njäej, svarar jag. Det handlar bara om att hushålla med tid och resurser. Att fortlöpande se över sina medievanor, att kräset välja till och välja bort. Och så undrar jag om hen menar att just denna tidning faktiskt är obligatorisk läsning. Det vill säga: det undrar jag ju bara på skoj. Frågan är retorisk. För så kan väl ingen mena? Men jodå. Det hävdar vederbörande. På riktigt. Att läsa denna fina tidning ingår i en seriös människas samhälleliga plikter.
Ojoj. Lätt skakad inser jag två saker. Den ena är att jag nog valde rätt för elva år sedan; jag vill verkligen inte läsa, och verkligen inte betala för en tidning som anser något annat än att läsaren ständigt måste erövras på nytt och på nytt, artikel för artikel. Särskilt i dagens medielandskap. Den andra är att situationen för den självständiga journalistiken i förhållande till betalda budskap förmodligen är värre än vi anade.

Det är dyrt att vara mallig, det har den fattige inte råd med.

Jan Söderqvist

FRIZON

Prima ballerina

Storfilmen *Matilda* om ballerinan som var tsar Nikolaj II:s älskarinna rör upp känslorna hos nationalister och konservativa. Debatten är betecknande för bristen på en kritisk historisk genomgång av år 1917 och av tsarens roll och öde.

Av Per-Arne Bodin

1

FOTO: TT

Per-Arne Bodin är professor i slaviska språk med litterär inriktning vid Stockholms universitet.

Putin tycker illa om revolutioner. Minnet av 1917 har nog därför knappast alls uppmärksammats i Ryssland under detta märkesår. Problemet är att landet är kluvet i synen på omvälvningen: halva befolkningen tycker att den var en positiv händelse, halva att den var en katastrof för Ryssland. För husfridens skull är det bäst att inte påminna för mycket om den.

I oktober i år hade dock en rysk storfilm som direkt anknyter till året 1917 premiär. Den handlar om en av de många spännande och stundom skrämmande gestalter som karakteriserar den period som ledde fram till tsarväldets sammanbrott och till det bolsjevikiska maktövertagandet: Matilda Ksjesinskaja.

Hon är den klassiska ryska balettens mest berömda och kanske också skickligaste dansare. Hon tillhörde generationen före Djagilevs avantgardiska ryska balett, hon var dansare på Mariinskijteatern under koreografen Petipa, känd för sin ekvilibristik, för sina 32 fouettéer och för sina intriger.

Om möjligt ännu mera känd är Matilda Ksjesinskaja för att ha varit tsar Nikolaj II:s älskarinna innan han besteg tronen. Hon hade också nära förbindelser med flera av tsarens släktingar och gifte sig slutligen i emigrationen med en av storfurstarna, kusin till tsaren, Andrej Michajlovitj. Hon var en kurtisan som använde sin konstnärliga talang, sitt utseende, sitt erotiska kapital och sin intelligens för att skapa sig den bästa och rikaste tillvaro hon kunde åstadkomma under de premisser som fanns tillgängliga för en kvinna på den tiden. Hon lyckades till fullo och dog i Paris 99 år gammal och hennes liv var lika spännande som hennes memoarer tråkiga. Vad som ändå framgår av dessa är hennes stora kärlek till tronföljaren och att hon älskade att ”flirta” (hon använder det engelska ordet) och kokettera. Genom sina förbindelser med kejsarfamiljen hade hon, eller ville i alla fall ha, ett totalt inflytande på dåtidens balettvärld. Hennes makt inom dansen i det sena ryska tsarväldet kan liknas vid Rasputins inom politiken. Ksjesinskaja framträdde som en hemlighetsfull och ödesdiger gestalt, som alltid lär ha spelat på talet 17 under sina talrika kasinobesök. Hennes magnifika villa i Sankt Petersburg beslagtogs efter revolutionen av bolsjevikerna. Flera av Lenins viktiga tal under 1917 hölls från hennes balkong.

Om tronföljarens romans med ballerinan har den ryske regissören Alexej Utjitel gjort en film med titeln *Matilda* som hade sin premiär på Mariinskijteatern, alltså på ballerinans egen teater, nästan på årsdagen av oktoberrevolutionen. Filmmusiken som är komponerad av den amerikanske tonsättaren Marco Beltrami spelas av teaterns orkester under ledning av Valerij Gergijev. Budgeten var enorm och ryska staten har bidragit med 25 procent av kostnaderna. *Matilda* har allt som gör en storfilm.

»

> Filmen är en romantiserad och estetiserad tolkning av förhållandet mellan tronföljaren och ballerinan.

Stoppa filmen. FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Filmen har undertiteln: *Kärleken som förändrade Ryssland* och regissören har antytt att det öppnar för en kontrafaktisk historieskrivning: om Nikolaj ändå hade gift sig med Matilda skulle den ryska historien ha utvecklats på ett helt annat sätt.

Ryssland hade inte dragits in i första världskriget, tsaren hade inte behövt abdikera, det hade inte blivit någon revolution 1917. En tänkt berättelse som fascinerar utan att övertyga.

Filmen är en romantiserad och estetiserad tolkning av förhållandet mellan tronföljaren och ballerinan. Glimtar från tronföljarens officiella uppdrag varvas med balettföreställningar med Nikolaj (eller Niki som Matilda kallade honom) sittande på parkett beundrande Matilda eller estetiserade sängkammarscener. När ballerinan blir påkommen i tronföljarens säng i palatset skyler hon sig med en hermelinsmantel. Regissören kallar sin film för en melodram.

Den utspelar sig alltså under Nikolajs tid som tronföljare fram tills han gifte sig med prinsessan Alix av Hessen, den blivande Alexandra Fjodorovna, och kröntes 1896. Rivaliteten mellan de två kvinnorna är ett centralt tema i filmen. Regissören har i en av många talrika intervjuer menat att han visar hur Nikolaj offrar kärleken för Ryssland genom att gifta sig med Alexandra. Den monarkistiska versionen är att Nikolaj och Alexandra älskade varandra och levde ett lyckligt familjeliv. I filmens bakgrund skymtar den radikala rörelsen och terrorismen.

Matilda innehåller allt som kan göra den populär: en skandal inom tsarfamiljen, en rysk ballerina, sexscener, ett triangeldrama, svartsjuka. Perspektivet är den manliga blickens, flera gånger understruken genom att tronföljaren betraktar ballerinan i en kikare eller granskar fotografier som föreställer henne.

Filmen är ett av många ryska kostymdramer som utspelar sig strax före revolutionen. Den reflekterar en nästan fetischistisk inställning i dagens Ryssland till uniformer och kreationer från tsartiden. En scen, en bal i Vinterpalatset, citerar Sokurovs film från 2002, *Den ryska arken*, men saknar Sokurovs konstnärliga nerv. *Matilda* tog två år att färdigställa men känns ofärdig och rapsodisk, ibland också skrattretande och parodisk. Fouettéerna finns som ett genomgående motiv och presenteras genom att ballerinan i en halvt erotisk scen lär ut steget till tronföljaren i sin loge, sedan då hon själv tränar in dem med Alexandra som i smyg betraktar henne och till sist i flera dansscener och genom att kameran själv får snurra. Idén är som många andra i filmen god, men regissören släpper den innan den blir estetiskt fullgången. *Matilda* har också fått förödande dålig kritik i nästan alla recensioner. Endast i sociala medier återfinns några positiva kommentarer. Men som sagt: Den är tänkt som en melodram och en högljudd debatt om att förbjuda den har trissat upp förväntningarna.

Starkast intryck gör nog Alexander III som spelas av Sergej Garmasj och som framstår som en hjälte och riktig tsar. Han räddar familjen i en tågolycka, han bekantar sin son med ballerinan, han visar sin knutna näve och hävdar att det är så som Ryssland måste styras. Det är ett budskap som regissören och Putin förefaller vara överens om. Det är kanske den mest äkta scenen. Nikolajs far var i alla avseenden sin sons motsats i kraftfullhet, men båda var stockkonservativa. *Matilda* är annars inte historiskt trovärdig men det brukar inte heller krävas av en kostymfilm och melodram utom just nu i det konservativa Ryssland.

Dumaledamoten Natalja Poklonskaja har vänt sig till åklagarmyndigheten med en begäran att filmen ska förbjudas eftersom den kränker de troendes känslor och innehåller lögner om den blivande tsaren. Lagen ”om kränkande av de troendes känslor” finns i den ryska lagstiftningen istället för en hädelseparagraf. Strävan att komma fram till en enhetlig och ”sann” historieskrivning är en del av dagens ryska kulturpolitiska agenda. Poklonskaja har fortfarande inte sett *Matilda* utan bara trailern, men det räckte för att hon skulle kräva ett förbud. Eftersom hon är ledamot av duman har hon haft möjlighet att tvinga fram en utredning om filmen: Skulle den verkligen kränka de troendes känslor? Utredningen kom fram till att så inte var fallet. Vsevolod Tjaplin, patriarkens tidigare pressekreterare, har hävdat att Ryssland kommer att gå under om filmen tillåts visas på biograferna. Flera attentat

Regissören Alexej Utjitel fick dålig kritik. FOTO: SERGEI KARPUKHIN / TT

har skett i samband med förhandsvisningen och många biografer har deklarerat att de av säkerhetsskäl inte tänker visa den. Många debattprogram har sänts på rysk tv där företrädare för filmen och dess belackare fått framträda. Kulturministern Vladimir Medinskij har inte haft några invändningar mot att filmen får visas och Putin har lovat att se den och har uttryckt sin uppskattning av regissören Utjitel och hans patriotism. Patriarken har kallat den lögnaktig. Frågan gäller alltså om ryska nationalister och en rysk dumaledamot kan och får bli en censurinstans i Ryssland av idag.

Själva debatten eller snarare grälet visar den pågående konservativa vändningen i det ryska samhället som i en skrattspegel. Frågan ställs på sin spets på grund av att tsaren och hela hans familj har blivit helgonförklarade. Ikoner har målats, gudstjänsttexter och böner har skrivits till dem. Beslutet som togs år 2000 var kontroversiellt: Det var klart att tsarfamiljen hade avrättats av bolsjevikerna, men var de därför martyrer? Hade deras leverne varit särskilt fromt?

Kanoniseringskommissionen löste frågan genom att familjemedlemmarna benämndes plågolidare istället för martyrer. De dog för det ryska imperiet, där ortodoxa kyrkan hade varit statsreligion, och mördades av de gudlösa bolsjevikerna. Nästa steg i kanoniseringen blev att bortförklara tsarens roll under blodiga söndagen, demonstrationen utanför Vinterpalatset i januari 1905 då hundratals arbetare dödades. Kyrkan hävdar i sin utredning att tsaren inte hade något direkt ansvar för händelsen och att det inte var han som hade beordrat skottlossningen. Kyrkan påpekar också för säkerhets skull i sitt beslut att det framför allt är de senare åren i hans liv som varit grund för helgonförklaringen. Samma strategi använder kyrkan för att försvara storfurst Vladimir, som innan han blev döpt år 988 framträdde som våldsverkare och horkarl.

De ryska nationalisterna och monarkisterna tar idag ett steg längre än kanoniseringskommissionen och accepterar inte någon annan historieskrivning för tsarfamiljen än helgonlegendens. Därför blir *Matilda* för dem inte bara antimonarkistisk utan också hädisk och ikonoklastisk: ett övergrepp på ett helgon och på en ikon. Poklonskaja har inte bara angripit filmen och dess regissör utan också skådespelaren som kreerar rollen som tsarevitj, alltså tronföljaren, den tyske skådespelaren Lars Eidinger, som enligt henne tidigare uteslutande varit porrfilmsstjärna.

I hela detta komplex som lett till absurt mycket diskussion i Ryssland under nästan ett år finns en avsaknad av kritisk historisk genomgång av år 1917 och av tsarens roll och öde. Den bild som nationalisterna vill ge är den som finns på den ikon som visar samlingen av nymartyrer. Kejsaren och kejsarinnan står i mitten av ikonen klädda som bysantinsk kejsare och kejsarinna i dräkter som de aldrig bar i levande livet.

I filmen förklarar en av ministrarna att Ksjesinskaja är det största hotet mot Ryssland, men nu framstår den för de ryska nationalisterna, absurt nog, som ett lika stort hot.

Matilda visar exakt var gränsen går för den konservativa vändningen i det ryska samhället: en film om tsarens amorösa eskapader är fortfarande inte en fråga för censuren eller domstolarna och kanske inte heller i framtiden för de statliga myndigheterna. Majoriteten av ryssar är sekulära och kyrkans inflytande på vardagslivet är litet, men diskussionen om filmen har utvecklats till en fråga om konstens frihet och egentligen inte om estetiska kvaliteter. De konservativa krafterna vill förbjuda en rysk B-film, en melodram om den sista ryska tsaren. Dilemmat är att två lagar står mot varandra – å ena sidan konstitutionen som förbjuder censur och å den andra lagen som gör det olagligt att kränka troendes känslor.

Det finns ytterligare en sida av konflikten mellan Utjitel och Poklonskaja. Båda har på olika sätt stött den ryska annekteringen av Krim. Den fortsatta utvecklingen i Ryssland mot konservativa värden har denna händelse som en startpunkt. Nu befinner de sig på var sin sida i konflikten om *Matilda*. Regissören är konservativ och regimtrogen, men blir trots allt och till slut kanske mot sin vilja en förkämpe för en fri kultur. Utjitel har välsignat Putins konservativa politik och får nu skylla sig själv och skörda frukterna i en kulturpolitisk kampanj som befinner sig till höger om Putin. Oppositionsledaren Navalnyj har i en intervju om *Matilda* hävdat att det konservativa Ryssland är på väg att förbjuda sig självt.

> Själva debatten eller snarare grälet om filmen visar den pågående konservativa vändningen i det ryska samhället som i en skrattspegel.

In flagrante. Ballerinan skyler sig med hermelinsmanteln. FOTO:WIKIMEDIA COMMONS

På 1970-talet gjorde Efem Klimov *Agonija* om Rasputin och om tsarväldets sista år. Filmen som sedan länge fått klassikerstatus kunde visas i Sovjetunionen först tio år efter att den hade färdigställts på grund av censuren. Porträttet av tsaren var för positivt eller visade för mycket av tsarens mänskliga sida för att vara acceptabel i Sovjetunionen under Brezjnevtiden. Fyrtio år senare finns det krafter som vill förbjuda *Matilda*, eftersom den inte visar tsaren som det helgon som han blivit. Så kan de kulturella och politiska konjunkturerna växla men samtidigt visa en stor beständighet.

OPINION

Frankrikes president vill fördjupa EU:s samarbete. Sverige måste stödja honom för Europas och demokratins skull.

Backa upp Macron i EU

Av Gunnar Lund

I Emmanuel Macron har fransmännen fått en president med stora ambitioner. Han vill mer än reformera sitt land, ja han säger sig vilja ”transformera” det Frankrike som med åren har kommit att präglas alltmer av stagnation och pessimism. Unikt begåvad, beläst och historiskt bevandrad och med ett obegränsat självförtroende har denne trettionioåring på mindre än ett år vänt upp och ner på fransk politik. De partier till höger och vänster som dominerat scenen i decennier ligger i spillror. De har fått bereda plats för en hjältefigur och reformator som politiskt placerat sig ”både till höger och till vänster”. En intensiv reformverksamhet har inletts som för tankarna till de omvälvande förändringar som de Gaulle genomförde när han 1958 kallades tillbaka till makten. Det återstår att se om vi bevittnar början på en skördetid för i Frankrike länge uppskjutna reformer eller om Macron som så många före honom skall bli ett offer för den ovilja till förändring som utmärker delar av det franska samhället.

Men Macrons ambition stannar inte vid Frankrike. Han säger sig också vilja ”lägga en ny grund” för det europeiska samarbetet. I sin kampanj för att vinna presidentämbetet gjorde han vad ingen politisk ledare i Europa vågat på länge: han talade sig varm för ett pånyttfött och fördjupat europeiskt samarbete. Det får sägas vara politiskt djärvt i ett Frankrike som med åren blivit alltmer EU-skeptiskt och där 50 procent av de yngre väljarna i presidentvalets första omgång röstade för EU-fientliga ytterlighetspartier till höger och vänster. Redan under presidentvalskampanjen lanserade Macron konkreta förslag för ett framtida fördjupat Europasamarbete. Sedan tillträdet har han vidareutvecklat dem, bland annat i ett brett anlagt Europatal vid Sorbonne i början av hösten. Det handlar för honom om att bygga färdigt det institutionella ramverk som bär upp eurosamarbetet och som visade sig lida av allvarliga brister när den ekonomiska och finansiella krisen bröt ut för tio år sedan. Det handlar också om att göra EU till en mer effektiv och inflytelserik utrikes- och säkerhetspolitisk aktör liksom att med de länder som vill och kan fördjupa det försvarspolitiska samarbetet. Migrationspolitiken måste enligt Macron för att fungera ges mer överstatliga inslag, där en effektiv extern gränskontroll ställs i centrum liksom ett system för tvingande bördefördelning. Terrorismbekämpning och klimatpolitik är andra områden som Macron anser kräva mer gemensamma tag på europeisk nivå.

Macrons seger över populister och nationalister i Frankrike speglar – och har samtidigt bidragit till – det omslag vi kunnat iaktta i folkopinionen det senaste året. Stödet för EU och det europeiska samarbetet har ökat markant på hela vår kontinent.

Den mobilisering som kommit till stånd mot trångsynt nationalism har också hjälpts på vägen av det brittiska beslutet att lämna Europeiska unionen. De profetior har kommit på skam som i beslutet såg en dödsstöt åt den europeiska integrationen. Andra medlemsländer har inte såsom förutskickades ställt sig i kö för att följa britternas exempel. Tvärtom har de flesta kunnat se och inse att dessa med sitt beslut skjutit sig själva rejält i foten. I de förhandlingar som inletts kring Storbritanniens utträde illustreras dagligen för EU-medborgare runt om på vår kontinent hur stora de värden och fördelar är som ett medlemskap rymmer och som går förlorade vid ett utträde. Inte ens Bryssels mest snillrika propagandister hade kunnat snickra ihop en lika effektiv

> De krafter som satts i rörelse till förmån för en utvecklad integration är betydande.

Visar vägen i EU. FOTO: JOHN THYS/TT

reklam för den europeiska integrationen.

Om britterna gjort sig själva en gigantisk otjänst har de i gengäld gjort EU en tjänst. Deras beslut om utträde har frigjort politisk och intellektuell energi för andra att i konstruktiva banor tänka och planera kring integrationens framtid. Storbritannien har i fyrtio års tid utgjort en bromskloss i integrationsarbetet. De har ofta sett som sin främsta uppgift att urvattna andras ambitioner och att utverka undantag och särordningar för egen del. Visst finns det anledning att beklaga att ett så stort och resursstarkt land mäler sig ur den gemenskap som man gärna skulle se omfatta hela vår kontinent. Men det går inte att blunda för att detta för den övriga medlemskretsen öppnar möjligheter och vägar framåt som hittills varit stängda eller svårframkomliga.

Det är dessa vägar som nu utforskas och debatteras i Bryssel, Paris och Berlin. EU-kommissionens ordförande Jean-Claude Juncker och Europeiska rådets ordförande Donald Tusk har bägge i större anföranden nyligen ställt sig bakom många av Emmanuel Macrons förslag till ett fördjupat samarbete. Även Angela Merkel och finansminister Wolfgang Schäuble har stött den inriktning de franska förslagen getts. En hel del skiljer förvisso Tyskland och Frankrike åt, i synnerhet när det gäller eurosystemets reformering, och Angela Merkels handlingsfrihet är beskuren till följd av förbundsdagsvalet nyligen. Hon har emellertid under sitt långa maktinnehav troget upprepat att det är mer och inte mindre Europa som utgör lösningen på vår kontinents problem. Allt talar för att Merkel vill använda sin resterande tid som kansler för att ge gestalt och innehåll åt den visionen. Av Europavänner i hennes eget land med förre utrikesministern Joschka Fischer i spetsen uppmanas hon ta till vara den historiska chans som nu erbjuds att rädda och vidareutveckla det europeiska samarbetet.

De krafter som satts i rörelse till förmån för en utvecklad integration är betydande. Men detsamma gäller de motkrafter som mobiliseras. Den våg av nationalism och populism som sköljt över vår världsdel under senare år har möjligen hejdats men den har långt ifrån tömts på sin styrka. Härom vittnar extremhögerns framgångar i valen nyligen i Tyskland och Österrike liksom de auktoritära strömningar som gör sig breda i Centraleuropa. Den kraftmätning fortsätter som ytterst gäller demokratins och det öppna samhällets fortlevnad på vår kontinent.

Den fördjupning av Europasamarbetet som nu avtecknar sig kan försätta Sverige i en vansklig situation. Tyskland och Frankrike har dragit lärdom av decenniers försök att ackommodera ett motvalls Storbritannien. De tycks idag allt mindre benägna att anpassa takten i integrationen till de medlemmar som gör sig minst brådska. Det ”Europa i flera hastigheter” som passat de tvehågsna har också som modell för integrationen undergrävts då det blivit uppenbart att inte heller målet om en ”allt närmare Union” omfattas av alla. Tanken att alla förr eller senare skall ”komma ikapp” har börjat överges. Istället vill många i EU:s kärnländer nu förverkliga en fördjupad integration som i första hand avser de länder som deltar i eurosamarbetet. Risken finns att Sverige i likhet med länder som Danmark, Polen och Ungern förpassas till en tillvaro i samarbetets periferi, kanske i sinom tid i allt närmare sällskap med utanförstående länder som Norge, Schweiz och Storbritannien.

Genom Emmanuel Macrons val till president i Frankrike och britternas utträde ur EU har unikt goda förutsättningar skapats för att utveckla och fördjupa det europeiska samarbetet. I det arbete som nu vidtar har Sverige allt intresse av att delta aktivt och konstruktivt. Men då krävs att våra politiska partier vågar överge sitt krampaktiga motstånd mot överstatlighet och sin ständiga inbördes tävlan att bromsa varje steg i riktning mot ett mer ambitiöst och bindande samarbete. Liksom i andra politiska sammanhang är det viktigt att vi öppnar oss för en förutsättningslös debatt om vad vi i sak gemensamt vill åstadkomma i Europa. Först i ljuset därav bör vi sedan pragmatiskt diskutera vilka medel som bör komma till användning för att nå de överenskomna målen.

Sverige bör undvika misstaget att axla britternas fallna mantel och bli en ny bromskloss i det fortsatta Europabygget. Vi bör istället göra gemensam sak med de progressiva krafter i Europa som med det europeiska samarbetet som vapen vill ta strid med den populism och inskränkta nationalism vars lockelse inte för ett ögonblick skall underskattas. Vi har idag som medlem i Unionen mer än tjugo år på nacken och en befolkning som till 65 procent anser att samarbetet som vi där bedriver är värdefullt. Sådant förpliktigar.

Gunnar Lund är före detta statsråd och ambassdör.

TEMA

HOPP OCH FÖRTVIVLAN

Vi ställde två frågor till tolv skribenter:
1. Vad i samtiden gör dig mest optimistisk?
2. Mest pessimistisk?
Här följer svaren.

FOTO: ALAMY

Vår tids dogm

Att se mörkt på samhällsutvecklingen är inte pessimism. Det är realism.

Av Katarina Barrling

Optimismen är en av världens mest berömda berättelser. Den är dock betydligt mer känd under en annan titel: *Candide*. Voltaire häcklar här en optimistisk livshållning, och för att ingen skall missa poängen döps den optimistiske huvudpersonen till just Candide – franska för ”naiv”. Bokens främste driftkucku är dock professor Pangloss – hängiven lärjunge till filosofen Leibniz, och övertygad om att vi lever i den mest fullkomliga av möjliga världar. Udden är inte minst riktad mot kyrkan, med dess iver att ständigt bortförklara allt ont, bara för att kunna upprätthålla bilden av en Gud som är både god och allsmäktig.

Men bortom den inte alldeles rättvisa kritiken av optimismen, visar denna satir faktiskt också att det är svårt att behandla optimism och pessimism som alldeles parallella motsatser. För varje tänkande människa som, likt Candide, konfronteras med en konkret värld – dess krig, plågor och olyckor – är det svårt att bibehålla sin eventuella optimism. Minus tenderar att slå ut plus. Medan den som lyfter blicken till ett tillräckligt övergripande plan, tvärtom kan se att världen faktiskt utvecklas i gynnsam riktning. Läkaren Hans Rosling gav prov på detta perspektivseende när han, med statistikens hjälp, visade att världen som helhet blir friskare och bättre. Något som inger optimism, även om man vissa dagar måste lyfta blicken rejält för att kunna se det.

Men även om världsutvecklingen som helhet är hoppingivande, behöver det förstås inte gälla varenda del av denna värld. Sverige är tyvärr ett exempel på en plats där man lätt ansätts av pessimism också då man lyfter blicken. Det gäller framförallt om man betraktar den systematiska ökningen av allt grövre brottslighet. Utöver de medborgare den drabbar, riktas den dessutom mot statens kärnfunktioner – socialkontor, polishus, sjukhus, brandbilar och ambulanser – mot de människor som bär upp dessa funktioner, men också mot deras hem och anhöriga. Det som gör utvecklingen särskilt oroande är att den, utöver de konsekvenser den har för brottsoffren, också är systempåverkande. Och den visar redan tendenser att hota statens maktmonopol, och därmed staten som sådan.

Denna dystra verklighetsbeskrivning har inte sällan bemötts med att Sverige av idag är mycket säkert, i såväl historiskt som internationellt perspektiv. Det är till stor del sant. Sverige är ett land som visat sig besitta förmågan att skapa ett tryggt och säkert samhälle, en säkerhet som trots dessa oroväckande tecken fortfarande präglar landet. Denna historiskt bevisade förmåga ger skäl till optimism.

Samtidigt är detta synsätt för begränsat, och den optimism det föranleder bräcklig. Om Sverige så vore paradiset på jorden, är inte bara *status quo,* utan också utvecklingskurvans riktning, relevant för att kunna göra en saklig bedömning av historiens fortsatta utveckling.

För den som är intresserad av sådana bedömningar, är det därför ett problem att optimismen kommit att utvecklas till något av en dogm i vår tid – Voltaire skulle ha känt igen sig. I *Candide* var det kyrkan som försökte skymma över Guds ansvar för världens olycka. Idag innehas motsvarande makt av ett politiskt och massmedialt etablissemang, som liksom dåtidens kyrka vill upplysa folket om att det bör tänka positivt.

Ett tydligt exempel på optimismen som dogm är benägenheten att i stället för ”problem” tala om, det mindre negativt laddade, ”utmaningar”. Den som ändå uttrycker oro för samhällsutvecklingen har fått finna sig i att beskrivas som okunnig. Oron har rentav kommit att ses som en politisk hållning, kallats ”höger” eller till och med ”högerpopulism”. Orättvist, inte bara mot dem som etiketteras, utan att vara vare sig höger eller populister, utan också mot vänstern, då det implicerar att vänstern skulle sakna förmågan att klarsynt närma sig dessa samhällsproblem.

Människors sakligt grundade farhågor har inte sällan mötts av påståenden av typen: *Sverige har aldrig varit tryggare*. Detta utan hänsyn till att det kan finnas en naturlig eftersläpning i de empiriska studier som görs, eller att även om brottsligheten totalt sett skulle minska, kan den i ökad utsträckning ta sig råare och mer skrämmande uttryck. Tankarna går här lätt till professor Pangloss, och dennes benägenhet att bortförklara varje olycka han ser.

Statistiken börjar dock komma i kapp denna form av optimism. Fler och fler studier visar att den negativa förändring många människor tyckt sig se i sin vardag faktiskt finns. En negativ verklighetsbeskrivning betraktas därmed inte längre självklart som alarmism eller ens pessimism utan som realism. Eftersom tillkämpad optimism ökar risken för missbedömningar, och därmed också risken för att undergräva det positiva utfall optimisten hoppats på, är detta en attitydförändring att välkomna. Den ger bättre förutsättningar för en mer sansad analys, och därmed också för att kunna lösa problem. Ett förändrat samtalsklimat som för den som höjer blicken inger viss optimism med andra ord – om än till ett mycket högt pris.

Katarina Barrling är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Voltaire häcklade optimismen.

FOTO: ALAMY

Hinner vi laga pyspunkan?

Den ökade polariseringen och extremismen inger oro för framtiden. Men ett växande politiskt krismedvetande väcker ändå hopp.

Av Anna Dahlberg

Före valet 2014 var den svenska pessimismen rödgrön. Det var på vänsterkanten som man talade om ett Sverige som håller på att gå sönder - eller som Karin Pettersson uttryckte det på *Aftonbladets* ledarsida: ”Något HAR gått sönder i det här landet.” (*AB* 2/9 2014).

Nu har svårmodet istället flyttat över till borgerligheten (bara inom SD är pessimismen konstant). Till en del kan rollbytet säkert förklaras av regeringsskiftet i Rosenbad. Känner man tilltro till maktens förmåga att hantera samhällsproblemen känner man sannolikt mer tillförsikt inför framtiden och tvärtom.

Men det intressanta är att pessimismen inte längre anses vara en legitim hållning. Dysterheten inom högern betraktas som något suspekt och nedbrytande. Den anklagas för att vara faktaresistent och ett embryo efter befruktningen mellan konservatism och högerpopulism.

Optimism har blivit en dygd. Ja, rentav en samhällelig plikt.

Det finns dock ett viktigt undantag från den regeln. Det är vänsterns egen alarmism kring högerpopulismens/högerextremismens framgångar och klimatet. Då finns det plötsligt ingen hejd på svartsynen. Profetior om att 1930-talet står för dörren och att såväl demokratin som jorden är på väg att gå under är legio.

Egentligen är alarmismen gemensam – vänstern och högern förhåller sig bara till olika hotbilder. I den ena polen ser man högerpopulismens framväxt som den stora ödesfrågan för vår tid. I den motsatta tycker man sig se hur samhällskontraktet håller på att lösas upp.

Båda har i grunden rätt. Det finns mer än vanligt att vara orolig för i vår tid. Hotet utifrån och hotet inifrån växer alltmer samman i skuggan av IS och Putins Ryssland. Kreml flexar inte bara sina militära muskler, utan har hittat sofistikerade sätt att påverka opinionen i väst genom trollfabriker, fejknyheter och påverkansoperationer.

Sådant som för bara fem– tio år sedan framstod som fullständigt osannolikt – brexit, Trump och ett ifrågasättande av liberala demokratiska värden i det gamla Östeuropa – är nu etablerade fakta. Hela idén om västvärldens exceptionalism är i gungning.

Samtidigt ska Sverige hantera följderna av de senaste årens historiskt höga asylmottagande. Många av de problem som dominerar dagordningen idag är resultatet av tidigare decenniers integrationsskuld. Antalet socialt utsatta områden har vuxit liksom gängkriminaliteten och den sociala oron.

Om samhället inte står rustat för att möta gårdagens misslyckande – hur ska då situationen se ut framöver när ytterligare hundratusentals människor har slagit sig ner i landet? När madrasshögarna och sovcentralerna har blivit ännu fler i utanförskapsområdena? När skuggsamhället har vuxit sig ännu mycket större? När det kriminella våldskapitalet har ackumulerats ytterligare?

Det är ett samhällsexperiment av ett slag som är unikt bland välfärdsstater. Hur det faller ut vet vi ännu inte. Men det finns goda skäl att känna oro.

Det som Tino Sanandaji har döpt till massutmaningen ska dessutom fogas in i en större bild av usla skolresultat, en alltmer krävande demografi när gruppen äldre 80+ växer, personalkris i offentlig sektor och en dopad ekonomi.

Den stora frågan är: Kommer samhällskontraktet att hålla på sikt? Och om det inte gör det – vad händer då? Det finns inga kända exempel på välfärdsstater som har börjat avveckla sina åtaganden. Det går redan att se tecken på att samhället blir alltmer polariserat och att extremismen vinner mark.

Svartsynen får dock aldrig helt ta över. Jag ser främst två källor till optimism. Den ena är Sveriges goda utgångsläge. Den nordiska samhällsmodellen med dess unika kombination av välfärd, individuell frihet, frihandel och konkurrenskraftig ekonomi har visat sig vara en av världens mest framgångsrika.

Sverige toppar en rad internationella rankningar när det gäller alltifrån innovationer till livskvalitet. Det har heller aldrig funnits en bättre tid att komma ut som hbtq-are eller att slå sig fram i arbetslivet som kvinna.

Den andra källan till hoppfullhet är den korrigerande förmåga

FOTO: ALAMY

som trots allt finns. Le Pen vann inte det franska presidentvalet och EU har inte fallit samman. Såväl ledarna som väljarna i väst tycks dra lärdomar av allt från flyktingkrisen 2015 och den ryska inblandningen i det amerikanska presidentvalet till brexit och Kataloniens utbrytningsförsök.

I Sverige kom tvärvändningen i migrationspolitiken till slut. Det finns också ett växande politiskt krismedvetande kring bristen på lag och ordning och andra delar av statens kärnfunktioner som svajar.

Frågan är därför inte längre om Sverige står inför en systemkollaps. Den har de politiskt ansvariga väjt undan för. Frågan är om pyspunkan ska hinna lagas i tid.

”Den stora frågan är: Kommer samhällskontraktet att hålla på sikt?”

Varken optimisterna eller pessimisterna är särskilt behjälpliga för det ändamålet. Optimisterna kommer att fortsätta att önsketänka och underskatta de svårigheter som ligger framför oss. Pessimisterna å andra sidan riskerar att fastna i ”vad-var-det-jag-sade”-resonemang istället för att bidra konstruktivt även när lösningarna är svåra att finna.

Anna Dahlberg är politisk redaktör i *Expressen*.

Inhägnade och ofria

Sverige stöps om från öppenhet till inhägnat. Det gör oss kanske tryggare men mindre fria.

Av Paulina Neuding

Eftersom jag bevakar ett område som ger skäl att vara pessimistisk – låt mig svara såhär: Den osäkerhet och otrygghet vi upplever idag kommer att stöpa om Sverige. Institutioner, situationer och platser som historiskt har kunnat vara öppna och sårbara, kommer att bli föremål för bevakning och säkerhetstänkande. Det gör att otryggheten i framtiden kommer att upplevas som mindre akut i Sverige än den gör just nu.

Men det blir ett annat land.

När Ilmar Reepalu under tidigt 2010-tal kritiserades av amerikanska organisationer mot antisemitism för tillståndet för Malmös judar var hans försvarslinje att Sverige trots allt är ett betydligt tryggare land än USA. Han kunde inte begripa, sa han, hur någon kunde komma från Simon Wiesenthal-centret i Los Angeles – en stad med betydligt fler mord per capita än Malmö – och påstå att Malmö hade blivit farligt för den judiska gruppen.

Likadant låter det nu, efter att USA:s president Donald Trump fixerat sig vid svensk brottslighet och segregation. ”*Last year there were app 50 procent more murders only in Orlando/Orange in Florida, where Trump spoke the other day, than in all of Sweden*”, twittrade Carl Bildt som svar till Trump, helt i linje med Reepalus svar till Wiesenthal-centret.

Bildt och Reepalu har båda rätt i sak: Sverige har färre mord än både Orlando och Los Angeles. Men de undviker kärnfrågan.

Jag tror att skälet till att otryggheten plötsligt upplevs som så stor i Sverige är att vi är ett land som till nyligen har kunnat ha en hög nivå av sårbarhet. Det var inte länge sedan man som journalist kunde gå raka vägen in i riksdagen, eller rakt in på redaktionen hos de stora tidningarna. Jag kunde själv leka fritt på Malmvägen när jag växte upp i Sollentuna, där boende idag vittnar om att de inte släpper ut sina barn efter alla skjutningar.

Och det är inte länge sedan som otrygghet framkallade bilder av karensdagar, inte betongsuggor.

Offentliga institutioner, privata kontor, skolor och bostadsområden har kunnat vara öppna och oskyddade, därför att brottsligheten var låg och för att Sverige präglades av låga nivåer av social oro och utslagning. Värstingar kunde skickas på värstingresor, och ungdomsbrottslingar kunde slussas ut till Prussiluskorna i de sociala systemen, för att problemen var jämförelsevis små och hanterbara. Det handlade ytterst sällan om en sadism i nivå med den som lockar Örebrokillar att resa till Syrien för att strida med IS.

Det är nu, mellan öppenhet och slutenhet, som människor känner sig särskilt utsatta. När väktare permanent tar plats på badhus, bibliotek och biografer, när våra samhällen inhägnas och skyddas på nya sätt, kommer vi att känna oss säkrare.

Här finns, på sätt och vis, en liten källa till optimism.

2. Omstöpningen av Sverige från öppet och oskyddat till inhägnat sker till mycket stora kostnader. I första hand ekonomiska: Den privata säkerheten är en av Sveriges starkaste tillväxtbranscher. Nya siffror framtagna av tidningen *Dagens Samhälle* visar att kommuner och landsting köper mer bevakningstjänster än någonsin tidigare, som ett direkt resultat av polisbrist och ökad brottslighet. För kommunernas del handlar det om en kostnad på över 1 miljard kronor, en ökning med nästan 50 procent sedan 2014 (2/11).

Men kanske är de sociala och kulturella kostnaderna större. Sverige blir ett land där umgänget mellan samhällsklasser och mellan könen kommer att bli mer kontrollerat och mindre frimodigt. Barn kommer inte att kunna röra sig fritt som förr, utan kommer att få lära sig skilja mellan trygga och farliga områden.

”Grindsamhälle”, heter det i annonserna från de entreprenörer som bygger Sveriges första *gated communities*. Sådant kan köpa trygghet, men där grindar behövs är vi mindre fria än tidigare.

Paulina Neuding är chefredaktör i *Kvartal*.

HOPP OCH FÖRTVIVLAN

”Barn kommer inte att kunna röra sig fritt som förr, utan kommer att få lära sig skilja mellan trygga och farliga områden.”

FOTO: HUSSEIN EL-ALAWI/TT

Men chansen finns

Socialdemokratin har hamnat vid sidan av samtiden. Räddningen ligger i en konservativ reformism.

Av Widar Andersson

Pessimisten kommer att få sista ordet. ”Vad var det jag sa; det skulle gå åt helsike med alltihop”, hinner den livsstilsnegative väsa fram i mungipan innan jorden ödeläggs i någon ny istid, supertsunami eller rymdkollision. Men någonstans i någon livsduglig håla under en mirakulöst räddad rot överlever en bakterie som trettio miljoner år senare sträcker ut sin människoliknande gestalt mot solen och med ett leende i mungipan låter meddela: ”Vad var det jag sa; det skulle ordna sig till sist!”

Den kloke är en pessimistisk optimist. Optimismen är sannolikt djupt rotad i allt levande. Att kämpa på, mutera, kämpa på, försöka, slå rot, försöka igen, kämpa på, slänga ut ett frö och hoppas på det bästa; det är livets drivkraft och bränsle. Pessimismen är samtidigt en oundviklig kamrat på färden. Livskraften är ändlig. Det tar slut för envar av oss. Blommor, bakterier, boråsare och bifloder; ingen undkommer sitt slut. Optimismen lever i symbios med pessimismen. Det är inget att göra något åt.

Det kommer att visa sig att denna symbios präglar min spaning om vad i den nutida tillvaron som gör mig optimistisk respektive pessimistisk.

Det som gör mig pessimistisk är socialdemokratin. Det är hårda ord att skriva för mig som sedan cirka hundra år tillbaka – farmor/farfar/mor/far/jag – är just socialdemokrat. Det här handlar inte om så simpla saker som partibyten. Det här handlar om genuin oro för att det är kört för ett av den fria världens mest framgångsrika politiska partier. Det som ligger socialdemokratin i fatet är just dessa historiska framgångar. Socialdemokratins självuppfattning är omedvetet grandios i ordets psykologiska betydelse. Vilket inte är så konstigt. Mellan 1932 och 2006 har den svenska regeringen under alla år utom nio krönts med en socialdemokratisk statsminister. Väldigt få levande varelser och organismer undgår att påverkas av sådan lång era av dominans. Det är begripligt att känslan av att vara ett väldigt speciellt och utvalt parti sätter sig i generna.

När så tiderna förändras, partikonkurrensen stärks och regeringsalternativen minst fördubblas till antalet så kan det vara svårt för det tidigare så dominerande partiet att hänga med i svängarna.

Socialdemokratins framgångsfaktor var att glida med tidsvågorna på ett subtilt och handlingskraftigt sätt. Rösträtten, urbaniseringen, fackföreningarna, välfärdsstaten, frihandeln, klassresorna, demokratin vs kommunisterna och skickliga ombudsmän och organisatörer i finförgrenade nätverk grundlade och förfinade den socialdemokratiska konstarten långt bortom statiska begrepp som höger och vänster. Socialdemokraterna blev ett makt- och regeringsparti i takt med tiden. Men sedan ganska länge har partiet tappat takten.

I flera utav den nya samtidens stora vågor har socialdemokratin hamnat vid sidan av. Partiet har fumlat och famlat när det gäller valfriheten, rörligheten, globaliseringen, nationalismen och invandringen. Skickliga ombudsmän och organisatörer lös med sin frånvaro när falangstrider fick till följd att Juholt valdes till partiledare och när förhållningssättet till Sverigedemokraterna blev till ett gytter av folkfrämmande utrop om fascism, nazism och rasism.

Hundra år efter det att partivänstern och kommunisterna 1917 kastades ut ur det självmedvetet spirande socialdemokratiska partiet känns det som om vänstern har återkommit till partiets kontrollrum.

Det har uppriktigt talat känts rätt visset att uppleva hur vänsterns symbolpolitik har tagit över i tunga frågor som företagande och invandring. Inga större samhälleliga eller partimässiga skador har dessbättre inträffat. Det mesta har gått bra dels därför att S-MP-regeringen är parlamentariskt svag, dels därför att ekonomin under flera år har gått på minusräntiga högvarv vilket sporrat bostadsbyggande och andra investeringar, dels därför att Sverigedemokraternas storlek har handlingsförlamat och splittrat de borgerliga partierna.

Finns det då något hopp för S? Ja, det gör det. Det finns ingen

Men med Juholt avstannade rörelsen.

FOTO: PATRIC SÖDERSTRÖM/TT

”Optimismen lever i symbios med pessimismen. Det är inget att göra något åt.”

naturlag som säger att socialdemokratins tid som positiv samhällskraft är slut.

Det som gör mig optimistisk är därför just socialdemokratin. Ute i myllan vimlar det av självmedvetna samhällspragmatiska socialdemokrater som tar hand om mer kommuner än kanske någonsin. Och detta allt oftare i samverkan med jordnära partier från Centern, Kristdemokraterna, Liberalerna och ibland även från Moderaterna och Vänstern. I regeringen och i regeringsnära kretsar finns mycket bra folk som borde kunna skaka av sig tvångströjorna såväl den forna storhetstiden som från den nutidsnära vänstertuggstiden.

Här finns något att bygga på; en tamp för socialdemokratin att hålla i för att om möjligt rädda sig tillbaka till framtiden. Vilket känns angeläget; som jag ser på världen. Det socialdemokratiska perspektivet och de S-lutande förhållningssätten håller jag för nödvändiga samhällsnyttigheter.

I kärnan av allt finns den konservativa reformismen som inte söker strid för stridens skull, som strävar efter lösningar där det gamla fasas ut ömsint och ödmjukt och där ambitionen är att ingen ska behöva lämna förhandlingen som ensam förlorare.

Konservativ reformism är steg före språng. Långsamt före snabbt. Samlande före utstötande. Verkligheterna före ideologierna. Öppet före stängt. Värderingar före tyckande. Fördelning före egoism. Sparsamt förnuft före dynamiska effekter. Förhandling före strid.

Socialdemokratiska partiet har givetvis inte monopol på konservativ reformism. Under Fredrik Reinfeldt var Moderaterna på väg att koppla greppet. Men Sverigedemokraterna och den egna mer traditionella högern ställde till det för M. Så nu står det och väger igen.

Därför har jag optimistiska förväntningar på socialdemokratins chanser att sträcka armarna mot ljuset för att i jämlik samverkan med andra ta sig an ännu ett reformistiskt dagsverke.”

Widar Andersson är chefredaktör i *Folkbladet*.

En identitetskris

Om en stor grupp inte identifierar sig med sitt eget land glider det isär. Den svenska statens projektanda står inför en stor demokratisk uppgift.

Av Karin Pihl

Varför blir vi mindre upprörda när det sker ett terrordåd i Bagdad, jämfört med ett attentat i Paris? Frågan har återkommit i många debattinlägg under senare år. Underförstått lyder anklagelsen att den svensk som sörjer terrordåd i Europa mer än ett attentat i Mellanöstern anser att européer är mer värda.

Det vore en märklig och smått rasistisk värdering. Moralisk jämlikhet är dock något annat än känslomässigt engagemang. Kravet att människor ska känna samma sorg över Paris som över Bagdad innebär att man ifrågasätter människors behov av, och rätt till, en identitet – i detta fall, som en del av västerlandet.

Diskussionen om terrorns tårar är ett symtom. Bristen på stabila identiteter är troligtvis roten till många framtida samhällsproblem.

Den moderna liberalismens mål är total frigörelse. Idealet för den moderna människan är att stå över gamla grupptillhörigheter. Eller, som en gammal Folkpartislogan lyder: ”Det spelar ingen roll varifrån du kommer, det som avgör är vart du är på väg.” Normaltillståndet är att vara på språng. Det är din ambition, och inte din historia, som avgör vem du är.

Den här idén tar sig i uttryck på olika sätt. Ett är genom den romantiska inställningen till vad journalisten Katrine Marçal träffande beskrivit som ”*Economist*-männen” – personer ur en medial och ekonomisk elit, ständigt på språng mellan Stockholm, London och New York. Deras hem är i loungen på Heathrow. Är man ständigt i luften behöver man inget land.

Den kvinnliga motsvarigheten till *Economist*-mannen är den duktiga flickan. Enligt denna feministiska pseudoideologi är idealet för den moderna kvinnan att rycka upp sig själv med rötterna. Strunta i de gamla kommunalkärringarna på äldreboendet på orten du växte upp i, du är inte en av dem! Du kan bli den du vill, så bli det då! Att vara nöjd är enligt duktig flicka-feminismen ett misslyckande. Man är ingen om man inte vill bli något som får många lajks på Instagram.

Poängen här är inte att det är fel att ha ambitioner. Det är jättebra att människor följer sina drömmar. Men de flesta vill antagligen ha det som det är nu, fast lite bättre. Få människor ser på sig själva som ett företag som ständigt vill öka sin omsättning, putsa på sitt varumärke och konstant leverera nya produkter till marknaden. Politikens främsta fokus kan därför inte vara dem.

Problemet med den här idén, att man inte är någon förrän man har valt att bli någon, är att den gör människor olyckliga. Den psykiska ohälsan bland unga kvinnor ökar. Många *Economist*-män kommer säkerligen att ångra att de inte ägnade mer tid åt sina barn.

Men identitetsförvirringen blir ännu värre när den drabbat en hel nation, eller rättare sagt, dess politiska och mediala elit.

Att frågan om det finns en svensk kultur ens debatteras är kanske det tydligaste tecknet på en identitetskris. Innan de svenska värderingarna började få utrymme i svenska politikers talmanus var förvirringen total. Varför finns vi? Ingen aning, det måste vara för att... För att vi ska gå före! Som en moralisk stormakt!

Resultatet är välkänt. Migrationspolitiken havererade, med nationell identitetskris som följd. Och när det uppstår sprickor i självbilden letar man efter något stabilt att fatta tag i. Likt historikern Erik Gustaf Geijer och hans kamrater, som sörjde förlusten av Finland i början av 1800-talet söker sig nutidens svenskar tillbaka till det svenskaste som finns. För Götiska förbundet var det vikingar, nu handlar det om progressiva värderingar. Det går trots allt inte att leva utan en identitet. Varken som individ eller som nation.

”Är man ständigt i luften behöver man inget land.”

Integrationsfiaskot började redan för 40 år sedan. 1970-talets integrationspolitik, som slog fast att invandrare ska värna sina egna kulturer och inte behöver bli en del av det svenska samhället, har fått mycket dåliga konsekvenser. Många barn till invandrare växer upp i ett land de inte känner sig hemma i. Samtidigt kan de inte fullt ut känna tillhörighet till föräldrarnas hemländer. I USA kallas fenomenet ”third culture kids”, och betyder att denna grupp identifierar sig med en ny etnisk gemenskap, snarare än med bägge länderna. Ett land där en stor grupp inte känner identifikation med sitt eget land är inte en nation som, för att använda statsministerns ord, ”håller ihop”. Den nationen glider isär. Risken är att många ungdomar som upplever detta utanförskap hanterar sina upplevelser på ett betydligt mer destruktivt sätt än genom att uttrycka sig med konst.

Här har vi superindividualismens seger: ett land där vi alla famlar efter att skapa en identitet, och därmed glider längre ifrån varandra.

Hemmet i loungen.

FOTO: SUBHENDU SARKAR/GETTY IMAGES

Det här är en dyster profetia. Och sådana är det gott om nuförtiden. Den grova kriminaliteten ökar, skolresultaten sjunker, bristen på billiga lägenheter till låginkomsttagare är akut. Tidningsrubrikerna är svarta. Men det många dysterkvistar glömmer är att vi ändå lever i projektlandet nummer ett.

Oavsett om projektet har handlat om att inta Moskva, smälla upp en miljon bostäder på tio år, bygga ett välfärdssamhälle, införa ”total nyliberalism” i välfärdssektorn eller jämställdhetsintegrera universiteten tenderar den svenska staten att lyckas med bravur. En stark konsensuskultur i kombination med lätt storhetsvansinne, arbetsmoral och en stark känsla av lojalitet gör att politiken faktiskt klarar av att genomföra saker. Ibland är projekten obehagliga, som 1930-talets ambitioner om ett ”rent” folkhem. Men om svenska statens projektanda används på rätt sätt klarar den av att genomföra reformer likt ingen annan demokratisk stat i världen.

Karin Pihl är ledarskribent vid Liberala Nyhetsbyrån.

Räds inte verkligheten

Vi lever i en svår övergångstid som mycket väl kan bli ännu svårare. Men mänskligheten har klarat värre kriser än denna.

Av Torbjörn Elensky

Frågan vad som gör mig mest optimistisk respektive mest pessimistisk ger mig en liten kortslutning. En önskan i mitt skrivande är att undvika åsikter, åtminstone sådana som inte växer fram ur resonemang byggda på iakttagelser. Men åsiktsfilter som jag betraktar världen genom... nja, fast jag har väl, precis som alla andra, också ett sådant. Och en av mina grunduppfattningar är att nackdelar och fördelar tenderar att sammanfalla: det beror mest på ur vilken vinkel man ser sakerna. Därför har jag svårt att säga vad jag ser optimistiskt respektive pessimistiskt på. Det mesta leder vidare till både bra och dåliga saker, och vilka val vi än gör kommer de att ge upphov till konsekvenser vi i sin tur blir tvungna att ta itu med när den dagen kommer.

Ta till exempel politiken, och detta hot från särskilt den auktoritära högerpopulismen mot den rådande ordningen. Det är utan tvivel så att det finns rasister, chauvinister, riktigt destruktiva krafter, som strävar efter att öka sitt inflytande. Men dessa väcker också motkrafter, som är nog så starka. Både de ena och de andra är beroende av vår tids tekniska utveckling, internet, sociala medier, alla dessa appar som folk delar nyheter, matbilder, kattklipp, porr och allt möjligt annat med i en enda salig röra. Mediet är budskapet, som MacLuhan sa om televisionen redan på 60-talet, och det är lika sant idag som då. Tv:n kallades när jag var liten ofta 'dumburken', och det togs för givet att det var passiverande att sitta och titta på tv-serier, långfilmer och underhållning. Idag är dumburkens tid förbi, snart är det bara pensionärer som följer tablå-tv, medan alla yngre ägnar sig åt Youtube, Instagram, och en massa appar vars namn jag inte ens känner till. Själv håller jag mig till den medelålders medelklassens Facebook, med dess blandning av matbilder, politik och karriärism. Men har den här nya tekniken gjort oss klokare? Är en smart telefon verkligen en smart uppfinning?

Sociala och alternativa medier luckrar upp offentligheten, det finns ingen möjlighet att kontrollera folk längre, och inte heller att censurera dem. Blir något tystat eller borttaget på den ena plattformen är det bara att migrera till nästa. Istället för förslappningen framför Baretta och Nygammalt har vi nu extremt korta klipp, uppmärksamheten hoppar mellan flera öppna fönster, allt färre läser hela sammanhängande texter och bildar sig sina egna fördjupade uppfattningar, och det är lättare än någonsin att manipulera folk dit man vill. Eller är det så?

När jag såg en dokumentär om kampen om presidentposten i USA, mellan Clinton och Bush, nyligen tänkte jag att jäklar, på den tiden fanns det ingen möjlighet att ta del direkt av hur det rapporterades och debatterades i USA, allt filtrerades via våra inhemska kanaler – eller lite fördröjt för den som prenumerade på amerikanska tidningar. Idag däremot kan jag följa alla presidentkampanjer, alla världsnyheter, direkt, utan filtrering – eller med den filtrering jag själv väljer, vilket innebär så lite som möjligt. Jag vill ha min nyhetsrapportering så snabb och saklig och mina analyser så välövertänkta och genomarbetade som det bara går. Bäggedera kan jag få idag, med en nivå som vore omöjlig att upprätthålla om jag höll mig till inhemska medier. Den intellektuella friheten, för mig som kan välja, och som har utbildning nog att läsa på flera språk och själv filtrera vad som är rimligt i flödet har ökat exponentiellt.

Men de andra då? Som förut satt och stirrade på dumburken och som nu rastlöst flippar mellan appar utan att fixera blicken mer än några sekunder på varje sida? Vad tjänar de på denna frihet och frånvaron av kontroll av offentligheten? Kanske är det väl många som går på populisternas förenklingar, som drömmer sig tillbaka till en stabilare och tryggare värld. Kanske är det många som inte klarar att sålla och som lämnas i sticket idag, när medelnivån på offentligheten sjunker, samtidigt som spetsmöjligheterna är fler än någonsin. Kanske är detta ett hot mot vår demokrati, mot kulturarvet, mot friheten som vi känner den. Kanske skulle hårdare kontroll och en offentlig sållning av nyhetsflödet vara bäst för alla, precis som en mera lagstyrd demokrati, där valmöjligheterna begränsas till det önskvärda.

Fri att välja men rastlös.

FOTO: PETER MELANDER/TT

”Helt likt sig kommer det inte att vara i framtiden – men när har det någonsin varit det?”

Nej, redan på mitt sätt att ställa frågorna förstår du säkert att jag inte anser det. Vi lever igenom en svår övergångstid just nu, och den kan mycket väl bli ännu svårare innan det vänder igen – hoten finns även mot arbetstillfällen, infrastruktur, personlig integritet och så vidare, allt knutet till den nya teknologin, apparna och automatiseringen. Men mänskligheten har klarat värre kriser än denna. Tillräckligt många har ännu tillräckligt intresse för att ta itu med seriositet med de politiska frågorna, ekonomin, kulturarvet och allt det andra. Helt likt sig kommer det inte att vara i framtiden – men när har det någonsin varit det?

Summa summarum är jag nog ändå mera optimist än pessimist. Och framförallt är jag inte rädd för verkligheten: jag anser inte att det är bra för någon att saker läggs till rätta eller att vissa oönskade fakta döljs. Tvärtom, upp med allt i ljuset. Om ens världsbild inte passar ihop med världen som den är är det världsbilden som måste anpassas.

Torbjörn Elensky är författare och kritiker.

Detta är olyckligt

Idén om att allt ska vara roligt och lustfyllt berövar tillvaron dess mening och gör oss lata och självviska. Lycka är inte en rättighet utan något att tacksamt ta emot.

Av Susanna Birgersson

Det är när sjukdomsinsikten får fäste hos den sjuke som det finns hopp. Först när patienten förstår och erkänner sin situation kan operationer, läkemedel och rehabilitering vända lidande till helande och hälsa. Det är det som håller på att hända i Sverige just nu, att sjukdomsinsikten etableras. Bilden av ”föregångslandet” krackelerar.

Allt färre kan blunda för att den jämlika, progressiva, radikala, anständiga, humanistiska nationen i norr uppvisar svårartade problem med organiserad brottslighet och gängkriminalitet, fallande studieresultat, hederskultur, bostadsbrist; att alltför få vill arbeta på landets sjukhus, bemanna polisstationerna och försvara landets gränser; att många människor lever i områden där svensk lag inte längre upprätthålls; att tillvaron har blivit mer riskfylld för äldre och för kvinnor; att barn som far illa, riktigt illa, hamnar i högarna av outredda ärenden hos polis och socialtjänst. Det blir alltmer uppenbart att den stolta svenska förvaltningstraditionen inte är vad den en gång varit. Politisk aktivism, inkompetens och överdrivet fokus på kommunikation, värdegrund och kundundersökningar har förvandlat Myndighets-Sverige till en bränsleslukande varmluftsballong.

Visst finns det folk som fortfarande pekar på de siffror som visar att det går bra för Sverige men struntar i siffrorna som speglar de växande problem som alltfler upplever och bevittnar i sin vardag. Dessa problemskeptiker blir dock allt färre, och de får allt svårare att med trovärdighet hävda att det mesta går åt rätt håll.

Vi börjar förstå att samhällskroppen inte mår bra. Det gör ont på många ställen samtidigt, syresättningen fungerar dåligt och de vitala organen börjar svikta. Vi inser detta – och det är hoppingivande. Nu finns chansen att söka hjälp och sätta in effektiv behandling. Mycket kan hända de närmaste åren, sådant som mer resurser och bättre organisering av det som ger medborgarna trygghet, utbildning, vård och omsorg, bättre myndighetschefer och stramare verksamhetsmål.

Men kommer vi att må bättre? Kommer depressionerna att minska? Självmordstalen gå ner? Kommer våra barn och ungdomar att bli tryggare och gladare? Kommer vi återigen att börja öva oss i de medborgerliga dygder som vi negligerat så bedrövligt på senare tid.

Jag är rädd att svaret är nej. I ett avsnitt av pratshowprogrammet (*SVT* 29/9) var en av gästerna den amerikanska författaren, forskaren och parterapeuten Esther Perel. Det var en lisa att höra henne tala, hennes analyser av relationer, otrohet och mänskliga drivkrafter gick bortom de politiska och moralistiska deviser som annars präglar varje svensk debatt om familjer och parrelationer. Mot slutet sa hon följande, ungefär, som ett slags beskrivning av bakgrunden som våra relationer utspelar sig mot: ”Vi lever i ett samhälle präglat av individualism. Den har fört lyckan från himmelen ner till jorden – och gjort den till ett påbud. Förr hörde lycka till livet efter detta, men nu vill vi leva ett lyckligt liv här. Vi har inte större begär än mormor hade, men vi anser oss ha rätt att leva ut dem.”

Det finns inget klandervärt i att önska sig ett lyckligt liv, tvärtom. Det som gör mig missmodig är att lyckan har blivit en moralisk plikt. Det är din skyldighet som människa, gentemot dig själv, att göra lyckan till ditt livs främsta mål. Som Perel säger, ett påbud – men också en rättighet. Du har rätt att vara lycklig, det förtjänar du.

Men lyckan är inte en rättighet, lika lite som känslan av solvärme tidigt om våren eller ljudet av salta vågor som väser in över en snäckstrand. Lyckan är något att tacksamt ta emot, i skärvor, i glimtar, i hastiga skurar. Den är ingen ledstjärna över tillvarons svårnavigerade etiska landskap. Med ett sådant riktmärke blir livet en jakt på bekräftelse och tillfredsställelse, en omättlig hunger efter nöje, underhållning och prestige, en för de flesta ouppfylld dröm om den allt omstörtande och den allt förvandlande kärleken.

Idén om att allt, egentligen, borde vara lustfyllt och roligt berövar den slitsamma vardagen dess mening. Som medborgare blir vi självviska, lata och osjälvständiga, lätta byten för konsumism, som järnfilspån till magneten dras vi till de ”sanningar” som för tillfället utgör tidsandan.

Ja, det hela är verkligen mycket olyckligt.

Susanna Birgersson är fristående kolumnist.

Parterapeuten Esther Perel: bortom de moraliserande deviserna.

FOTO: CHRISTOPHER LANE / GETTY IMAGES

Något mer behövs

Antiinflammatorisk kost visar sig ha stor betydelse i kampen mot faktorer kopplade till bland annat cancer, alzheimer och diabetes 2. Men samtidigt ökar hotet med framväxten av resistenta bakterieformer.

Av Maria Borelius

Det sägs att vår mänskliga hjärna triggar långt mer på hot än på möjlighet. Vi är lurade av oss själva, lurade av vår historia.

Våra förfäder på Afrikas savann levde utan fallskärm. Den möjliga konsekvensen av en negativ nyhet – en orm, en storm eller främlingar med vapen – var döden. Den möjliga konsekvensen av en god nyhet – en porlande bäck eller en vänlig granne – innebar en ökad chans att äta sig mätt, en tryggare grotta eller kanske ett barn till. Hot innebar ett möjligt mörker som glimten av en uppsida nästan aldrig kunde balansera. Så kalibrerades våra hjärnor till ett läge av febrigt krissökande, där vi letade små avvikelser som kunde explodera.

Vi konsumerar medier med samma hjärna som våra förfäder använde för att betrakta sin savann. Och journalister rapporterar med samma typ av raster. Det är mänskligt. Ergo: vi övervärderar korta små negativa förändringar, och missar det andra.

Som långa linjer.

Och ljusa linjer.

Så låt mig börja med en ljus linje. Jag ritar den i skärningslinjen mellan tre forskningsområden; epigenetik, psykoneuroimmunologi och anti-inflammatorisk kost.

Låggradig inflammation eldar på de flesta folksjukdomar vi har. Cancer, hjärt- och kärlsjukdom, alzheimer, ledsjukdomar, depression, ångest, diabetes 2 med mera. Det finns forskare som tror att 90 procent av åldrande är kopplat till inflammation. Denna inflammation är annorlunda än den typ som uppstår när man skurit sig, blir röd, öm och svullen, det vill säga en inflammation som flammar upp och sen drar sig tillbaks. Nej, det är en låggradig inflammation som börjar vid tarmarna och sprider sig i kroppen, närd av socker, fel fett, brist på probiotika och en mängd stressorer.

Vore det inte fantastiskt om vi kunde minska risken för alla dessa stora folksjukdomar?

Under professor Inger Björck vid Lunds universitet bedriver man internationellt banbrytande arbete om anti-inflammatorisk kost. Denna nya typ av kost har på bara fyra veckor visat sig kunna minska blodtrycket, minska kolesterol och blodsocker, faktorer som alla är kopplade till de stora folksjukdomarna. Samma kost kunde öka den kognitiva förmågan, det vill säga skärpa arbetsminnet, intelligensens mellanstation. Det handlar om mindre socker och mer omega 3-fetter, grönsaker och bär samt probiotika, vad vi kan kalla goda bakterier. En mängd forskning pågår just nu på ämnet, och en ny gren visar just hur inflammation också kopplar till psykets välmående, psykoneuroimmunologi.

Viss mat kan alltså öka inflammation. Men annan mat kan direkt skruva ned den. Det innebär att vi har enkla verktyg i våra händer att stävja sjukdom. Inte förvandla oss själva till superhjältar, men förvalta oss själva till vårt eget bästa jag. Den nya vetenskapen epigenetik beskriver just detta, hur våra gener samspelar med omgivning, som föda eller stress. Våra gener är som tangenter på ett piano, men vilken melodi vi skall spela på dessa kommer vi nu alltmer kunna styra själva.

Jag har under fyra års tid hållit på och lägga det anti-inflammatoriska pusslet, och upptäckt ett ekosystem som också innehåller motion, meditation, yoga, sömn och ett aktivt arbete med positiva emotioner, som synergistiskt drar ned inflammation. (Om detta har jag skrivit en bok som kommer ut i januari 2018, *Hälsorevolutionen*, HarperCollins).

Det här är ljusa nyheter, som kommer att landa rakt i människors vardag och ge dem egenmakt över sitt välbefinnande, långt större än något politiskt beslut kan göra.

Så länge vår hund fortfarande levde brukade jag ta morgonpromenaden varje dag förbi Alexander Flemings hus i vår

Men snart kanske de inte längre botar.

FOTO: ISTOCK

”Vi måste nu hitta en ny princip att slåss med.”

närhet i London, och stanna någon sekund framför huset där han bodde, penicillinets upptäckare. Få har räddat liv som du, tänkte jag. Respekt!

För 80 år sen kunde ont i halsen, en öroninfektion, hjärnhinne- eller lunginflammationer innebära att små barn miste livet. Kvinnor dog i barnsängsfeber, folk vågade inte kramas, en förkylning tog en månad, och folk kunde ligga ett år på sanatorium för att bota tuberkulos. Bara på en generation kom allt detta att vändas, och vi västerlänningar kunde lägga ytterligare åtta år till vår genomsnittliga levnadslängd.

Vi har blivit så vana att vinna kampen mot de bakteriesorter som gisslar mänskligheten. Men bakterier har korta livscykler, och äger ett slags kollektiv intelligens i form av sin massiva numerära överlägsenhet. Nu håller vissa bakterietyper på och muterar till resistenta former, där ingen antibiotika längre biter. Det är livsfarligt i ordets verkliga mening. Det handlar dels om mänskligheten alla gamla gissel (se ovan), dels om en rad nya behandlingar som utvecklats sen penicillinet kom – inom cancervård och transplantationskirurgi exempelvis – som är helt beroende av fungerande antibiotika som tilläggsbehandling. Vi måste nu hitta en ny princip att slåss med.

Inget enskilt läkemedelsföretag vågar ta den gigantiska utvecklingsrisken, eftersom det handlar om omfattande grundforskning för att hitta nya typer av biokemiska vägar och vapen, där det kan ta 10–15 år att hämta hem en högriskinvestering. Ingen enskild medicinsk institution kan bära detta gigantiska intellektuella arbete. Det behövs något mer.

Man skall vara försiktig med onödiga överstatliga samarbeten, som lätt svävar iväg bortom kostnadskontroll och demokratisk insyn. Men här är det helt nödvändigt. Vi måste bygga ett slags privat+publikt partnerskap mellan stater, läkemedelsföretag och innovativ akademi.

Löser vi inte detta, kommer snart alla våra andra samhällsproblem att te sig mycket små.

Maria Borelius är entreprenör och vetenskapsjournalist.

En gammal strid

Bland politiker och i medier finns en misstro och oro över vanliga väljares uppfattningar. Men i populismen ligger också en god, optimistisk kraft.

Av Malcolm Kyeyune

Vad finns det idag att känna hopp över, och vilka orosmoln går att se på horisonten? Beroende på vem man frågar så kommer svaret att se radikalt olika ut. I många tidningar och kolumner är det sedan gammalt vanligt att lista det ”bästa” och det ”sämsta” just nu.

Det verkar som om pessimismen har överhanden i Sverige, åtminstone för stunden. Hälften av alla svenskar anser att utvecklingen går åt fel håll, och enbart 18 procent är övertygade om motsatsen. På den politiska vänsterkanten tar sig dagens ”pessimism” dock lite annorlunda uttryck. Över de senaste åren har en ny term dykt upp, som blivit allt mer populär för att beskriva samtiden: den så kallade ”politiska depressionen”. Politisk depression är en term som sällan förklaras. Att depression skulle vara en naturlig reaktion på utvecklingen idag verkar nästan tas för given, och tidningar som Flamman (tidigare Norrskensflamman) gör till och med reklam på att de säger sig kunna ”bota” politisk depression.

Jag är inte överdrivet gammal, men jag har ändå läst dessa tidningar länge nog för att veta att det faktiskt inte alltid sett ut så här. Folk har inte alltid talat om hur självklart det är att vara ”deprimerad” över utvecklingen, och folk har inte alltid bytt diverse humorsknep sinsemellan för att förtränga eller medicinera bort denna politiska depression.

Att depression blivit en självklar, okontroversiell hållning gentemot samtiden har säkerligen att göra med vänsterns många förluster den senaste tiden. Gränserna stängs, välfärden går in i allt djupare kris, populismen gör landvinningar samtidigt som i stort sett hela arbetarklassen övergivit allt vad vänstern heter. Denna depression är dock inte begränsad enbart till den politiska vänstern. Tecken på samma sorts depression hittar vi samtidigt hos många relativt opolitiska journalister, högskolelärare, programledare på SR och dylikt.

Det finns en sorts generaliserad oro idag: en oro för utvecklingen, men också en oro för ”pöbeln”. En oro för den mörka – om inte nattsvarta – potentialen hos svenskar, hos vita heterosexuella svetsare, hos de vanliga väljarna generellt. Lite tillspetsat kan oron uttryckas så här: Vart är vi på väg, när de sämsta kvaliteterna hos de sämsta människorna bland oss alltmer tillåts dominera politiken?

Mot detta står en optimism som många inte verkar se, eller kanske inte ens vill tänka på. En förenande faktor för dagens så kallade ”högerpopulister”, oavsett om vi talar om Marine Le Pen eller Jimmie Åkesson, är en sorts blåögd, naiv optimism inför det egna folket. Alltså: om vanliga svenskar fick bestämma, utan någon otillbörlig inblandning från hjärnskrynklare, PK-programledare, domstolsaktivister, vänstermedier, skulle Sverige vara på det hela taget ett väldigt rättvist och fint land att leva i. I vår samtid, där ”populism” blivit ett helt okontroversiellt skällsord att kasta i ansiktet på folk, tänker vi sällan på att populisten själv anser att populus, folket, på det hela taget utgör en god kraft. En populist ser inte sig själv som en Saruman, som besvärjar fram krigarlika Uruk-hai med syftet att underkuva och skövla omgivningen.

Att vara populist är att satsa sina pengar på att det går att lämna politiska avgöranden till vanligt folk, och att ett land där vanliga folks åsikter får styra även den politiska dagordningen också kommer att vara ett land som är rättvist och välfungerande. Jämför detta med alla försök att ”skydda” svenska befolkningen mot olika saker. Svensken ska skyddas mot fel sorts statistik, annars blir hon rasist. Svensken ska skyddas från att kunna läsa fel saker på sociala medier, för annars blir hon fylld av hat. Svensken ska skyddas från allt för mycket direktinflytande på politiken, allt för att undvika den främlingsfientliga katastrofen.

Den debatt vi har idag är inte ny, och den var inte ens ny på Platons eller Sokrates tid. Om ”pessimism” och ”optimism” idag utgör en sorts politisk skiljelinje, en vattendelare mellan de politiska lägren, så är en vattendelare som de gamla grekerna inte skulle ha några problem alls att känna igen.

Jag kallar mig fortfarande både marxist och kommunist, och jag har ingen större lust att sluta med endera. Men jag gör detta i en samtid där i praktiken alla gamla kamrater i den goda vänstern nu ställer sig på Platons sida. I vår samtid är det numera acceptabelt att hävda att folket, populus, i grund och botten utgör ett hot mot den goda samhällsordningen. De måste tyglas hårt och alltid hållas kort, för annars kommer deras mörka potential – rasism, sexism, trångsynthet, hat – att explodera.

Idag är det nästan bara figurer som Åkesson och Le Pen som menar att det är uppfostrarna som är problemet, som hävdar att idén om att folket behöver uppfostrare och förmyndare bara är en tarvlig lögn. På artonhundratalet hette dock dessa figurer andra saker, och

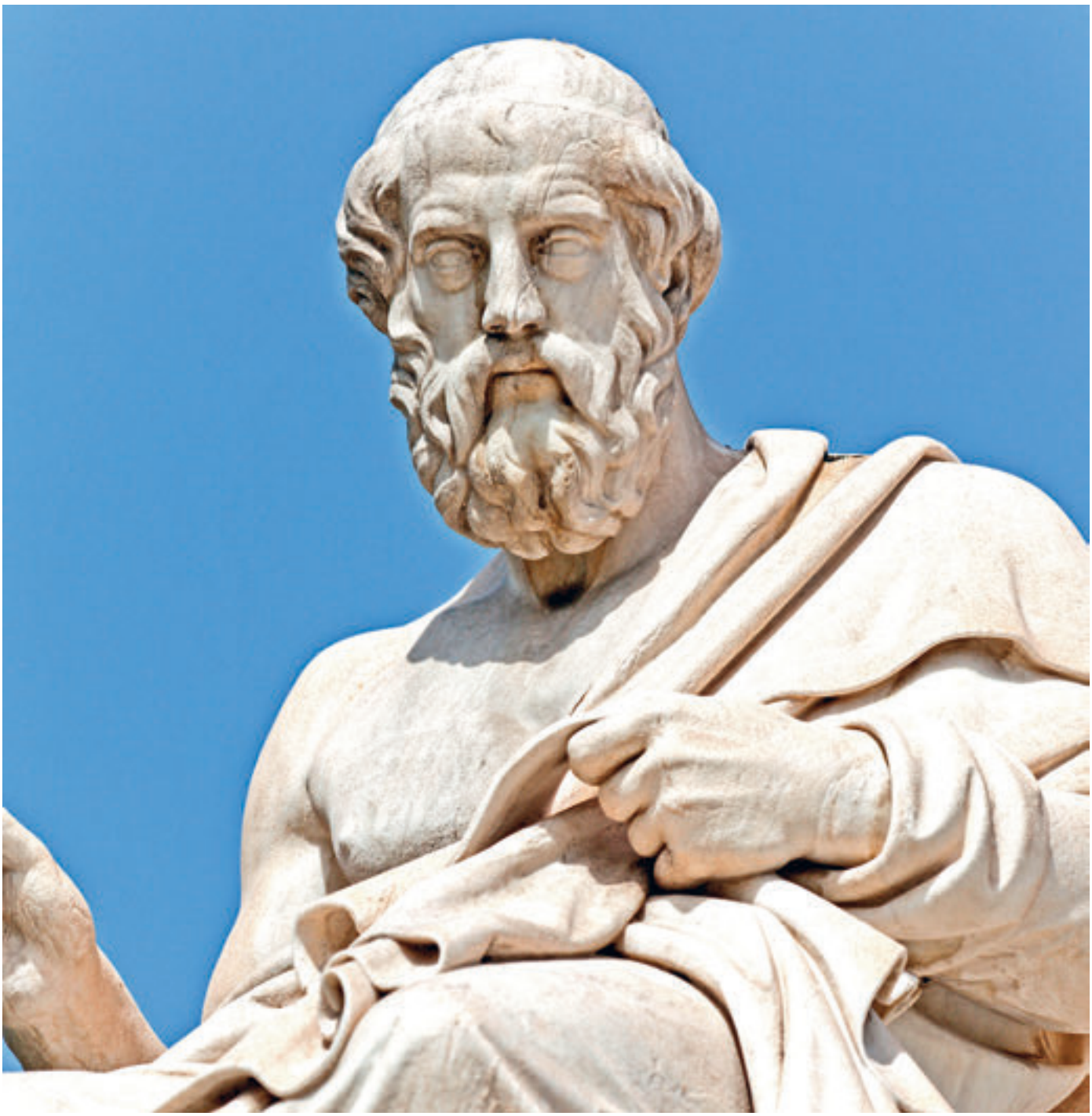

Redan de gamla grekerna: Platon.

FOTO: ALAMY

”Den debatt vi har idag är inte ny, och den var inte ens ny på Platons eller Sokrates tid.”

de som sa detta var på den tiden socialister, snarare än högerpopulister. Därför måste jag vara optimistisk, och fortsätta att tro på den medfött goda potentialen i vanligt folk, hos vanliga arbetare. Jag är optimistisk, för att jag litar på vanligt folk. Att jag därmed sållar mig till en kategori människor som även innehåller Jimmie Åkesson och Paula Bieler, det får jag helt enkelt lära mig att leva med.

Malcolm Kyeyune är skribent och debattör.

Staden lockar och skrämmer

Urbaniseringen skapar en mängd fördelar som ökad innovationsförmåga och öppenhet för omvärlden. Problemet är att dess välstånd i så hög grad tillfaller en liten del av befolkningen.

Av Charlotta Mellander

Det var inte bättre förr. Åtminstone var väldigt få saker bättre förr." Det är min 70-årige far som yttrar orden när vi är ute och kör tillsammans på väg mot ett av mina jobbuppdrag och han håller mig sällskap i bilen. Han talar om hur läget var när han var ung och berättar de historier som hans föräldrar berättat för honom en gång i tiden om en hård tillvaro på olika plan.

Det finns en grundläggande optimism i att mänskligheten trots sina misstag ändå tycks skapa en värld som förbättrar tillvaron för många. En viktig anledning till att en allt större del av befolkningen har fått det bättre är urbaniseringen, det vill säga att vi idag bor alltmer tätt i det vi kallar städer. Globalt så bor idag över hälften av jordens befolkning i städer vilket kan jämföras med de 14 procent som bodde i städer för hundra år sedan. I Sverige bor hela 85 procent av befolkningen i en tätort.

När människor bor närmare varandra uppstår en rad fördelar. Företagens situation blir bättre eftersom de kan uppnå skalfördelar, få tillgång till en mer varierad kompetens och lära av varandra. Det gör att verksamheterna i allmänhet går bättre vilket i sin tur gör att man har råd att betala högre löner än vad som skulle varit fallet annars. Men det uppstår också en rad fördelar för individer som bor nära varandra. Exempelvis kan de lära av varandra vilket gör att innovationer kan uppstå vilket kan möjliggöra en bättre tillvaro. När vi bor nära varandra och tjänar mer kan en rad saker etablera sig som bidrar till att gör vår tillvaro mer intressant. Vi kan exempelvis ha mer kultur och andra typer av upplevelser. Urbaniseringen är helt enkelt i grund och botten en "god kraft" och mer urbaniserade länder har exempelvis högre BNP per capita, ligger högre på FNs index över mänsklig utveckling och är mer innovativa. Med andra ord skapar viljan att bo nära varandra en bättre tillvaro.

Globaliseringen har också gjort att vi blivit öppnare och medvetna om vår omvärld. När min fars moster Ester gifte sig med Peter som kom från Danmark på 1930-talet rasade familjen över att hon gifte sig med "en utlänning". Idag sitter jag på en arbetsplats där 40 procent kommer från ett annat land och jag ser det som en självklarhet att kunna interagera med kolleger inom och utom Europa. Att människor skapat förutsättningar för ett större välstånd samtidigt som vi också besitter en större kunskap än någonsin om vår tillvaro och vår omvärld är två väldigt goda anledningar till att känna optimism för vår samtid men också vår framtid.

Samtidigt som urbaniseringen skapar stora värden bidrar den även till väldigt stora utmaningar. Den allra största utmaningen är att urbaniseringens välstånd i så hög grad tillfaller en liten del av befolkningen – framförallt de som är högutbildade och bor i städer. För denna grupp har utvecklingen gått så pass mycket framåt att de tenderar att missa att övriga grupper inte alls har haft samma fördel av urbaniseringen och globaliseringen. Denna snedvridning sker inom städerna men också mellan stad och landsbygd.

Jag genomförde en studie för några år sedan där jag tittade på kopplingen mellan regionens storlek och lönenivåerna. När jag sedan tittade på olika yrkesgrupper så såg jag att i stort sett alla tjänar mer i lön på en större plats. Allt enligt förväntningarna. Men när jag tog bort kostnaden för boendet från lönen var det bara de med kunskapsjobben som fortfarande tjänade mer i stora städer. Övriga grupper, alltså 70 procent av dem som bor i våra städer, har mindre kvar i plånboken än vad de skulle haft om de bott på en mindre plats. Vi skapar med andra ord städer idag som är fantastiska platser för dem som har råd, samtidigt som en stor del av befolkningen hänvisas allt längre bort från stadskärnorna – inte sällan till utanförskapsområden.

Men utmaningen gäller också mellan stad och land. I takt med att allt fler väljer att flytta till städer så minskar möjligheten att tillhandahålla god offentlig service till dem som inte vill bo i en stad.

FOTO: MATS ANDERSSON/TT

”Med andra ord skapar viljan att bo nära varandra en bättre tillvaro.”

Idag har exempelvis 44 procent av landets kommuner fler anställda på Systembolaget än vad de har poliser. I hela 60 kommuner saknas en polisstation.

Vad spelar det för roll när så många ändå vill bo i en stad säger vissa. Det är i dagens läge lätt att tro att alla vill bo i en stad. Men det är långt ifrån sanningen. Väldigt många vill absolut inte bo i en stad. Och när de känner att förutsättningarna för detta val blir allt sämre i takt med att den offentliga servicen dras ner blir det väldigt lätt att rösta mot det etablissemang som inte ser deras utmaning. Vi såg det ske i brexitvalet och vi såg det i valet av Trump.

Den här utvecklingen gör mig något pessimistisk mitt i all optimism. De som drar stora fördelar av urbanisering och globalisering måste se till att de värden de skapar tillfaller allt fler – både i och utanför våra städer. I annat fall finns det risk för att de som enbart upplever de negativa konsekvenserna av dessa starka krafter kommer att använda röstsedeln för att försöka begränsa dess förändringar.

Charlotta Mellander är professor i nationalekonomi vid Internationella handelshögskolan i Jönköping.

Tänker vi rätt?

Mot en allt mer komplex och bräcklig värld där vi förstår och förmår mindre och mindre står vår gemensamma tankeförmåga. Nu gäller det att organisera den.

Av Nicklas Berild Lundblad

Mänsklighetens samlade kognitiva kapacitet har aldrig varit större än den är nu. Antalet utbildade människor ökar, verktygen vi har till vår hjälp blir allt kraftfullare, den artificiella kognitionen är redan här och utvecklas fantastiskt snabbt. Vår tankeförmåga har aldrig varit mer kraftfull än just i detta ögonblick. Vi har en större förmåga att lära oss än någon tidigare civilisation, och vi kan lära oss allt snabbare, över allt fler olika problemfält.

Det betyder dock inte att vi är smartare än någonsin tidigare. Intelligens är nämligen inte en egenskap, utan en relation mellan en aktör och dess omgivning. Samtidigt som vår kognitiva förmåga blir allt större ökar också komplexiteten i vår omvärld lavinartat.

Mellan dessa två – kognitionen och komplexiteten – råder ett absolut och kompromisslöst förhållande: när kognitionen inte förmår hantera komplexiteten går vi under. Så enkelt är det.

Komplexiteten växer i en mängd dimensioner: vi blir allt fler, och det går allt snabbare. Mängden information fördubblas varje år, och kostnaden för att utvärdera och analysera denna information exploderar i takt med att den manipuleras alltmer medvetet.

Sambanden mellan försvaret av grundläggande värden och demokratins utveckling visar sig vara ickelinjärt. Yttrandefriheten innebär inte att demokratin fördjupas automatiskt med en snabbt växande mängd yttranden, utan vi ställs inför icke-linjära komplexiteter som vi inte behövt analysera i ett enklare samhälle. Brytpunkter och kaotiska effekter uppträder även i normala system som vi en gång räknade som förutsägbara. Tidshorisonterna krymper och vi kämpar för att kalibrera verktyg som inte längre passar systemen – opinionsundersökningar och väljarpaneler ekar allt tommare i en värld som inte längre låter sig fångas i enklare formler. Många av de system som vi är beroende av, som de finansiella marknaderna, har transcenderat enkel mänsklig förståelse både vad gäller tidsdimensioner och sammanflätade variabler. De har sjunkit undan i svarta lådor som förseglats för oss.

Vår biologi knakar i fogarna och drar upp gränser för hur vi angriper komplexitetens smittoeffekter. Vi förmår och förstår mindre och mindre. Asymmetrierna ökar, och möjligheterna för den enskilde dåren att påverka miljoners liv växer ständigt. Systemen blir instabilare, bräckligare.

Mot detta står ytterst endast vår gemensamma tankeförmåga.

Är den rätt organiserad? Erkänner vi ens utmaningen?

Att organisera vår kognitiva förmåga rätt, att hitta de miljoner genier som döljer sig i länder där de aldrig får en chans att utbilda sig, att matcha teknik med människa på bästa sätt, är utmaningar som vi bara börjat skrapa på ytan av.

För vissa hägrar möjligheten att avhända oss ansvaret till den artificiella intelligensen, men där öppnas andra och besvärligare risker. Hur bedömer vi om dess förståelse matchar dess förmågor? Varje frälsarlängtan måste tempereras med realistens bleka blick, och underkastas en hård bedömning: Vilka är chanserna att vi lyckas skapa en superintelligens innan förhållandet mellan kognition och komplexitet kapsejsar helt?

Förutsättningarna finns – och det driver min obotliga optimism. Aldrig tidigare har vi haft en sådan enorm kognitiv förmåga som vi har just i detta nu. Mänskligheten har aldrig haft potentialen att agera och vara intelligentare än nu. Vi har aldrig vetat mer. Vi har aldrig haft större insikter på en mängd olika områden och vetenskaper. Vi har aldrig tidigare kunnat bygga vad vi kan bygga i dag – maskiner, byggnader, företag.

Det är smärtsamt klart.

Samtidigt ökar komplexiteten i ekonomin, miljön, tekniken, politiken och samhället i stort snabbare än någonsin. Komplexiteten får oss att snubbla över oss själva, fastna i ett nogsamt arrangemang av däckstolar på Titanics övre däck. Det saknas dessutom enkla lösningar. Utopierna har alla sett sina bästföredatum svischa förbi. Tron på världsregeringar och evig fred byggde på en enkelhet som inte längre finns tillgänglig för den som försöker förstå hur vi rör oss framåt. Apokalypsens enkelhet är även den bara en falsk lockelse. Kvar finns då ett grundläggande imperativ för var och en av oss: agera så att du ökar vår kognitiva förmåga och hjälp oss att absorbera komplexiteten. Det är vårt individuella, moraliska ansvar att söka endast de strängaste mått för vårt eget bidrag här.

Det är kanske där min pessimism vilar, när jag ser mig i spegeln?

Nicklas Berild Lundblad är fil dr i informatik och adjungerad professor vid KTH.

FOTO: ALAMY

”Mänskligheten har aldrig haft potentialen att agera och vara intelligentare än nu.”

Nu var det 1969

I Woodstock kulminerade hippieeran men samtidigt inleddes en tid av introspektion och narcissism som påverkat en hel samhällspsykologi. Hos dagens unga generation finns större utrymme för plikt och kommunitära normer.

Av Fredrik Erixon

Den 20 juli 1969 landar Apollo på månen. Tre veckor senare samlas 400 000 personer på en mjölkfarm i Upstate New York för Woodstockfestivalen. Neil Armstrong tar de första stegen på månen och femtio år senare räknas expeditionen fortfarande som en av mänsklighetens största vetenskapliga bedrifter. Woodstockgenerationen minns festivalen som starten, och kanske höjdpunkten, på en ny epok för västvärldens politiska psykologi. Månlandningen vidgade fantasin om vår framtid och inspirerade till Stanley Kubricks *2001 – En rymdodyssé* och orginalversionen av *Star Trek*. Woodstock, däremot, omslöt människan i en fantasi om sig själv och sitt jag.

När *Axess* frågar om vad i samtiden som gör mig mest optimistisk och pessimistisk fladdrar tankarna. Optimistisk? Teknologiska aspirationer. Världen (jo!). För oss Old Whigs är framtiden oaptitlig om den inte kryddas med Thomas Macaulays framstegstanke, idén om att det finns en liberal progression i historien. Asiater vill något bra med framtiden, afrikaner är mindre upptagna än tidigare av att döda varandra i inbördeskrig. Ryssland och Mellanöstern, då? Okej, men där har regimer länge betett sig illa.

Pessimistisk? Arkitektur (varför måste byggnader alltid bli fulare?) Operor efter 1882 är metronomiskt självskadebeteende. Och popmusiken, har den inte befunnit sig i en spirituell lågkonjunktur sedan 1988, då The Smiths släppte sitt sista album? För att inte tala om #mello. Sällan jag blir så pessimistisk över svensk framtid som under de vårmånader när cirkusen pågår.

Men det är till 1969 som tankarna återkommer. Apollo och Woodstock, föreställer jag mig, är som två olika civilisationer. Den första förtvinade. Apollo är fortfarande en obesegrad triumf för hur snabbt människan har färdats. Ingen har rört sig med högre hastighet än när farkosten återkom till jordens atmosfär. Räknar vi bort Concorde har vi inte ens lyckats få vanliga passagerarplan att transportera oss snabbare. Och slutade inte gemene man vid den här tidpunkten att fantisera om framtiden? När den första Star Warsfilmen släpps 1977 tar den oss, inte till framtiden, utan till ”a long time ago, in a galaxy far, far away”.

Den civilisation som levde vidare förde oss in i vad Tom Wolfe har kallat för ”the me decade”. Vad Wolfe inte visste när han skrev sin essä 1976 var att introspektionen och självupptagenheten skulle utvecklas alltmer de kommande årtiondena. Woodstocks löfte om frihet och frigörelse från traditioner var ju lockande, ända till det stod klart vilken alternativ värld som erbjöds. I den fördes Karl Marx samman med Sigmund Freud. Utgångspunkten var det ”falska medvetandet”, för båda en central föreställning om människan, och på den följde slutsatsen att det personliga ansvaret var en oförsonlig norm. Marcuse, Lefebvre och andra dechiffrerade Freuds värld av drömmar och neuroser med hjälp av Marx materialistiska klassanalys. Slutprodukten blev en narcissistisk samhällspsykologi i vilken jaget, könet eller hudfärgen markerade politiskt revir. ”The personal is political”, som feministen Carol Hanisch uttryckte det i en essä från just 1969. Och drygt femtio senare med denna psykologi – hey presto, president Trump!

Woodstock var ju inte en kultur för bara hippies och proggare, utan hela boomergenerationen påverkades av dess samhällspsykologi. Ärendet i Tom Wolfes essä, *The Me Decade and the Third Great Awakening,* var ju inte *les soixante-huitards* – eller, som han kallade dem i en tidigare essä, Radical Chic. Det Wolfe skrev om nu var snarare motrevolutionen – evangelismen, USA:s tredje stora uppståndelse. Den pånyttfödde praktiserade en ”do-it-yourself”-teologi, förkunnad av ”televangelists”, som var oerhört självbespeglande, för att inte säga narcissistisk. Här fanns Jerry Falwell, Pat Robertson och *the moral majority*. Motrevolutionärerna blåste till ett kulturkrig med jakobinerna. Men de var ändå barn av sin tid.

Trump vann en bedövande majoritet av evangelisterna i presidentvalet. För en person som blivit rik på kasinon, gift sig tre gånger och tillbringat motrevolutionens första årtionden på Studio 54 kan det tyckas som en bedrift. Men i bibelbältet fann man inte Gud lika mycket som sig själv. Evangelisterna är fortsatt restriktiva i synen på abort, men har i övrigt en libertin syn på kristna normer. De skiljer sig med högre frekvens än andra, inklusive ateister, och synen på sex utanför äktenskapet är mer tillåtande än i samhället i stort. För evangelisterna i Woodstockgenerationen är samhällspsykologin

När det begav sig.

FOTO: JOHN DOMINIS / GETTY IMAGES

”Woodstocks löfte om frihet och frigörelse från traditioner var ju lockande, ända till det stod klart vilken alternativ värld som erbjöds.”

lika jag-orienterad som i Marx/Freud-församlingen. Med en sådan narcissism följer också tydligare auktoritära drag än bland andra generationer: om det personliga är politiskt är det svårt att dela makt och inflytande med andra personligheter.

Optimistisk eller pessimistisk? Universiteten är åter plats för revoltörer. Vi har unga snowflakes till höger och vänster som fortplantar idén att politisk makt sitter i hudfärgen eller mellan benen. Men de representerar faktiskt inte längre en generationspsykologi. Tvärtom har yngre generationer större plats än hos andra för plikt, civilitet och kommunitära normer i sin samhällspsykologi. Den generation som virrade bort sig i introspektion och narcissism – ja, den är nu på väg in på ålderdomshemmen.

Fredrik Erixon är vd för European Center for Political Economy i Bryssel.

INTERVJU

Den katolske prästen och professorn **Anders Piltz** ser med intresse och sympati på Martin Luther. Katoliker och protestanter beskriver han som skilsmässobarn med en gemensam, sårig historia.

Av Sofia Lilly Jönsson

Kyrkan är allas moder

Mitt möte med den katolske prästen ramas in av en märklighet: i den stora taxibuss som jag tar till S:t Thomas katolska kyrka i Lund glömmer jag en tygkasse innehållande en dator. När jag tre timmar senare längre inåt stan upptäcker förlusten och bokar en ny taxi i appen för att snabbt som ögat före flyget hem försöka hinna tillbaka till lägenheten, där jag tror att jag glömt datorn, rullar samma buss fram igen. I baksätet ligger min tygkasse.

Taxichauffören säger ingenting men pekar bara med ett finger rakt uppåt himlen.

Oavsett vad man tror om sådana saker som Guds existens och engagemang för borttappade tygkassar, så är kyrkan en oomtvistligt existerande faktor i världen. Det är om denna kyrka jag har tänkt mig att vi ska tala, Anders Piltz och jag. Han är professor emeritus i latin här i stan, präst i den lokala församlingen och biskopsvikarie för gudstjänstlivet i Stockholms katolska stift, men för mig är han mest känd som en kulturskribent med en alldeles egen ton. Många har läst hans böcker om medeltidens värld och om människan i ett idéhistoriskt och kristet perspektiv, eller hört honom i radio i Teologiska rummet.

I samband med 500-årsminnet av reformationen har Anders Piltz intresserat sig för en viss aspekt av den svenska reformationen, nämligen vad han kallar förlusten av det kroppsliga.

Reformationen, säger han, kan beskrivas som upptäckten av ordets makt.

– Luther blev ju själv skakad av ordet, och för honom blev det den stora befrielsen när han insåg vad evangelium är. Han hade försökt göra konster utanför Guds fönster för att dra uppmärksamheten till sig och få en nådig Gud.

Luther upptäckte att det inte är genom hans egna ansträngningar som nåden erbjuds och att han bara behöver ta emot i tro, och så följer allt det andra av sig självt, säger Anders Piltz.

– Detta är en autentisk kristen erfarenhet som andra har gjort före honom. Augustinus framförallt, den stora gestalten i västerländsk teologi, som på ett liknande sätt hade sökt och sökt, och sen tog Gud honom i håret.

Martin Luther var, förklarar Anders Piltz, en företrädare för humanismen i viss mening. Man hade upptäckt de bibliska grundspråken och sett vilken skillnad det är mellan de antika texterna och hela den tolkningstradition som hade utvecklats under medeltiden. Humanisterna lärde sig de antika språken och kunde med viss överlägsenhet säga om något var, som han kallar det, spindelväv och måste tas bort.

– De tänkte att de måste tillbaka till den ursprungliga, första daggfriska meningen av allting. De hade en naiv tro på att den informerade läsaren skulle kunna ta till sig den ursprungliga meningen och strunta i allting däremellan. Man hade inget sinne för verkningshistoria, kan man säga.

Anders Piltz liknar tillvaron vid en jättestor trädgård som fanns från början, men där man inte upptäcker allting meddetsamma. Människan har en intuitiv bild av hur landskapet ser ut, men ser först efterhand vad som finns där.

– Jag kan gå i Botaniska trädgården och upptäcka nya växter som jag inte visste existerade. På något liknande sätt tänker väl den katolska traditionen att man under två tusen år, eller ska man säga tre tusen år om vi räknar med Gamla testamentet, har kommit att upptäcka saker och ting, inte bara glömt bort dem.

››

Det enda jag vet är att om man nu skulle deklarera att kvinnor kan bli präster så skulle det splittra kyrkan i tusen bitar.

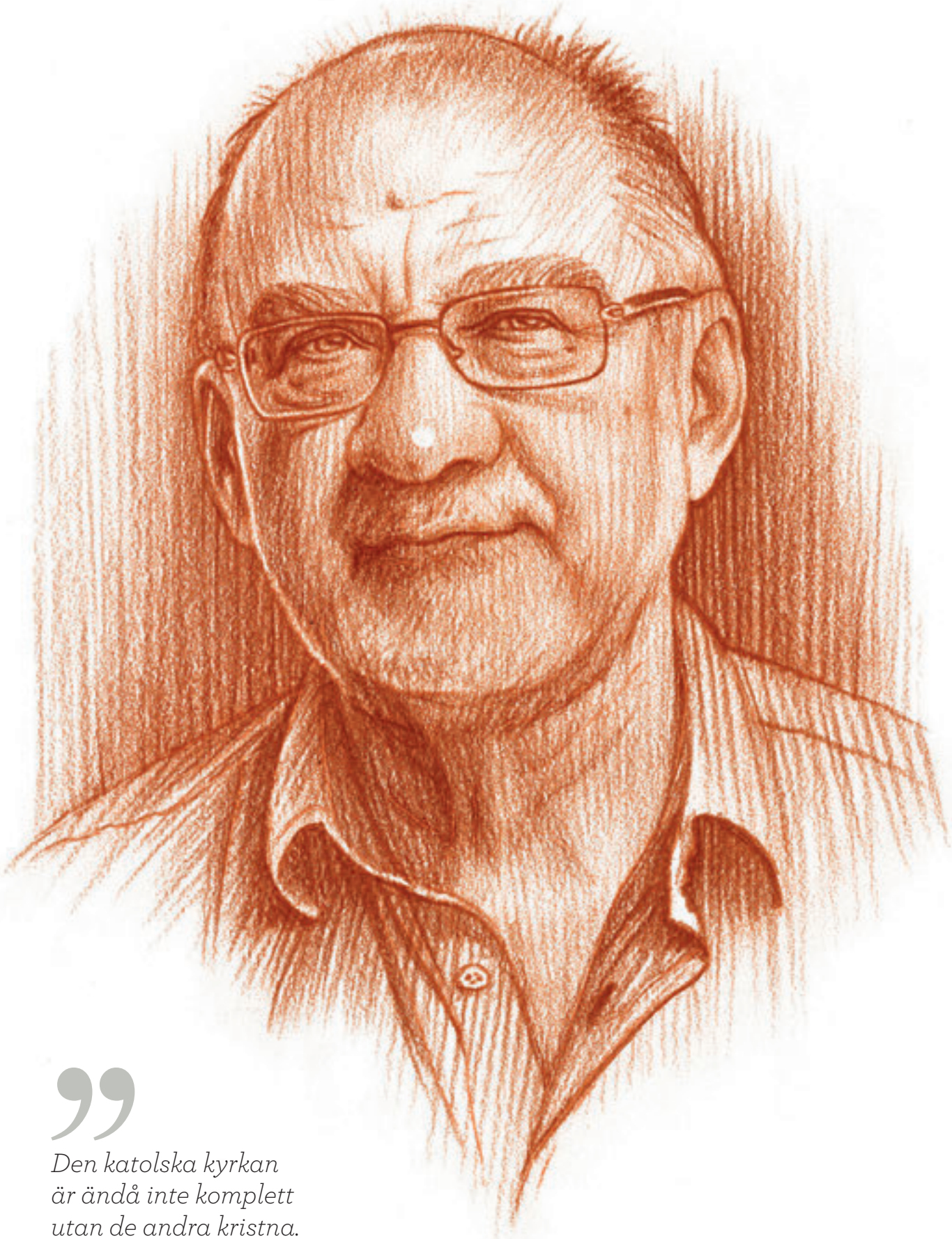

Den katolska kyrkan är ändå inte komplett utan de andra kristna.

Men kan inte Luther passa in i den där trädgården då?
– Jo, visst. Luther har ju bidragit till en viss förnyelse inom katolska kyrkan sen femtio år tillbaka, nämligen Andra Vatikankonciliets återställande av ordets ställning, ordets sakramentalitet om jag får kalla det så. Man fäster nu större uppmärksamhet vid läsningen och utläggningen av Den heliga skrift än tidigare. På 1500-talet blev det så att man låstes i konfessionella ställningar. För Luther och de andra reformatorerna var ordet helt enkelt det stora mediet, förmedlaren, mellan Gud och människa; i stort sett det enda som gällde. ”Örat är den kristna människans enda organ”, sa Luther i något sammanhang. Katolikerna fann det då naturligt att betona allt det där som lutheranerna inte brydde sig om just då, nämligen sakramenten.

”Vi behöver ständigt besinna oss och koncentrera oss på det väsentliga, på själva evangeliet, alltså Jesus. Kommer han in någonstans här, vill han ha sagt oss någonting?”

– Det är klart att den katolska kyrkan behövde reformeras, det var ingen som var oense om den saken. Frågan var bara hur det skulle gå till. Och jag fascineras av avskaffandet av det kroppsliga, som man förde ett krig mot: aska på askonsdag, palmkvistar på palmsöndagen, välsignelser av olika slag, helgonkulten, att man inte längre fick be för de avlidna. Den religiösa självverksamheten blev strypt. Till slut blev upptäckten av det allmänna prästadömet ett slags klerikaliserande av det kristna livet. Så var det inte menat, men eftersom var och en skulle få tolka Bibeln så som han eller hon läste den förde det fram desto större behov av tillrättalägganden, företal, efterskrifter, genmälen, protester, förtydliganden. Idén om ”skriften allena” utlöste motsatsen.

Vilka är ”man” här? Alltså, om vi börjar 1517 så kan man säga att reformationen startade i Wittenberg. Sen kom den till Sverige med Olaus Petri och andra, och Gustav Vasa plockade upp den under 1520-talet. Långt senare kom luthersk ortodoxi, och så vidare. När du säger att ”man” avskaffade det kroppsliga, när skedde det?
– Det skedde successivt under hela 1500-talet och hade sin kulmen i Västerås riksdag 1544, där man förbjöd pilgrimsfärder och mycket annat sådant. Sverige blev officiellt lutherskt 1593. Resultatet blev att människan blev mer ensam med sin Gud. Man fick inte be för sina avlidna kära med tanke på deras tillvaro på andra sidan, skärselden och allt det där.

Skärselden avskaffades.
– Ja, det blev antingen himmel eller helvete. Det var inget att be för, bokstavligt talat.

Allt sådant avfärdades av reformatorn Luther som ”spökverk och gyckleri”.

– Vi har en gemensam sårig historia, katoliker och lutheraner. Jag brukar kalla oss för skilsmässobarn som måste komma fram till vad som har hänt, och se om man kan komma varandra närmare eller åtminstone begripa varför man inte hör till samma fålla.

Veckan före påvens besök i Sverige skrev fyra präster i Svenska kyrkan, varav en biskop emeritus, en debattartikel där de hävdade att Svenska kyrkan behöver biskopen av Rom. ”I en globaliserad och pluralistisk värld ser vi som ämbetsbärare i Svenska kyrkan ingen annan samlande gestalt för världskristenheten”, skrev de fyra.

De fick nästan inga reaktioner alls på utspelet.

– Från mitt håll tycks det som att reaktionerna var väldigt få, säger Marco Aldén, kommunist i Bunkeflo utanför Malmö. Mikael Löwegren som är kommunist i Ljungby och redaktör på förlaget Artos håller med.

– Det har varit en pinsam tystnad kring artikeln. Ingen reaktion från Svenska kyrkan eller Stockholms katolska stift. Inte heller min egen biskop, som fick artikeln i förväg för kännedom, har undsluppit sig någon kommentar.

På min fråga om det inte går emot någon svenskkyrklig bekännelseskrift att erkänna påvens primat svarar Mikael Löwegren att den lutherska bekännelsen bör förstås som en evangelisk katolicitet.

– Den Augsburgska bekännelsen måste läsas utifrån sin ekumeniska intention – att rensa ut missbruk, inte att starta en ny kyrka.

Att hålla kyrkan skild från den samhälleliga makten är en av de viktigaste poängerna i en evangelisk-katolsk syn på kyrkan. I ett kyrkoval som många av oss upplevde som mardrömslikt stärkte de politiska partierna greppet om den forna statskyrkan, och eftervaldiskussionen i Svenska kyrkan har präglats av en stumhet, ett slags chock.

Men när högkyrkligheten drog fram i mitten av 1900-talet var den en rörelse i glädje. Fader Gunnar Rosendal i Osby med sina böcker om kyrklig förnyelse inspirerade generationer av unga präster att bygga kapell i hyreshuskällare, besöka dopfamiljer och sorgehus i hemmen, och tända ljus på altaret.

I sociala medier var katoliker inte imponerade av de fyras lojalitetsförklaring till påven, och tog tillfället i akt att beklaga Svenska kyrkans avfällighet. Full konvertering är enda sättet, som dessa katoliker såg det.

Det påminner mig om en sur gammal mormor. När man väl kommer och knackar på dörren så ägnar hon hela besöket åt att klaga över att man inte varit där förut.
– Jag förstår vad du menar. Vi behöver ständigt besinna oss och koncentrera oss på det väsentliga, på själva evangeliet, alltså Jesus. Kommer han in någonstans här, vill han ha sagt oss någonting?

Men om vi gör som du säger nu och koncentrerar oss på Jesus, då är det många som tycker att skillnader i tolkning skulle kunna spela mindre roll. Vad är det till exempel som hindrar att jag som ickekatolik får ta emot kommunionen i katolska kyrkan?
– Jag skulle inte vägra dig om du ville ta emot kommunionen. Jag anser att kyrkan är allas moder, därför måste vi ha en öppen famn. Och detta tror jag är lösningen på den kristna enhetspolitiken, att man medger de andra kristna att få vara delar av den katolska kyrkan och delar med sig av vigningssakramentet. Det är så jag ser det.

Det måste märkas att jag blir verkligt förvånad. Katolska kyrkan tillåter officiellt inte kommunion, med svenskkyrkligt språkbruk nattvard, för ickekatoliker. Men Anders Piltz säger listigt att framför altaret ställs inga frågor.

– Sen, om man vill vara katolik stadigvarande är det rimligt att man går en kurs och orienterar sig i tron. Men som jag ser det måste kyrkan vara allas moder. I synnerhet för dem som har utgått från den protestantiska reformationen, för det är ju ett familjegräl inom den katolska kyrkan, och ett sår som finns i den katolska kyrkan. Vi måste återvända till ursprunget, och jag tror ju att ursprunget finns kring den romerske biskopen och den tradition som förvaltas där. Det finns ingenting som säger att den specifikt lutherska vördnaden för ordet inte ska få komma till sin rätt i det katolska sammanhanget, liksom de frikyrkliga rörelser som uppstod på 1800-talet som någon sorts bristsymtom eftersom det inte fanns möjlighet att utöva personlig fromhet i statskyrkosystemet.

– Min egen farfar – det här är otroligt längesen, han dog 1909 – var kyrkoherde i Selma Lagerlöfs församling. Han utförde högmässan enligt boken, men gick sen till ett bönhus som han själv hade byggt tillsammans med P P Waldenströms likar.

P P Waldenström var riksdagsmannen och prästen som drogs till evangeliska strömningar och 1878 grundade Svenska Missionsförbundet.

Anders Piltz kommer från en teologiskt brokig prästfamilj.

– Farfar levde i den här spänningen mellan det officiella, som han kallade för en uppfostringsanstalt, och de troendes sanna församling. Och sen kommer högkyrkligheten på 1930-talet genom Gunnar Rosendal, som skriver programskriften *Kyrklig förnyelse* och återupptäcker det sinnliga. Den boken beskrev att det är inte bara en mental akt att vara kristen, utan man tar emot saker och ting med kroppen som är påtagliga, inte minst då nattvarden förenar sig med min kropp.

Stod din pappa i en högkyrklig tradition?

– Nej, inte alls. Han var schartauan. Det var det enda sättet att existera där han fanns, i Dalsland. Så min farfar var missionsförbundare i själ och hjärta, men också statstjänsteman. Sen kom pappa och var liksom motsatsen, och så hade jag en mamma som var högkvalificerad teolog med en teol lic. Hon var från början lutheran av liberalt slag men så småningom mer konservativ och ortodox. Min syster och jag blev katoliker i tonåren.

Detta skedde runt 1960, när det var en katolsk våg i den svenska kultureliten och kända profiler som Gunnel Vallquist, Birgitta Trotzig, och Gunnar Björnstrand konverterade till katolicismen.

Men trots att Anders Piltz själv är en kulturprofil idag var det inte kändisarna som fick honom att söka sig till den katolska tron.

– Jag vet inte om vi påverkades av någon våg. Jag bodde uppe i Luleå, sextio mil från närmaste katolska kyrka och studerade på egen hand högkyrkligheten, som blev en kick. Men till slut kom jag fram till att det måste bli den katolska kyrkan för min del.

Den kyrka som Anders Piltz lämnade har förändrats mycket under dessa femtio år. Här står vi nu på skilda platser, han svensk katolik och jag svenskkyrklig. Trots att den kristna tro som vi båda bekänner oss till uttrycks ungefär på samma sätt i de båda samfundens teologiska språk, är det stor skillnad på organisationskulturer. Den kyrka som för blott sjutton år sedan var statlig myndighet brottas med sin identitet. Många har jämfört situationen med reformationstidens konflikter. I flera år har det talats om en kris i Svenska kyrkan. Det senaste året har krisen blivit känd genom flera uppmärksammade debatter, och tiotusentals medlemmar har gått ur kyrkan. Inte sällan är det de mest engagerade medlemmarna som lämnar.

”Det är klart att den katolska kyrkan behövde reformeras, det var ingen som var oense om den saken. Frågan var bara hur det skulle gå till.”

Läran är kanske inte den sak där vi skiljer oss mest åt. Organisatoriskt är Svenska kyrkan och den katolska idag helt olika institutioner.

– Jag tror dig. Är det inte så att auktoriteten är mycket oklar – vem är det som egentligen har sista ordet?

Beslutsstrukturen är ett slags modern politisk organisation, men det finns också stora tjänstemannakanslier som påverkar utvecklingen. Och med varje kyrkoval kan riktningen ändras. Det kan ju inte hända i katolska kyrkan?

– Nej, vi har en klar och tydlig auktoritet. Det har sina nackdelar, men också den fördelen att man faktiskt kan bråka utan att det blir en splittring. Man vet vem det är som till slut säger sista ordet och kan ha en massa olika rörelser utan att det blir konkurrerande firmor. En andlig rörelse kan uppstå, godkännas och accepteras.

Den här klara auktoriteten provocerar också med sin odemokratiska struktur. På hemväg från Lund svarade påven Franciskus journalisten Kristina Kappelin att dörren är stängd för kvinnor att bli präster i katolska kyrkan. De svenska medierna gick i taket.

Men frågan är vad påven kan göra. Anders Piltz ser ingen öppning för en förändring på den här punkten.

– En sådan reform skulle kräva ett kyrkomöte tillsammans med de ortodoxa, eftersom det berör ett sakrament som är äldre än kyrkosplittringen och som vi därför måste vara överens om. Det enda jag vet är att om man nu skulle deklarera att kvinnor kan bli präster så skulle det splittra kyrkan i tusen bitar.

Skulle du själv vilja se några förändringar på det här området?

– Jag ser många kvinnor som är skickade att vara goda kontraktsprostar, eller predikanter. Man skulle kunna dela ut tillstånd, venia som det heter i Svenska kyrkan, till kvalificerade lekmän, män och kvinnor, att predika i mässan. Det hoppas jag skulle kunna bli fallet. Predikouppgiften skulle jag med förtjusning dela ut till vissa personer här i församlingen.

Benediktinnunnan Hildegard av Bingen på 1100-talet, berättar Anders Piltz, predikade för biskopsmötet på sin tid. Men den möjligheten snävades åt under 1500-talet som en reaktion på protestantismen.

– Man var rädd för att det skulle balla ur allting. Då drog man in licenserna, och blev rädd för utvecklingen.

Men just ämbetsfrågan har också att göra med makt i organisationen, därför att följden av att bara män kan bli präster är att bara män kan bli biskopar, kardinaler, påvar.

– Jag hoppas att man öppnar möjligheten för kvinnor att sitta i beslutsföra positioner på högre nivå. Det här är ett område där reformer måste till.

Lunds församlingar hittade varandra i förberedelserna till det stora internationella mötet. Sedan i våras håller man gemensam vesper, varannan lördag i Lunds domkyrka och varannan i S:t Thomas katolska församling. Självaste påven har framhållit vespern i Lund som ett hoppfullt tecken.

Kaplan i Lunds domkyrka är Lena Sjöstrand.

Vi enas om att frågan om kvinnliga präster är lite tjatig, men hon säger att vi behöver också tala om det.

– Och tillsammans ta upp genusperspektiv och ställa kritiska frågor också till den egna traditionen. Vi behöver också tala om klimatfrågor, fattigdom, migration. Ibland kanske vi lägger för mycket energi på frågor om sexualitet och kön.

Församlingarna i Lund har varit noga med att inte ändra i formen för vespern. En vila har infunnit sig, säger Lena Sjöstrand. Också personer som inte är aktiva i någon av kyrkorna annars har glatt sig över den ekumeniska vespern och velat vara med.

På min fråga om hon tror att ekumeniken i Lund har något att lära oss i Svenska kyrkan svarar Lena Sjöstrand att det vore bra med nya former för samtal också mellan olika riktningar i Svenska kyrkan.

– Ibland kan det vara enklare med ekumeniska samtal med andra grenar i den världsvida kyrkan än samtal i den närmaste kretsen. Det som har varit grunden inför mötet i Lund för ett år sedan och vår samverkan därefter är att vi startat i det vi har gemensamt, och i handling. Inte med diskussioner där olikheter kommer i fokus. Det kan vara en hållning att ta med. I grunden måste det finnas någon form av förtroende.

I S:t Thomas församlingssal har jag fått en del att tänka på.

Man ska se på hur de älskar varandra att de är mina lärjungar, säger Jesus. Hur kan man motivera kyrkan när vi kristna inte ens kan komma överens med varandra?

Anders Piltz skrattar.

– Jag skulle vilja vända på det och säga att en organisation som är så tyngd av synder och som fortfarande finns efter alla dessa år måste vara av gudomligt ursprung.

Antikens försvarare

I 1700-talets Frankrike rasade en debatt om antikens och det modernas förtjänster. Homerosöversättaren Anne Dacier varnade för att göra samtiden till domare över det förgångna.

Av Alfred Sjödin

Varje tidsålder behöver sina hjältar, oavsett om man låtsas om det eller inte. På senare tid har detta behov ofta kommit till uttryck i uppspårandet av föregångare som gått emot sin samtid och utvidgat manövreringsutrymmet för marginaliserade grupper. Anne Dacier (1654–1720), som bröt med sin samtids förväntningar på kvinnan och blev en av sin tids mest lärda filologer, tycks klippt och skuren för en sådan roll. Samtidigt kom hon att försvara den klassiska traditionen mot en samtid som hon menade ville behaga en kvinnodominerad publik. På så vis tycks hon utmana såväl dåtidens som nutidens normer.

Fadern, Tanneguy Le Fèvre, hade en post som lärare i Saumur, vid den tiden ett protestantiskt lärdomssäte i Frankrike. Han brann mer än vanligt för studiet av latinsk och grekisk litteratur, och han höll ofta ett slags salong hemma hos sig för studenter som ville fördjupa sig i de antika poeterna och diskutera filologiska frågor. Anne föddes som ensam syster till fyra pojkar. Fadern hade till en början konventionella idéer om att endast lära upp sönerna, men det hela ändrades när Anne, som vanligtvis satt och stickade i samma rum, ertappades med att viska de korrekta formerna till sina mindre vakna bröder. Utan någon möjlighet att göra anteckningar hade hon memorerat de latinska och grekiska böjningsmönstren. Från den stunden ändrade fadern inställning och lät hennes talang blomma ut. Så lyder i varje fall legenden.

”Att kasta sig huvudstupa in i framtiden och glömma vad renässansen hade uppnått, framstod för det antika partiet snarare som ett återfall i barbari än som något framsteg.”

Efter att först ha gift sig i ett misslyckat äktenskap träffade Anne sin blivande man, André Dacier, i fadershuset. Denne var då inneboende student hos den gam-

Alfred Sjödin är fil dr i litteraturvetenskap i Lund. Han disputerade 2014 på avhandlingen *Landets Sånggudinna. Johan Gabriel Oxenstierna och naturdiktens genrer.*

Anne Dacier.
FOTO: TT

>>

le Le Fèvre, som gav honom möjlighet att fördjupa sig i den antika poesin. Det gamla äktenskapet upplöstes, och André trädde så småningom fram som far till ett barn som den förste mannen hade vägrat erkänna.

Paret hamnade så småningom i Paris och togs under vingarna av en av den tidens stora lärdomsljus, Pierre-Daniel Huet, som hade i uppdrag att få fram utgåvor av de klassiska författarna *ad usum delphini*, det vill säga särskilt anpassade för den unge kronprinsen genom uteslutande av vissa mindre uppbyggliga ställen. Anne anförtroddes att i denna serie ge ut editioner av några antika historiker, ett arbete som hon genomförde med häpnadsväckande hastighet. Därefter gav hon på eget bevåg ut mer ocensurerade editioner av antika skådespel och lyriker, bland dem Sapfo, vars poesi kom på modet igen efter att länge ha varit negligerad. Annes enastående flit och filologiska precision vann henne berömmelse. Hon uppmärksammades bland annat av Sveriges drottning Kristina som skrev till henne från Rom, häpen över att en ung kvinna kunde vara både vacker, behaglig och lärd: ”Med vilken hemlig förtrollning har ni kunnat förena muserna och gracerna?”

Anne och André skulle dock få känna på baksidorna av det kungliga beskyddet. De behandlades illa av Ludvig XIV, som såg ner på dem både i egenskap av protestanter och därför att de vid denna tidpunkt ännu levde ogifta. Kungens paranoia bröt ut i samband med en serie uppmärksammade giftmord, och Anne kompromettterades genom sin vänskap med några av de misstänkta.

Genom intervention från hennes lärda vänner kom Anne undan med det förnedrande straffet att som protestant få i uppdrag att konvertera staden Castres till katolicismen. Makarna bosatte sig där och fullgjorde efter bästa förmåga det dekret som bjöd att protestanternas barn mot föräldrarnas vilja skulle uppfostras i den katolska läran. Efter hårda påtryckningar från myndigheterna konverterade 1685 slutligen samtliga stadens invånare, inklusive Daciers. Drygt två veckor senare återkallade Ludvig XIV ediktet i Nantes och satte därmed punkt för det lilla som återstod av Henrik IV:s toleranspolitik. Man har ofta påpekat att upphävandet av ediktet orsakade en kompetensflykt: de hundratusentals protestanter som nu tvangs i landsflykt bestod till stor del av kunniga hantverkare och utbildade borgare. Det hade säkerligen bidragit starkt till det intrycket om samma öde hade drabbat Anne Dacier.

Hon skulle åter hamna i konflikt med överheten, men denna gång på ett mer indirekt sätt. En våldsam polemik kring en Homerosöversättning bidrog till den långvariga konflikt i franskt kulturliv som brukar beskrivas som bråket mellan de antika och de moderna (*la querelle des anciens et des modernes*). För att förstå vad som stod på spel kan man börja med den dikt som var dess upphov, nämligen ”Le siècle de Louis le Grand”, vilken Charles Perrault läste upp i Franska akademiens salar 1687. I den bröt Perrault med den djupt rotade föreställningen om att det mesta av värde hade åstadkommits i en avlägsen guldålder och pekade istället på förtjänsterna hos det sekel som han själv hade lyckan att ha fötts i.

Ur en synvinkel rörde det sig om ett vågat uppror mot det förflutnas auktoritet. Ur en annan handlade det om ett fursteslickande av världshistoriska proportioner. På område efter område lyfte Perrault fram de modernas förtjänster, i naturvetenskapen inte mindre än i politiken och i poesin. Men framförallt var detta den store Ludvigs sekel: som konung sades han överträffa Augustus och Alexander, och under hans mecenatskap drevs den vetenskapliga och konstnärliga perfektionen fram. Med detta hade en frontlinje etablerats: att vara för samtiden var att ställa sig på kungens sida, medan de antikas försvarare betraktades inte bara som omoderna utan också som potentiellt illojala. Anne, som redan hade fått smaka på överhetens hårdhändhet vad gäller religionspolitiken, måste ha känt sig instängd när hennes egentliga hemland, Grekland och Rom, på sätt och vis kom att annekteras av statsmakten.

Genom en serie utspel och kotteripolemiker skulle detta gräl föras vidare under decennier, och längs vägen kom man faktiskt att uppnå en viss klarhet i grundfrågorna. Bernard de Fontenelle, Vetenskapsakademiens ständige sekreterare och en anhängare av de moderna, gjorde en viktig insats när han påpekade att jämförelsen mellan olika epoker ofta rör sig med inkommensurabla storheter. Naturvetenskapen bygger vidare på tidigare resultat, den är kumulativ, medan andra verksamheter som poesi och vältalighet snarare beror på ”fantasins livlighet”. Den lite fyrkantige Fontenelle ansåg visserligen att konst och litteratur var relativt oviktiga företeelser och intresserade sig främst för det som kunde bli föremål för en förbättring enligt intellektuell metod. De antikas försvarare kunde dock använda samma argumentation med omvända förtecken: det hävdades inte längre att antiken var förebildlig i dess helhet, utan man koncentrerade sig till det område av smak och formkänsla som snart skulle bilda ett eget undersökningsområde: estetiken. En av vinsterna med bråket var den växande insikten om att olika sfärer av mänsklig aktivitet lyder olika lagar.

I grunden handlade det inte så mycket om en konflikt mellan modernitet och tradition, utan mellan två olika föreställningar om framåtskridandet. De gamles försvarare var inte nödvändigtvis motståndare till den nya vetenskapen eller anhängare av den religiösa ortodoxin. Skillnaden var att de ville fortsätta renässansens projekt att fördjupa och förädla den mänskliga kulturen genom kontakt med de antika källorna, medan de moderna var angelägna att framhålla samtidens alla förbättringar, de konstnärliga inbegripna. Att kasta sig huvudstupa in i framtiden och glömma vad renässansen hade uppnått, framstod för det antika partiet snarare som ett återfall i barbari än som något framsteg.

”På samma sätt som under solkungen får de gamles försvarare finna sig i att bli betraktade som oförfinade, omoderna, möjligen också politiskt tvivelaktiga.”

Med lite fantasi kan man här också skönja rötterna till en viss modern civilisationskritik, som pekar ut diskrepansen mellan samhällets tekniska och rent mänskliga framåtskridanden. För de antikas försvarare framstod ”de moderna” ofta som på en gång enkelspårigt rationalistiska och olidligt narcissistiska, övertygade om sin egen förträfflighet endast därför att de vägrade öppna sig för någonting annat. Jonathan Swift, som gjorde ett inlägg i den engelska debatten (*The Battle of the Books, 1697*), lät på fabelmaner denna motsättning förkroppsligas av bin och spindlar: de förra fann sitt råmaterial i fältens vackraste blommor, medan de senare producerade utifrån sin egen kropp. Produkterna skilde sig därefter: bina skapar söt honung, spindlarna bara spindelväv.

Anne Dacier tycks inte ha varit polemiskt lagd, men kom att närmast mot sin vilja dras in i denna konflikt. År 1711 hade hon publicerat sin översättning av *Illiaden*, ett försök att visa trohet mot originalet genom att återge dess innehåll på fransk prosa istället för vers. Målet var att omvända sin samtids läsande publik, och inte bara den klassiskt skolade, till en korrekt bild av Homeros. Dennes rykte var inte alls så grundmurat vid denna tid som man kan tro. Ofta sattes hans romerska efterbildare Vergilius högre – hos honom fann man den konstnärliga ekonomi, logiska disposition och moraliska anständighet som man krävde av sin samtids författare. Daciers prosaöversättning var ett försök att ge publiken en aning om Homeros storhet. Men bara tre år senare skulle den få konkurrens av en annan återgivning av *Iliaden*, denna gång utförd enligt avgjort ”moderna” principer.

År 1714 publicerade den nyligen i Franska akademien invalde

författaren Houdar de la Motte sin egen översättning (om det nu är rätt ord). Där Anne Dacier kom så nära texttrohet som den tidens konventioner tillät, kastade La Motte allt sådant överbord och var helt öppen med sin avsikt att ”förbättra” Homeros. La Motte kunde själv inte grekiska, utan utgick från tidigare översättningar. Ur dessa extraherade han ett innehåll som han sedan snitsade till genom att klä det i rimmad fransk vers, och genom att utesluta alla störande upprepningar, inkonsekvenser och moraliska anstötligheter. Intrycket av arrogans minskades knappast av La Mottes förord, där han på en gång nedvärderade Homeros och framställde sina principer med överlägsenheten hos en man som visste att han hade publiken på sin sida.

Anne Dacier blev fullkomligt rasande. Att en ytlig världsman som La Motte, utan minsta kunskaper i grekiska, vågade rätta Homeros! Hon svarade i den långa polemiska essän *Des causes de la corruption du goût* (Om orsakerna till smakens försämring) tryckt samma år och av allt att döma skriven i affekt. Under en tid då elakheter var acceptabla om de kläddes i spirituella epigram, gav hon fritt spelrum åt sin indignation. Den mer än 500-sidiga pamfletten, till stor del ett bemötande stycke för stycke av La Mottes förord till Homeros, peppras av indignerade utropstecken.

Men Dacier var också villig att erkänna att själva antiken hade varit vild, att den rymde en kraft som dagens slätkammade poetsläkte aldrig kunde nå upp till, och att detta var helt i sin ordning. Det förflutna var *annorlunda* – och detta var inte en anledning att nedvärdera det, snarare tvärtom. Att dagens läsare ryggade tillbaka inför det verkligt heroiska, så som det förkroppsligades av Homeros hjältar, var inte antikens fel. Det kunde snarare skyllas på det förvrängda omdömet hos en publik som levt på en diet av idel operor och kärleksromaner. Under en tid då man var angelägen att lyfta fram det franska språket som det mest universella, välljudande och uttrycksfulla som sett dagens ljus, påpekade Dacier att grekiskan vida översteg franskan i rikedom, majestät och harmoni. En anledning att Homeros var så svår att översätta var att grekiskan hade eleganta och värdiga ord även för de enkla företeelser som en fransk skriftställare helst valde att kringgå. Även detta var ett vittnesmål om skillnaden mellan en enklare, men också mer naturlig antik och en överciviliserad samtid.

”Att vara för samtiden var att ställa sig på kungens sida, medan de antikas försvarare betraktades inte bara som omoderna utan också som potentiellt illojala.”

Det vore fel att säga att kvinnorna inte hade någon plats i den tidens franska litterära offentlighet. Snarare hade de en enormt viktig roll att spela, men på villkoret att deras intellektuella potential inskränktes. De moderna vände sig till en publik där salongernas kvinnor satte tonen; kvinnor som inte hade fått lära sig latin eller grekiska och som inte antogs kunna avnjuta andra litterära produkter än romaner, sagor och eleganta tillfällesdikter. Kvinnlig sällskaplighet var högt värderad, medan de lärda sågs som tölpaktiga pedanter. En lärd kvinna måste då ha tett sig som hiskelig, en komisk karaktär lämplig för scenen. Mycket riktigt hånas denna typ i en av Molières idag mindre uppskattade komedier. Det är en ljuvlig paradox att Anne Dacier, som ägde ett manöverutrymme som var få andra kvinnor förunnat, tvingades tala emot sitt eget kön, eller åtminstone den populära bilden av det.

Paret Dacier levde knappast på något otraditionellt sätt. Enligt samtida vittnesmål excellerade Anne i husmodersrollen: hon hade ett smakfullt hem, intresserade sig för tyger och håruppsättningar och hennes matlagning var mycket uppskattad. Hon uppfostrade fyra barn, varav två rycktes från henne: en pojke som 1693 dog vid sex års ålder (han läste då redan grekiska) och en dotter som dog vid arton års ålder 1710. Dotterns död blev ett hårt slag för Anne, som därmed förlorade vad hon såg som sin bästa vän. Denna förlust, parad med det energikrävande bråket om Homeros, förmörkade återstoden av Annes liv. Någon vidare karriär fick hon inte. Maken kom däremot att klättra allt högre i hierarkin för att slutligen, samma år som Anne dog, utnämnas till kunglig bibliotekarie. Man kan dock notera att situationen hade varit den omvända vid parets första försök att ta sig fram i Paris: då var det faktiskt i första hand Anne som drog in pengar till hushållet.

Visst fanns det en stelbent auktoritetstro hos de antikas försvarare. Det tycktes dem omöjligt att en dikt skulle ha hyllats av alla bildade människor genom århundradena utan att det fanns fog för saken. Men framförallt menade de att det var individens omdöme som skulle odlas genom ett grundligt studium av de antika texterna. Hade man själv inte möjlighet till eller hängivenhet nog för detta arbete, hade man inget annat val än att lita på den långa räcka av vittnesmål som helgat en poet.

Något av det som provocerade Dacier allra mest var att La Motte inte själv orkade lära sig grekiska men heller inte satte någon tilltro till traditionen. Istället försökte han ställa sig in hos en publik som var lika ytlig som han själv. Enligt Dacier hoppades han att kritiken av Homeros ”skulle slå blå dunster i ögonen på de okunniga, och att han genom att framställa dessa okunniga som de verkligt lärda, skulle kunna yvas över att få deras röster.” Konflikten gällde således vilken form av auktoritet som skulle gälla: den ena baserad på en traderad kunskap som vanns med många mödor, den andra närmast en form av populistisk demagogi. Daciers gamle beskyddare, Pierre-Daniel Huet, skulle nå en liknande slutsats då han i sina efterlämnade anteckningar från 1700-talets början gav en bild av lärdomsrepublikens fall. Det värsta var inte att den verkliga kunskapen hade minskat utan att det nya släktet var ovilligt att ge sig hän åt mångåriga studier av traditionen. Man valde då hellre att nedvärdera antiken, för att slippa bryta med sitt lättingsliv på kaféet.

För Dacier och Huet tycktes det nya seklet innebära slutet för den antika traditionen, med dess antagande att det kom an på de nutida människorna att låta sig upplysas av det förflutna. Snart skulle Voltaire bryta ut i en hyllning till samtidens lyxkonsumtion och förfinade maner, och tacka gudarna för att ha fötts i den tid som de lärda gnällspikarna ständigt nedvärderat. ”O le bon temps que ce siècle de fer!” – ”Vilken härlig tid den är, denna järnålder!”

I ett lite längre perspektiv kan man dock konstatera att det egentligen var resonemangen hos de antikas försvarare som hade framtiden för sig. Under 1700-talet växte medvetenheten om det distinkta i olika historiska epoker, liksom mellan geografiskt avlägsna kulturer. Med romantiken kom dessa insikter att bilda ett veritabelt program för den moderna europeiska litteraturen. Insikten att kulturella värden mäts på ett annat sätt än utvecklingen av vetenskap och teknologi eller framsteg i form av ökade fri- och rättigheter blev därtill ett grundläggande inslag i moderniteten. Och naturligtvis lyckades man inte helt detronisera klassikerna: de antika författarna tillhör fortfarande allmänbildningen, medan figurer som La Motte är fotnoter i kulturhistorien.

Tendensen att upphöja samtiden till domare över det förgångna har visserligen inte försvunnit utan återkommer med jämna mellanrum, inte sällan utifrån ett lika inskränkt perspektiv som La Mottes. Behändiga formler utifrån politiska övertygelser finns till hands för den som vill slippa att själv ta itu med kulturhistorien. På samma sätt som under solkungen får de gamles försvarare finna sig i att bli betraktade som oförfinade, omoderna, möjligen också politiskt tvivelaktiga. Men som framgår av denna historia, kan det vara priset man får betala för att hålla ett fönster öppet mot någonting annat än åsikterna för dagen.

CIVILISATION

Austen i vardagen
64 Josefin Holmström läser brev

Verklighetens återkomst
66 Torsten Rönnerstrand angriper postmodernismen

Frankrikes mest hatade älskling
68 Jackie Jakubowski om Bernard-Henri Lévy

Intellektuella öden
69 Jakob Sjövall läser Danilo Kiš

Teologi som binder samman
70 Joel Halldorf om universitetens teologiska underskott

Krönika
71 Anosh Ghasri fruktar att staten förlorar i legitimitet

I korthet
71 Charlotta E Lindell om dollarprinsessorna

HISTORIA

Varken röd eller blå

Erik Gustaf Geijers politiska skrifter har bevarat sin aktualitet bättre än hans poetiska, historiska eller musikaliska verk, skriver **Lars Lönnroth**.

ÄNNU I MIN barndom på 1940-talet betraktades Erik Gustaf Geijer (1783–1847) som en nationell kulturpersonlighet av kolossala mått. Han ansågs oslagbar på flera områden samtidigt: poesi, historieforskning, filosofi, musik och politik. Bredbent och självsäker stod han staty framför universitetshuset i min hemstad Uppsala med en beundrande ung kvinna som spelade harpa vid hans fötter. Hon påstods föreställa ”Geijers tanke”. Till råga på allt fick jag tidigt veta att denne patriark var min ädle förfader och att de flesta släktingar dyrkade honom. Hur i fridens dar skulle man kunna leva upp till ett så majestätiskt släktarv?

Efterhand som tiden gick blev dock även Geijer omvärderad och hans storhet flagnade, vilket jag tyckte var ganska skönt. Modernister ansåg att hans dikter inte alls var så märkvärdiga när det kom till kritan. Min pappa, historikern Erik Lönnroth, och andra weibullianer hävdade att Geijer var alltför usel som källkritiker för att vara en bra historiker. Analytiska filosofer började tycka att han inte heller var något vidare som filosof. Hans musikaliska kompositioner? Jovisst var de imponerande för att vara gjorda av en amatör, men några storverk var de väl knappast.

Och hur var det egentligen med Geijers politik? Redan i skolan fick jag lära mig att han som professor varit ledare för Uppsalas konservativa falang av intellektuella, men kring nyåret 1838 hade han med dunder och brak ”avfallit” till den då framväxande liberalismen och därmed temporärt gjort sig omöjlig bland sina konservativa vänner. Det var då han skrev sin dikt ”Ensam i bräcklig farkost” om seglaren som vågar sig ut på det öde havet men vet att han har Gud på sin sida. Så värst länge behövde han dock inte vara ensam med sin Gud, ty snart slöt mängder av radikala ungdomar upp bakom honom, och även de konservativa, ja till och med kungen slöt honom så småningom till sitt hjärta. Men hur skulle man egentligen förstå hans ”avfall”? Och vilken betydelse hade Geijers politiska tänkande haft för senare debatt och samhällsutveckling? Härom fanns – och finns ännu – vitt skilda åsikter.

TROTS ALLT VÅGAR man nog påstå att den politiske Geijer faktiskt bevarat sin aktualitet längre och bättre än den konstnärlige, historiske eller filosofiske. Ett standardverk på området, som jag tidigt läste och beundrade, är statsvetarprofessorn Carl Arvid Hesslers gedigna tvåbandsverk *Geijer som politiker* (1937–47). Inte bara borgerliga nationalister utan också ett flertal kända svenska vänsterintellektuella som Per Nyström, Kurt Aspelin och Anders Ehnmark åberopade ännu i slutet av 1900-talet Geijers politiska skrifter med stor entusiasm och beundran. Ett utmärkt och välkommenterat urval av dessa skrifter, huvudsakligen från tiden efter ”avfallet”, utgavs 1980 på det socialdemokratiska förlaget Tiden av den radikale historikern Torsten Nybom. Här betonades bland annat likheter mellan Karl Marx och den sene Geijer. Bland ofta åberopade Geijercitat fanns ett stiligt formulerat från 1844 som nästan låter som *Kommunistiska manifestet*: ”Kapitalistens bekvämliga vila efter väl förrättat jordiskt förvärv är icke mänskligheten mål. Mot en klass, som skulle våga

> *Hans skrifter bör ses mot bakgrund av den tid han tillhörde, och det var en tid då det varken fanns nyliberaler, kommunister eller socialister i modern mening.*

att så anse det, kastar hopen bort sitt liv i förtvivlade uppror, – vore det ock blott för att emot den betyga sitt förakt. Skulle ett sådant slags ny borgerlig adel, – en aristokrati av vattenbi och drönare – vilja stadga sig, så är den i själva sin uppkomst förlorad."

Nu har det emellertid kommit en ny antologi med politiska Geijertexter översatta till engelska, där Geijer ingalunda framstår som revolutionär utan snarare som något slags nyliberal med stark tro på marknadskrafterna. Boken heter *Freedom in Sweden. Selected Works of Erik Gustaf Geijer* och är, till skillnad från den tidigare antologin, utgiven på det borgerliga förlaget Timbro av teknologen Björn Hasselgren med en längre inledning författad av ekonomhistorikern Lars Magnusson. Urvalet innehåller texter från såväl före som efter "avfallet", men i Magnussons inledning tonas skillnaden mellan Geijers "konservativa" och "liberala" period ned betydligt. Istället framhävs kontinuiteten i Geijers tänkande och särskilt hans starka engagemang för individens medborgerliga frihet, som sägs komma till uttryck redan i hans tidigast tryckta skrift, äreminnet över Sten Sture den äldre, skriven när författaren ännu var en 19-årig student. Och i Björn Hasselgrens studie av den "avfallne" Geijers inställning till fattigvårdsfrågan sägs Geijer ingalunda förebåda Karl Marx utan istället den borgerlige ekonomen och antisocialisten Joseph Schumpeter.

Erik Gustaf Geijer. FOTO: TT

SÅ HUR BÖR då Geijer placeras – till höger på Timbro eller till vänster på Tidens förlag? Varken på det ena eller det andra stället, vill jag nog själv mena. Hans skrifter bör ses mot bakgrund av den tid han tillhörde, och det var en tid då det varken fanns nyliberaler, kommunister eller socialister i modern mening. Hans politiska texter är nästan alltid knutna till en bestämd historisk situation och en bestämd målgrupp, som han försöker påverka och därför anpassar sina ord efter. Ynglingen Erik Gustafs äreminne över Sten Sture den äldre, som han vann pris för i Svenska Akademien, bör till exempel främst förstås som en skicklig uppvisning i nationalistisk retorik avsedd att imponera på Akademiens ledamöter, inte som ett uttryck för en genomtänkt politisk teori. Och den väletablerade professor Geijers ovan citerade ord om kapitalisten som "vattenbi och drönare", som på 1840-talet framfördes i en högtidsföreläsning avsedd att göra intryck på såväl kungahuset som konservativa kolleger i Uppsala, skall nog närmast förstås som en varning till dåtidens alltför ivriga liberaler på vänsterkanten att inte gå för långt i sin entusiasm för marknadskrafterna. Någon marxist är han förvisso inte men inte heller någon nyliberal.

Också själva "avfallet" 1838 och de polemiska skrifter som Geijer då publicerade skall nog i första rummet betraktas som ett dramatiskt spektakel betingat av speciella omständigheter. Här gällde det för Geijer att göra intryck på dåtidens liberala tidningspress och på den studerande ungdomen, som vid denna tid vänt sig bort från de positioner som han själv och hans professorskolleger tidigare försvarat. Manövern lyckades över förväntan, eftersom han genast återfick sin popularitet. Lars Magnusson har utan tvivel rätt i att man inte skall överdriva dess ideologiska betydelse. I själva verket framgår detta ganska tydligt redan av Carl Arvid Hesslers grundläggande standardverk.

Det hindrar inte att Geijers politiska texter ofta är spännande att läsa, framförallt därför att han konsekvent försöker härleda alla politiska problem ur deras historiska förutsättningar. Därvid skiljer han sig fördelaktigt från de flesta av dagens samhällstänkare. Hans texter om dåtidens samhällsfrågor nästan svämmar över av hänvisningar till den allmänna samhällsutvecklingen och till händelser som inträffade redan i romerska riket eller i medeltidens Sverige. Det gör honom ofta svårläst, men han formulerar sig för det mesta så slagkraftigt att det är en fröjd att läsa honom. Visst förtjänar han att översättas till engelska. Såvitt jag kan bedöma har hans skrifter också översatts mycket elegant i denna samlingsvolym av engelsmannen Peter C Hogg. Jag begriper dock inte varför översättningen har utgått från 1873–75 års utgåva av Geijers samlade skrifter och inte från John Landquists betydligt modernare och mer tillförlitliga från 1923–31.

Kommer Geijer nu att bli läst utomlands i denna utgåva? Det är jag ingalunda säker på, men som hans ovärdige ättling tillåter jag mig ändå att hoppas. Fast helst bör han läsas utan vare sig rödfärgade eller blåfärgade glasögon.

Austen i vardagen

Översättningen av Jane Austens brev kan motverka romantiseringen av hennes författarskap, skriver **Josefin Holmström**.

POPULÄRKULTUREN VET ATT krama ihjäl sina älsklingar likt en treåring som har fått en hamster. När jag går i boklådorna i Cambridge, där jag bor, drunknar jag i ett hav av grälla Jane Austen-produkter. Tygväskor med ”I love Darcy”-tryck, målarböcker med sirliga Austeninspirerade regency-mönster, Austentvålar, dagböcker och anteckningsböcker med citat ur romanerna. Det är en köphysteri som inom den klassiska engelska litteraturen endast kan matchas av Shakespearegeschäftet. Den här sortens utveckling verkar ofrånkomlig. För några år sedan gav handlarna sig på Emily Brontës extremt våldsamma och på många sätt omskakande *Svindlande höjder* och försökte marknadsföra den som en kärlekshistoria för tonårsflickor – eftersom den litterära kulturskymningens nadir, ”Twilight”-böckerna, hade sålt in romanen som sådan.

OCH VISST ÄR det fint att Austens författargärning uppmärksammas. Men det är synd att den beskrivs som så romantisk, när Austen i själva verket var en satiriker och stilist av rang. Gång på gång problematiserade hon unga människors svärmiska läggning och längtan efter himlastormande kärlek – i *Northanger Abbey* med komisk effekt, i *Förnuft och känsla* med sobert tonfall då den vackra Marianne fick nöja sig med den betydligt äldre överste Brandon, när hon egentligen trånade efter en mörklockig yngling som hon hade träffat på heden.

Allt som ger oss ett mer rimligt perspektiv på Jane Austen är därför välkommet, och Paulina Helgesons översättning av Austens *Brev* (Albert Bonniers förlag) är ett gott initiativ. Hon har tagit sig an 148 brev, vilket är merparten av dem som finns kvar. Det är en förhållandevis liten samling, och de flesta av breven är ställda till systern Cassandra. Därmed är de av en privat natur och berör oftast vardagligheter. Jag vill skriva trivialiteter, men min akademiska läggning förbjuder mig. Författare blir inte till i ett vakuum; de är produkter av sin samtid, sin omgivning, sitt intellektuella, litterära och sociala sammanhang. Därmed finns, strikt taget, inga trivialiteter i författarlivet. Åtminstone inte från en litteratursociologisk synpunkt.

Brevet som form är dessutom intressant i sig. Som idéhistorikern Michael O’Brien skriver hade brevet ökat i litterär status under sjuttonhundratalet, och under artonhundratalet var brevkonsten ett viktigt instrument för att hålla ihop familjen: ”att korrespondera innebar att man deltog i en komplicerad, självmedveten tradition någonstans mellan den offentliga och privata sfären”. Austens brev lästes säkert upp i familjen. O’Brien anmärker att även om brevet tekniskt sett var intimt och privat, så skrevs det i realiteten för mer än en läsare. Men Austen hade nog inte tänkt sig att hennes brev skulle få fullt så många läsare som de nu har: de är inte skrivna för eftervärlden. Därför är Helgesons kommentarer till de mycket inåtvända och privata breven högst nödvändiga: de rekonstruerar noggrant det Austenska vardagslivet.

TROTS DETTA ÄR privata brev sällan lika spännande som romaner, även om de författats av legendarer som Austen. Livet har sällan en koncentrerad handling, och det är oundvikligt att somliga av breven blir lite långrandiga för den läsare som inte har doktorsgrad i Austenstudier eller engelsk historia. Jane Austen går på baler, kuskar runt hos släkt och bekanta, beställer tyger, slaktar grisar och skvallrar. Att läsa hennes brev är som att sitta och titta in genom grannens fönster, om grannen var en välbeställd dam med egen kusk.

> *Att läsa hennes brev är som att sitta och titta in genom grannens fönster, om grannen var en välbeställd dam med egen kusk.*

När den bekanta litterära rösten dyker upp, den anda av livsduglighet som präglar Austens romaner, är det som att hitta en källa i öknen. Här ger Austen råd till en väninna som funderar på att gifta sig: ”Klokhet är bättre än kvickhet & kommer i det långa loppet att vara det som räcker längst.” Den himlastormande förälskelsen må vara önskvärd, men den är föga realistisk: ”Det finns sådana varelser i världen, kanske en på tusen, som du & jag skulle anse vara perfekt, där elegans & livlighet förenas med värde, där sättet är lika gott som hjärtat & förståndet, men en sådan person kommer kanhända inte i din väg, och om han gör det är det inte alls säkert att han är den äldsta sonen till en förmögen man, bror till din goda vän & från din egen trakt.” I sådana passager hörs ett eko av de förnumstiga rösterna från romaner som *Stolthet och fördom*, *Förnuft och känsla* och *Emma*.

Jane Austen kan vara mycket bitsk också, rent av snobbig: ”Earle och hans fru lever så tillbakadraget som man kan föreställa sig i Portsmouth, utan tjänare av något slag. Hennes medfödda kärlek till dygden måtte verkligen vara gränslös, för att kunna vilja gifta sig under sådana omständigheter!” Det är tydligt att hon tillhör den övre medelklassen där tjänstefolk och en hyfsat avancerad livsstil anses nödvändiga. Austen har ingenting till övers för sparsamma snåljåpar, och hon kommenterar gärna andra damers utseende: ”De två fröknarna Cox var där; i den ena skymtade jag den vulgära flicka med grova drag som dansade på Enham för åtta år sedan.”

SOM HISTORISK-SOCIOLOGISK STUDIE är brevsamlingen intressant. Men efter en stunds läsning infinner sig en lätt klaustrofobisk känsla. Hur lever man i denna värld av skvaller om grannarnas giftermål, småprat om kattunstyg och lavendelvatten, listor över danskavaljerer och spekulationer om posteringar? Är det kanske precis likadant idag, med smarta telefoner och vikariat istället för tekoppar och soldatjobb, bara det att vi är för närsynta för att märka det hos oss själva? Eller är det kanske så att vardagligheterna avslöjar läsarens – i det här fallet mina – fördomar om vad en intellektuell kvinna ska intressera sig för? Det är en sak när Austen gör sig lustig över tjusiga små damer i krinoliner, en annan när hon själv faktiskt tycks bry sig om dem. Breven är tidvis en litania av gnäll över missade danser, förkylningar och tröttsamma tillställningar: ”Ännu en tråkig bjudning i går kväll [...] ››

Jane Austen.

FOTO: GETTY IMAGES

här var endast fråga om ett bord för kortspel, med sex personer som tittade på & pratade strunt med varandra."

Häri finns något av komplexiteten i litteraturvetarens tolkning av författarlivet. Den Austen som skrev de här breven var bara sig själv; det är vi som har upphöjt henne till en engelsk klassiker. Varje författare har två liv, som Emi-Simone Zawall skrev i *Svenska Dagbladet* i sin recension av Austenbreven. I ljuset av de romaner hon skrev blir Austen en annan. Hon skrev förresten flitigt skönlitterärt under den period som breven täcker, men av denna litterära aktivitet märks inte mycket, förutom en del korrespondens med förläggaren John Murray som mest handlar om utgåvor och dedikationer. Så mycket i författarens vardag handlar om pengar och praktikaliteter (och i Austens fall även om skrivetuier på villovägar "mot Gravesend i vidare riktning mot Västindien"). Det är tydligt i de här breven. Om någon behöver motgift mot romantiska författarmyter, dyk djupt i den här volymen.

SLUTLIGEN: I FALLET med Austens brev är det inte brevens innehåll som är det viktigaste. Nej, det viktiga är själva tanken och gärningen. Att översätta viktiga texter till ett litet språk som svenska innebär att man förlänar språket tyngd, legitimerar det som värdigt att bedriva akademiska studier på. Därför har Paulina Helgeson gjort svenska litteraturvetare en tjänst.

Jane Austens *Brev*.

HUMANIORA

Verklighetens återkomst

Postmodernismen må ha passerat sitt bästföredatum, men fortsätter att leva vidare som ett slags kulturellt bottenslam, skriver **Torsten Rönnerstrand**.

I EN KRÖNIKA i finlandssvenska *Ny Tid* nyligen jämförde Lars Sund Donald Trumps förhållande till fakta med inställningen hos vissa franska filosofer: "I dokusåpan som nu utspelas i Vita huset kulminerar den process som startade 1979 med publiceringen av den franske filosofen Jean-François Lyotards lilla bok *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir* (Det postmoderna tillståndet. En rapport om kunskap). Jag tror nog att många, precis som jag, har uppfattat postmodernismen som åtminstone delvis ett vänsterprojekt. Men det är hos högerpopulismen vi hittar en av postmodernismens centrala tankar omsatt i praktiken – avobjektifieringen, idén att det inte finns objektiva sanningar utan att vår uppfattning om världen baseras på subjektiv representation och konstruktion. Eller för att uttrycka det rakare: min sanning är precis lika god som din."

I Sunds krönika är det alltså postmodernisten Jean-François Lyotard som får klä skott. Han kunde emellertid också ha nämnt Jean Baudrillard (1929–2007). Denne inflytelserike filosof har i sina verk hävdat att verkligheten i det kapitalistiska samhället har "imploderat", upphört att existera.

Baudrillards tes väckte på sin tid stor uppmärksamhet, inte minst i Sverige. Tanken på verklighetens "implosion" utgjorde i mångas ögon ett inspirerande inslag i det postmodernistiska tänkande som vid denna tid stod i centrum för debatten. Ett vittnesbörd om det var den utställning med namnet *Implosion* som 1986 öppnade på Moderna museet i Stockholm. Sedan dess har entusiasmen för det postmodernistiska tänkandet hunnit svalna.

I idéhistorikern Svante Nordins bok *Filosoferna* från 2011 bär kapitlet om Baudrillard den raljanta titeln "Mannen som avskaffade verkligheten". Valet av denna infama rubrik ska läsas som ett led i Nordins kritik av vad han i andra sammanhang beskrivit som ett postmodernistiskt krig mot "förnuft, upplysning, vetenskap och civilisation".

I Nordins hittills främsta verk *Filosofins historia* (Studentlitteratur) – som först publicerades 1995 och nu har kommit i en nyutgåva – lyser polemiken för det mesta med sin frånvaro. Men avståndstagandet från postmodernism och poststrukturalism är ändå otvetydigt. I ett nytillkommet avsnitt av boken skriver han:

Poststrukturalismen och postmodernismen kan emellertid långt ifrån betraktas som den franska filosofins sista ord. Tvärtom har med början redan under 1970-talet en tydlig motreaktion gjort sig gällande. En ny realism eller rent av materialism har vuxit fram under avvisande av det lingvistiska paradigmet. Verkligheten är inte bara text, inte bara diskurs, inte bara språk och tecken. [...] *Kanske har verkligheten på nytt hunnit upp den franska filosofin.*

Filosofins historia har en tydlighet och personlig touch som ibland kan erinra om ett mästerverk i genren, Bertrand Russells *Västerlandets filosofi*. I sina bästa stunder kan Nordins bok också ses som en arvtagare till några av de elva mästerverk från de humanistiska vetenskapernas "guldålder",

som Nordin listade i *Humaniora i Sverige* (2008). Tydligheten kan han ha tagit i arv från Ingemar Hedenius *Om rätt och moral* (1941), men den personliga tonen erinrar ibland om lättheten och den stilistiska briljansen hos hans lundensiske lärare Staffan Björck, författare till den klassiska *Romanens formvärld* (1953).

En annorlunda bild av postmodernismen än Nordins får vi i en nykommen bok av idéhistoriken Anders Burman, *Flykten från Hegel. Den postmoderna vänsterns genealogi* (Tankekraft Förlag). Baudrillard nämns där bara i förbigående, och hans en gång så hyllade tes om verklighetens ”implosion” lyser med sin frånvaro.

Burman tycks i sin bok utgå från den så kallade ”generositetsprincipen”. Han vill med andra ord presentera de texter han läser på ett så välvilligt sätt som möjligt. Resultatet kan liknas vid en skickligt skriven apologi, där de postmodernistiska tänkarna får framträda i högtidsdräkt.

Särskilt tydligt blir detta i avsnitt där Burman polemiserar mot postmodernismens motståndare, som Jürgen Habermas eller Stephen Hicks. Här hävdas att företrädarna för denna tankeriktning ska ses som sentida efterföljare till upplysningen och den Immanuel Kant som skrev uppsatsen ”Svar på frågan: Vad är upplysning?”

Ett exempel på det är avsnittet om Michel Foucault (1926–1984). Burman är naturligtvis medveten om att författaren till *Övervakning och straff* brukar räknas till upplysningens vedersakare, men han nöjer sig inte med den kategoriseringen, utan vill alltså hävda att den sene Foucault i själva verket var en efterföljare till Kant och upplysningsfilosoferna. Något liknande säger Burman i avsnittet om en av Foucaults konkurrenter, Jacques Derrida (1930–2004). Burman skriver sålunda: ”I olika sammanhang framhåller Derrida nämligen att han inte alls avvisar upplysningstraditionen som sådan utan tvärtom förbinder dekonstruktionen med

> *Verkligheten är inte bara text, inte bara diskurs, inte bara språk och tecken. […] Kanske har verkligheten på nytt hunnit upp den franska filosofin.*

såväl demokratins emancipatoriska ideal som ’den nya, väldigt nya *Aufklärung*’ ”.

För att få denna historieskrivning att verka sannolik har Burman tvingats förtiga en hel del av det som kastar ett ofördelaktigt ljus över postmodernisterna. Han skriver uppskattande om Michel Foucault, men vi får inte veta att denne ryktbare filosof hyllat både Mao och ayatolla Khomeini.

Det är också betecknande att Burman inte alls berör den skandal som drabbade den postmodernistiska rörelsen sommaren 1987. Då avslöjades att en av dess centralgestalter, den belgisk-amerikanske litteraturvetaren Paul de Man, under andra världskriget hade varit nazistisk kollaboratör och antisemitisk journalist. Detta ledde till en intensiv debatt i amerikanska och franskspråkiga medier. Många – till exempel Derrida – försökte bortförklara Paul de Mans nazism, medan andra hävdade att bortförklaringarna var så krystade att de satte hela det postmodernistiska projektet i fråga.

UPPTÄCKTEN AV PAUL de Mans nazistiska förflutna kan tyckas irrelevant. Inte desto mindre fick den stor betydelse för de filosofiska och litteraturteoretiska diskussionerna i Frankrike och USA. Många forskare såg nu plötsligt ett samband mellan Paul de Mans ifrågasättande av språkets förmåga till verklighetsskildring och hans nazistiska ungdomsjournalistik. Man menade att hans postmoderna språksyn var symtomatisk för en före detta nazistkollaboratör som velat bagatellisera eller förtränga minnena av sina tidigare skriverier.

I Sverige gick dock debatten om Paul de Mans kompromettterande förflutna relativt obemärkt förbi. Det skulle dröja ända till början av tjugohundratalet innan denna skandal började diskuteras mer allmänt. Då var ju frågan inte längre lika kontroversiell, eftersom postmodernismen vid det laget inte längre stod i fokus för den intellektuella debatten.

Det innebär dock inte att postmodernismen skulle ha blivit betydelselös. I själva verket har den i åtskilliga sammanhang kunnat leva vidare som ett slags kulturellt bottenslam – alltså vad tyskar kritiker brukar kalla *gesunkenes Kulturgut*.

Exempel på det har man långt in i sen tid kunnat finna i lärarhögskolornas undervisning i ämnen som pedagogik och didaktik, liksom i delar av den forskning om ”historiebruk” som bedrivs på några av våra universitet.

DET MEST PÅFALLANDE tecknet på att postmodernismen lever kvar är nog ändå den identitetspolitiska diskurs som trots intern kritik alltjämt florerar inom vissa delar av vänstern. Inspirerade av postmoderna idéer hävdar anhängarna av så kallade identitetspolitik att vår roll som medborgare inte bara ska avgöras av den samhällsklass vi tillhör utan också av sådant som ras, etnicitet, sexuell läggning, religion, kultur med mera. I tankemönstren ingår att det inte är legitimt att bedöma en person utanför den egna gruppen. Med andra ord skulle en saklig, opartisk och rättvis bedömning av en transperson bara kunna åstadkommas av andra transpersoner, medan muslimer bara får bedömas av andra muslimer.

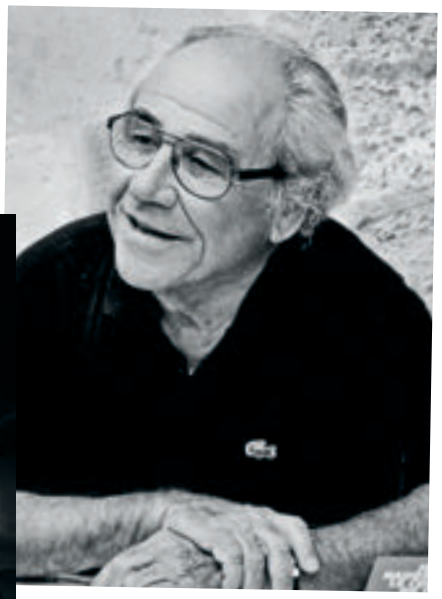

Fr v: Paul de Man, Michel Foucault, Jacques Derrida och Jean Baudrillard. FOTO: TT/WIKIPEDIA

INTELLEKTUELLA

Frankrikes mest hatade älskling

Bernard-Henri Lévy inspireras av den judiska traditionen men är i grunden sekularist, skriver **Jackie Jakubowski**.

”VARFÖR HATAR ALLA Bernard-Henri Lévy?” Den något tillspetsade frågan ställs i en tidningsintervju till personen ifråga, den franske filosofen och författaren, känd under initialerna BHL.

”Kanske hatar folk dig för att du är den mycket förmögna, mäktiga och massmediala personlighet som med provokativa ställningstaganden, strapatsrika medlarresor i Mellanöstern ständigt skapar rubriker”, föreslår reportern. ”Du kanske uppfattas odla allt för nära relationer till världens makthavare. Här i Frankrike har du varit vän med alla Frankrikes presidenter sedan François Mitterrand på 1980-talet.”

Bernard-Henri Lévy.
FOTO: KENZO TRIBOUILLARD / TT

”B-H Lévy, Frankrikes mest hatade älskling”, lyder rubriken till en artikel i tidningen *Le Figaro*. Den typen av påhopp är han van vid; hans utstuderade stil provocerar. Han uttalar sig om det mesta, och uppträder alltid i en vit, generöst uppknäppt skjorta, svart Christian Dior-kostym och en välondulerad frisyr. En narcissistisk dandy, tycker många.

Hans fiender finns i alla läger. Det är inte bara nationalister och konservativa som irriteras av kombinationen fåfänga och humanitär och liberal agenda. Mest ogillande finns inom vänstern som aldrig har kunnat förlåta honom för hans kritik och avståndstagande från marxismen. Att han har beskrivit Sovjetkommunismen och nazismen som två besläktade totalitära ideologier har inte gjort saken bättre.

Hans uppmärksammade debattbok från 1977, *Barbari med mänskligt ansikte*, blev en programförklaring för gruppen *Les nouveaux philosophes*, De nya filosoferna, som grundades av Lévy och som bestod av en rad namnkunniga franska intellektuella – de flesta med förflutet inom vänstern – som André Glucksmann, Alain Finkielkraut och Georges Bensoussan.

Barbari med mänskligt ansikte var en vidräkning med 1900-talets totalitarism, men enligt författaren själv gav den inte tillräckligt med svar på de frågeställningar om barbari, ansvar och etik, som togs upp i boken. Han sökte vidare och närmade sig den fransk-litauiske judiske fenomenologiska filosofen Emmanuel Levinas (1906–1995). Levinas har bland annat skrivit om vad som händer inom oss när vi möter den andre ansikte mot ansikte och den etik som kan uppstå ur ett sådant möte.

LÉVY INSPIRERADES AV Levinas tankar och tyckte sig se beröringspunkter med den judiska moraliska traditionen; tillsammans studerade de två stora judiska religionsfilosofer, Rashi (1040–1105) och Maimonides (1135–1204), samt delar av *Talmud*, den judiska bibeltolkningstraditionen.

Dessa studier resulterade 1979 i boken *Guds testamente*, där Lévy hävdar att det resonerande förhållningssättet i *Talmud* utgör ett skydd mot barbari: ”Toran och Talmud erbjuder en konkret etik, en hyllning av Lagen, och ett bejakande av förnuftet och logiken.”

Guds testamente skall inte läsas som författarens religiösa uppvaknande, eller som flummig andlighet. Snarare vill Lévy – som den sekularist han har varit hela sitt liv – revidera judendomen (och kristendomen) genom att avmystifiera Bibeln, undersöka den filosofiskt – och på så sätt motarbeta de totalitära tendenser som finns i varje religiös tradition.

Fyra decennier senare summerar han sina erfarenheter och studier i den aktuella boken *The Genius of Judaism* (*Le génie du judaïsme*), där han förhåller sig till judendomen inte som religion utan som ett filosofiskt system, som omfattar etik och politik, makt, historia och tid, minne och natur – och som sammantaget blir till en livsguide, ett sätt att leva.

En del av hans kritiker har påpekat att han inte främst påverkats av judiska idéer; han är i grunden universalist. Lévy citerar gärna judiska filosofer och tänkare som har inspirerat honom, men hans djupaste influenser är liberala och demokratiska. Förintelsen är en av hans centrala referenspunkter, men det är även Gulag.

Bernard-Henri Lévy föddes i Algeriet 1948 och flyttade som barn till Frankrike tillsammans med sin familj. Hans far ansåg sig vara jude i den betydelse som Jean-Paul Sartre har formulerat: jude är den som betraktas som jude av sin omgivning. Familjens identitet var helt sekulariserad, och inga judiska högtider iakttogs i hemmet.

FRAM TILL 26 års ålder hade Lévy aldrig satt sin fot i en synagoga. Först som artonåring upptäckte han sin judiskhet men den hade ingen religiös innebörd; dess uttryck var enbart känslan av samhörighet med staten Israel. Året var 1967 och sexdagarskriget hade just brutit ut. Fortfarande ser Lévy existensen av en judisk stat som central för sin judiska identitet. Liksom frågan om antisemitismens rötter och orsaker. Hans fiende inom både höger och vänster, hävdar han, förenas i sin Israelkritik, som ibland är på gränsen till besatthet.

Lévy beskriver det judiska folket som en civilisation vars existens och uthållighet är ett mysterium. Han ser det som en gemenskap av vandrande individer som pressas till det yttersta av ödet, men som aldrig ger upp sin strävan att vara människa. ”Jag känner igen mig i en sådan gemenskap. Kärleksfullt och stolt väljer jag att bära detta arv”, skriver BHL.

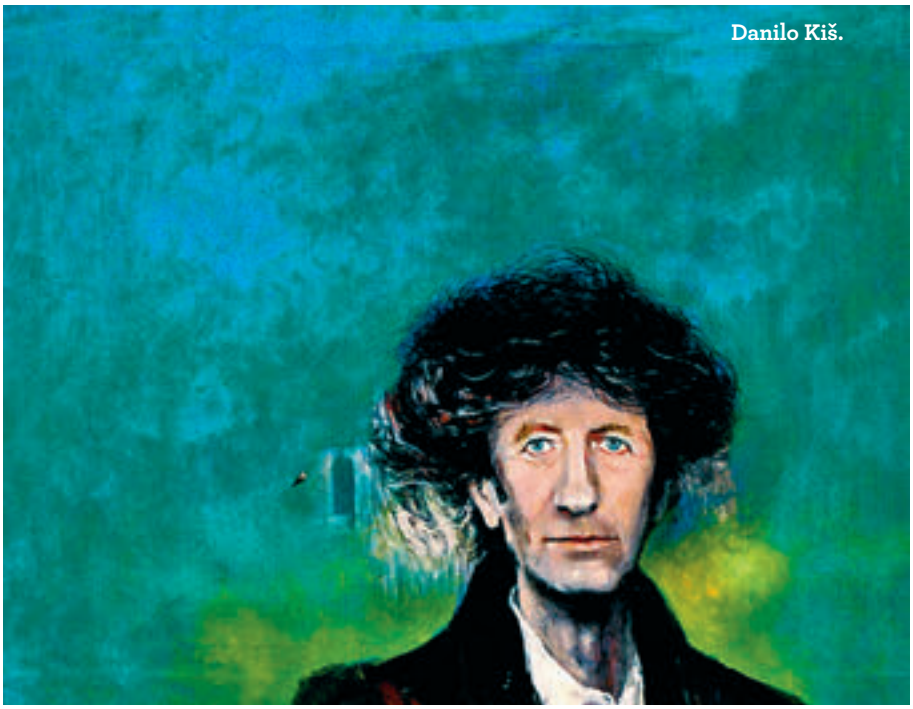
Danilo Kiš.

LITTERATUR

Intellektuella öden

I *Lutan och ärren* skildrar Danilo Kiš olika attityder till det konstnärliga skapandet och det intellektuella ansvaret, skriver **Jakob Sjövall**.

I ETT STYCKE i boken *Lutan och ärren* citerar Danilo Kiš Albert Camus: ”Den nutida historien är så blodig bara därför att den europeiska intelligentian har förrått sitt arv och sin uppgift, den valde i övermått böjelsen för patetik och exaltation. Det finns inga skäl i denna värld, varken historiska, progressiva eller reaktionära som kan tvinga mig att acceptera koncentrationslägren.” Man kan säga att citatet utgör en sorts kärna i boken som nyligen för första gången har översatts till svenska av Elisabeth Knutsson och Boris Mićanović och getts ut av Rámus förlag.

Boken består av åtta korta texter som balanserar mellan att vara essäer och noveller. Alla utom en handlar explicit om europeiska intellektuella öden. Kiš föddes i Subotica på gränsen mellan dagens Serbien och Ungern 1935. Hans egen bakgrund var typiskt centraleuropeisk: fadern var av ungersk judisk härkomst och dödades av nazisterna i Auschwitz, modern kom från Montenegro. Danilo överlevde kriget kanske tack vare att han var döpt i den serbisk-ortodoxa kyrkan. En stor del av sitt liv bodde han i Frankrike, han dog i Paris i lungcancer 1989. Den nu utgivna novellsamlingen består av texter från hans kvarlåtenskap och gavs ut för första gången 1994.

I texterna skildrar Kiš ett antal olika attityder till skrivandet, det konstnärliga skapandet och det intellektuella värvet. Det handlar om biografiska skisser och ögonblicksbilder, där detaljerna är skarpt tecknade och sammanhangen ofta bara suggestivt antydda. Texterna är i stilen experimentella och skiljer sig därför åt i uppbyggnaden men inte så mycket i tematiken. De är täta och allvarliga och berör döden, tyranniet och exilen – stora och svåra ämnen som Kiš emellertid hanterar skickligt. Och i centrum står alltså frågan om vad en författare eller en intellektuell egentligen gör, eller bör göra.

GENOM TEXTERNA FÅR vi bekanta oss med ett stort antal intellektuella européer, inte minst från Öst- och Centraleuropa: Ödön von Horváth, Piotr Rawics, Abram Tertz, Leonid Šejka, Ivo Andrić och många fler. Kiš använder sig av dessa författare och konstnärer som huvudpersoner i texter som är delvis fiktion, delvis reflektion och delvis biografi. Flera är säkert okända för svenska läsare. Av just den anledningen hade det varit välkommet med en genomarbetad introduktion, ett efterord eller ett betydligt mer omfattande kommentaravsnitt till boken. Avsaknaden av detta tillsammans med bokens konstigt lilla format, en del tryck- och slarvfel och det fula omslaget är saker som skaver en smula vid läsningen.

Genom den essäistiska och skisserande tonen undviker Kiš att erbjuda några enkla svar och entydiga slutsatser i sitt sökande efter den intellektuella människans stora uppgift. Vissa passager är emellertid belysande.

CITATET AV CAMUS återfinns i den sista texten, och avslutar ett stycke där Kiš går till frontalangrepp mot Simone de Beauvoir. Det är oväntat, ingen av de andra texterna tyder på att Kiš skulle vara särskilt konfrontativ. Emellertid är det de Beauvoirs, och Jean-Paul Sartres, stöd till Sovjetunionen som får Kiš att se rött. ”Alla var okunniga, så också jag! Som om det inte var hennes plikt att söka sanningen, att inte vara ’okunnig som alla andra’. […] Till de andra fransmännen har det inte kommit några förvirrade och förvisade, nedtystade och förskrämda intellektuella för att berätta för dem och vittna om hur det låg till i verkligheten. De andra hade inte fått någon dossier om Gulag”, skriver Kiš och avslutar stycket med Camuscitatet.

Som kontrast kan man ställa huvudpersonen i *Lutan och ärren*, som har fått ge namn åt novellsamlingen. Han är en döv rysk emigrant som med sin hustru lever i fattigdom i Belgrad och som Kiš träffar som student. De två blir goda vänner, och vid ett tillfälle säger han till Kiš: ”En människas och i synnerhet en författares plikt är – ni kanske tycker att jag pratar som en gammal man – inte främst att lämna efter sig något verk, allt är ett verk, utan snarare lite godhet, lite kunskap.” Eller de ord som Kiš lägger i Ivo Andrićs mun: ”Under hela sitt liv hade han bara känt två eller tre sådana kloka människor; resten var som alla andra, inskränkta och egoistiska, utan känsla för skönhet, utan förståelse för andra, utan kunskaper; människor som leddes av instinkter och ärelystnad; som fikade efter ära och tillfällig berömmelse. Och närhelst de kom in i hans liv lämnade de efter sig oordning och kaos, som när en här intar en stad.”

Mot bakgrund av sådana passager skulle man kunna tycka sig ana en idealbild som Kiš tankar graviterar mot, en sorts klassisk europeisk idé om den intellektuelle som en kosmopolitisk, frihetlig sanningssägare med hög integritet. Man kan också se det som att Kiš snarare försöker identifiera vissa gränser inom vilka man har rätt och skyldighet att verka som intellektuell. Kiš antyder, pekar och belyser men kommer själv knappast med några raka svar eller skarpt formulerade åsikter om hur dessa kalejdoskopiska berättelser bör läsas.

FOTO: KKATARINANIMMERVOLL, STATENS HISTORISKA MUSEUM, CC BY

UNIVERSITET

Teologi som binder samman

Dagens universitetsväsende är splittrat. Problemet kan beskrivas som ett teologiskt underskott, menar **Joel Halldorf**.

I ANTOLOGIN *Universitets idé* (Daidalos) låter idéhistorikern Thomas Karlsohn oss följa samtalet om det moderna universitetet. Det börjar med Wilhelm von Humboldt och John Henry Newman i början av 1800-talet, fortsätter via Clark Kerr, Jürgen Habermas och Hans-Georg Gadamer, och slutar med Allan Bloom och Martha Nussbaum.

Det är svårt att finna en tydlig gemensam idé om universitetet i det historiska materialet, skriver Karlsohn, och konstaterar att det redan under medeltiden fanns varierade uppfattningar om institutionens uppgift. Två saker förenade emellertid de förmoderna universiteten: det gemensamma språket – de lärdas latin – och en idé om helheten. Ordet universitet går etymologiskt tillbaka på helhet, och för att en helhet ska kunna uppstå måste det finnas något som binder samman all den kunskap som universiteten rymmer. Under medeltiden var detta teologins uppgift; inte för intet kallades disciplinen vetenskapernas drottning.

Den amerikanske filosofen Wenell Berry menar att det moderna universitetets problem beror på förlusten av just gemensamt mål och ett delat språk. Universitetets mål borde, hävdar han, vara att göra studenter till människor i ordets fulla mening – tanken knyter an till Newmans idé om att universitetets uppgift är forma ”gentlemen”. Här finns en moralisk uppgift, och den kräver att universitetet har en idé om vad en god människa och ett meningsfullt mänskligt liv är.

Men för att kunna förenas i denna uppgift, och dessutom kommunicera den både utåt och till studenterna, krävs att universitetet talar ett gemensamt, begripligt språk. Här har det gått helt fel, enligt Berry: De skilda disciplinerna har blivit så specialiserade att de utvecklat språk som få utanför det egna ämnet förstår.

Alasdair MacIntyre, professor vid University of Notre Dame, knyter i boken *God, Philosophy, Universities* (2009) dessa problem till ett teologiskt underskott. När det inte finns något gemensamt som håller samman delarna blir fragmentisering en oundviklig följd. För att förändra det moderna universitetet krävs enligt MacIntyre att teologi inte bara undervisas för sin egen skull, utan som en nyckel till förståelse av världen och människan överhuvudtaget.

MacIntyres position är provocerande; en tes av den typ som en äldre professor vid ett av världens främsta universitet kan kosta på sig att driva, men som kan vara mer riskabel att sluta upp bakom för den som är i början av karriären. Samtidigt är galenskapen en del av lockelsen: teologi som kunskapens kitt – kan det vara något annat än en nostalgisk idé i ett pluralistiskt, postmodernt samhälle?

MEN VILKA ÄR alternativen? I en avförtrollad värld finns, som Max Weber konstaterade, bara ett sätt att motivera handlingar: med hänvisning till mätbar nytta. Denna instrumentella rationalitet präglar universiteten idag. Studenterna är kunder som köper en utbildning som ska göra dem attraktiva på arbetsmarknaden. Kurser och program värderas utifrån säljbarhet: om många söker går det utmärkt att ge en kurs om Harry Potter, medan latinprogrammet får dra åt svångremmen eller till och med läggs ner. Att universitetet i vår tid inte bekänner sig till någon idé betyder inte att principer saknas, snarare att de är outtalade. Ofta vägleds man, som Karlsohn noterar i sin antologi, av nyliberala föreställningar om vad som är önskvärd forskning och högre utbildning.

Hur ser då den teologi ut som kunde fungera som alternativ? Även om promoveringen vid våra äldre universitet fortfarande sker i den treenige Gudens namn kan det vara lite magstarkt att avkräva professorer lojalitet till den nicenska trosbekännelsen, eller ens den något mindre specifika apostoliska.

Jayne Svenungsson, nyligen invald i Svenska Akademien, ger viss vägledning i sin installationsföreläsning till professuren i systematisk teologi i Lund häromåret. Temat för föreläsningen är relationen mellan tro och vetande. Istället för att se dem som konkurrenter vill hon visa hur religion kan hjälpa vetandet att finna sin plats och acceptera sina begränsningar.

Svenungsson talar, i anslutning till Schleiermacher och 1800-talets tyska romantiker, om religionen som ett slags estetik. Tron är inte i första hand ett rationellt filosofiskt system att riva ner eller till varje pris försvara, utan snarare förmågan att förundras, beröras och överväldigas. Detta varken separerar eller skyddar religionen från förnuftet, utan gör den till en attityd som formar förnuftet; ger den riktning och ramar.

Teologin blir då den disciplin som riktar sig helt mot att undersöka det mänskliga fenomen som är det klassiska, och kanske också klaraste, uttrycket för människans förundran över tillvaron, nämligen religion. Men religion har inte monopol på förundran, utan det kan också prägla kunskapssökandet. Och är det inte ofta så? Hur ofta stöter man inte på kardiologer, biologer, fysiker eller andra vetenskapsmän som talat om sitt ämne med en hänförelse som man trodde var endast förkunnare förunnade.

Visionen om ett universitet samlat kring tillvarons mysterium, detta som inte kan namnges men som fyller betraktarna med vördnad och ett mått av ödmjukhet, låter kanske utopiskt, men redan nu finns det i embryots form på akademin. Det finns en plats där forskare släpper ner axlarna och låter den kunskap man besitter bli stigar mot något ogripbart större, ett mysterium vid vetandets gräns. Det kallas för ett bättre postseminarium.

KRÖNIKA

När lagen utmanas

Anosh Ghasri är frilansskribent.

Regeringar kommer och går, ministrar tillsätts och avsätts, myndigheter skapas och avvecklas. Det kontinuerliga är den latent ständigt pågående förhandlingen om statens legitimitet.

Frågan vi måste ställa oss är: Hur många illa fungerande regeringar, vacklande myndigheter, bristande rättssäkerhet och lagtrotsande medborgare tål en stat innan *själva statens* legitimitet urholkas? Vad stärker respektive försvagar legitimiteten? Är det Lagen? Demokratin? Våldsmonopolet?

Myndigheter, ministrar, patriarker och aktivister har med otillbörlig envishet påmint oss om vikten av lagbundenhet under det gångna året. När rättssäkerhetens trygga förutsägbarhet och den demokratiskt stiftade lagen som skyddar oss rubbas gungar marken under våra fötter i ett land där lagens oantastliga status till sådan grad införlivats i människors medvetande att den accepteras även när den varken gynnar eller skyddar oss.

BÅDE LAGEN OCH demokratin är viktiga, men statens legitimitet kräver något mer, en tredje komponent, en *kollektiv föreställning* och *tillförsikt* om att dess ordning är rättfärdig. Det är med en sådan föreställning som vi skapat en *politisk kultur* som ersatt natur med kultur, kaos med ordning, kollektiv skuld med individuell rätt. Utan en sådan föreställning, utan en förskjutning av tilliten till denna ordning, vacklar de andra komponenterna för den legala-rationella legitimitet, för att tala med Max Weber, som den svenska statens legitimitet baseras på.

Denna ordning utmanas idag från två håll. Dels från en, för att åter tala med Weber, traditionell syn på legitimitet där legitimitet ärvs utan att behöva rättfärdigas och som ofta förekommer bland utrikesfödda med radikalt annorlunda erfarenheter av vad som uppfattas som en legitim politisk ordning. Dels av moralister som anser sina värderingar och ståndpunkter bättre och mer korrekta än lagtexten. Vare sig det handlar om blockering av vägen för deportationsbussar eller hot mot meningsmotståndare motiverar de sina handlingar med att lagen är omoralisk. Moralen vill föra dansen med lagen på balen. Dessa rubbningar i systemet, som i det långa loppet utmanar vår politiska kultur så som vi känner den, ska inte förringas och tron att ordningen återställer sig själv med tiden är en villfarelse vi bör göra oss kvitt.

LAGEN, RÄTTSVÄSENDET OCH våldsmonopolet måste delas som allenarådande rättmätiga kollektiva föreställningar innan de kan verka fullt ut. I en rättssäker stat kan våldsmonopolet inte tvinga in människor i den kollektiva föreställningen om rättsväsendets och rättsstatens primat. Men det kan sanktionera värden och synsätt, och därigenom stärka statens legitimitet. I tillägg till ett stärkt våldsmonopol kan kontrakterat medborgarskap, som bryts om lagen och rättsväsendet utmanas, politisk rättskaffenhet, ett återupprättande av lagens oförhandlingsbara status samt en översyn av myndighetskulturen åter stärka statens legitimitet.

När regeringar förlorar sin legitimitet kan de bytas ut, men när staten förlorar i legitimitet blir skadan desto svårare att reparera.

I korthet

De frigjorda amerikanskorna

I slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet pågick en mindre kvinnoinvasion från Amerika till Storbritannien. Behovet av nytt blod var stort hos dåtidens brittiska adel. De giftasvuxna brittiska kvinnorna från överklassen var få och ointressanta i många adelsmäns ögon. Inte hade de så mycket pengar att bidraga med heller. Det hade däremot ”dollarprinsessorna” från nyrika familjer i Amerika.

Det var ofta mödrarna som arrangerade att unga och rika amerikanska kvinnor reste över Atlanten. Många av döttrarna från välbeställda amerikanska familjer ansågs inte tillräckligt fina bland andra rika familjer i hemlandet. De hade svårt att etablera sig i de mest exklusiva kretsarna i New York, staden där kvartalstidningen *Titled Americans* gavs ut. I den listades lämpliga brittiska ”offer”.

Om detta berättar Anne de Courcy, författare till flera socialhistoriska böcker och biografier, i sin bok *The Husband Hunters. Social Climbing in London and New York* (Weidenfeld & Nicholson).

Det var sammanlagt etthundra stycken ”dollarprinsessor” som seglade över Atlanten till Storbritannien 1874–1914. De flesta som lyckades gifta sig till titlar umgicks i kretsen kring den hedonistiske prinsen av Wales som 1901 blev Edvard VII av Storbritannien. Den första amerikanska societetsskönheten som kom var Jennie Jerome, blivande Lady Randolph Churchill och Winston Churchills mamma. En annan var Maud Gurnard, som lämnade sin ”tråkiga make”, bytte namn till Emerald och blev en legend i operavärlden.

Familjer som Vanderbilts, Leiters och Goelet bidrog till att förändra det brittiska sociala landskapet. De amerikanska kvinnorna var mer frigjorda än sina brittiska likar. De var lika inflytelserika som män i Amerika, medan brittiska kvinnor inte fick lov att äga egendom eller skriva under kontrakt. Amerikanskorna drev kvinnofrågan framåt mot suffragetter och självbestämmande.

I romanen *Lycksökerskorna* (1938) berättar Edith Wharton om fyra unga kvinnor från nyrika familjer i Amerika som reser till England. Handlingen utspelar sig på 1870-talet och skildrar de inte helt okomplicerade kulturkrockarna.

Charlotta E Lindell

FACKBÖCKER 2017

Ester Blenda Nordström, kommunismens Albanien och marskalk Mannerheim är några av de ämnen som berörs i höstens utgivning av svensk facklitteratur. Avdelningen *Recensioner* i *Axess* rör internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med 26 av höstens mest intressanta svenska fackbokstitlar.

73 Nils Johan Tjärnlund om Håkan Strömbergs *Lucia. Den svenskaste av alla traditioner*

74 Pontus Herin om Anders Johnsons *Hela Stockholms Isaak Hirsch*

75 Therese Larsson Hultin om Peter Kadhammars *Vi som var så lyckliga. Liv och död i en kommunistisk diktatur*

76 Lars Trägårdh om Dan Korns *Kalle Anka på kräftskiva. Berättelser från landet utan kultur*

77 Tommy Möller om Dick Harrisons *Jag har ingen vilja till makt. Biografi över Tage Erlander*

79 Josefin Holmström om Johan Svedjedals *Den nya dagen gryr. Karin Boyes författarliv*

80 Dan Korn om Torbjörn Elenskys *Gränser*

81 Karin Svanborg-Sjövall om Fatima Bremmers *Ett jävla solsken. En biografi om Ester Blenda Nordström*

83 Henrik Höjer om Lars Lönnroths *Det germanska spåret. En västerländsk litteraturtradition från Tacitus till Tolkien*

84 Edvard Hollertz om Helena Jonssons *Sverige ser inte ut som du tror*

85 Katarina O'Nils Franke om Jesper Högströms *Lusten och ensamheten. En biografi över Hjalmar Söderberg*

87 Lotta Gröning om Görel Cavalli-Björkmans *Kvinna i avantgardet. Sigrid Hjertén. Liv och verk*

89 Camilla Lundberg om Ingvar Anderssons *Franz Berwald*

90 Isak Skogstad om red. Magnus Henrekson m fl:s *Kunskapssynen och pedagogiken. Varför skolan slutade leverera och hur det kan åtgärdas*

90 Torill Kornfeldt om Johan Frostegårds *Evolutionen och jag*

91 Annika Borg om Joel Halldorfs *Biskop Lewi Pethrus. Biografi över ett ledarskap*

92 Petra Östergren om Eva-Carin Gerös *Grekisk eros. Kärlek och sexualitet i det antika Grekland*

94 Martin Kragh om Bengt Jangfeldts *Vi och dom. Bengt Jangfeldt om Ryssland som idé*

95 Annika Nordgren Christensen om Wilhelm Agrells *Sprickor i järnridån. Svensk underrättelsetjänst 1944–1992*

96 PJ Anders Linder om Gunnar Petris *Hans Järta. En biografi*

97 Per T Ohlsson om Dick Harrisons *1918. Året då Sverige blev Sverige*

96 Susanna Birgersson om Gunnela Björks *Kata Dalström. Agitatorn som gick sin egen väg*

99 Inga Sanner om Ernst Brunners *Darra. Om Swedenborg*

100 Susanna Popova om Roger Älmebergs *Gustaf VI Adolf. Regenten som räddade monarkin*

101 Patrik Oksanen om Henrik Meinanders *Gustaf Mannerheim. Aristokrat i vadmal*

103 Adam Cwejman om Artur Szulcs *Polens historia*

Lucia med komplikationer

Luciafirandet är en av våra mest svenska traditioner, men också den mest omdebatterade.
FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

TRADITION

På senare år har luciafirandet allt oftare föranlett svarta rubriker. I en skola nekas en pojke att vara lucia, medan en annan tillåter det. I ett luciatåg förbjuds tomtar och på ett annat håll ställer man in luciatåget i kyrkan. Ibland har det urartat i gräl och hot.

Vintermörkrets stora ljusfest har blivit ett firande med komplikationer och det händer att skolor och kommuner helt sonika ställer in luciatågen för att slippa de eldiga diskussioner som brukar bli följden. I Håkan Strömbergs nya bok *Lucia. Den svenskaste av alla traditioner* ställs frågan om vår tids luciafirande till och med är en tradition på utdöende.

Men för att förstå nutidens kontroverser runt lucia måste man få en bild av hur traditionen växt fram. Författaren tecknar den ursprungliga lucialegenden summariskt, men påminner om hur den ursprungliga Lucia ska ha varit en förmögen flicka som levde i slutet av 200-talet i Syrakusa på Sicilien och tack vare sin starka kristna tro botade sin sjuka mor efter en drömsyn. Men Lucia bestraffades och dödades av de icke-kristna romarna.

Strömberg påminner om att berättelsen har många drag av ”standardlegend”. Oavsett sanningshalten kom Sankta Lucia att hyllas av invånarna i Syrakusa redan på 400-talet och finns avbildad på mosaikerna i Ravenna från 500-talet. På 800-talet infördes hon i Karl den stores kalender över helgondagar, den 13 december.

Som ett helgon i kalendern kom Lucia till Sverige när landet kristnades, men blev aldrig särskilt betydelsefull. Inga kyrkor döptes efter henne och det finns få bilder. Hennes dag var viktig främst av anledningen att en fasteperiod inleddes.

Det var först med kalenderreformen 1753 som luciadagen fick en upphöjd status i Sverige. Från och med det året försköts den 24 december till den 13 december och särskilt i Västsverige kunde invånarna inte upphöra med att fira jul när den egentligen borde firas. Två julaftnar uppstod: en liten jul den 13 december (gamla julafton) och en stor den 24 december (nya julafton).

Många seder och myter i folktron knöts till lucianatten, som fortsatte att uppfattas som årets längsta. Skiftet på året, när mörker vändes till ljus, betraktades som en övernaturlig händelse, och knöts till mystiska händelser och väsen. ”Lussegubben” och Lucia själv i skepnad av en häxa eller trollkona hemsökte byarna. För att fördriva det onda hände det att framförallt de yngre själva klädde ut sig och gick runt och spökade på lucianatten. I Norge hette det att man ”gick lussi”.

Luciadygnet var också en brytpunkt för arbetsåret. Till luciadagens morgon skulle allt tungt arbete vara klart inför julen, såsom slakten av julgrisen och tröskningen. Samtidigt var luciamorgonen en tid då folket på gården gärna skulle masa sig upp ur sänghalmen extra tidigt för att äta en eller flera frukostar med de första smakproven på julmaten. Det myckna ätandet kan vara en rest av den ovannämnda katolska fasteperioden och som krävde att man skulle äta upp sig.

Den första antydan till vår moderna bild av ljusbäraren Lucia dyker upp i en västgötsk prästgård på luciamorgonen 1764. En skånsk präst var på resa och väcktes då av två vitklädda ”fruntimmer” med en gördel om livet och med tända ljus i varsin silverljusstake. De serverade en välsmakande frukost som kallades lussebete. Denna sorts luciafirande tycks ha förekommit i herrgårdar, prästgårdar och bondgårdar i många varierande former.

Vid sekelskiftet 1900 var luciafirandet, i likhet med många andra lokala sedvänjor, på väg att tyna bort. Det gjordes försök att väcka traditionen till liv på Skansen och på hembygdsgårdar, i värmländska studentkretsar och hos Selma Lagerlöf, men det var ett annat initiativ som födde den moderna lucian.

I bokens intressantaste avsnitt beskriver Strömberg hur det gick till. En anonym insändare i *Stockholms Dagblad* lanserade i december 1927 idén att skapa en ljusfest med Luciamässa, Luciabaler, festföreställningar och karnevalståg i kombination med affärsmännens julskyltning. Luciatiden skulle bli en nordbornas karneval som en parallell till sydeuropéernas livsbejakande fester.

Första årets firande blev en succé och följdes upp året efter med en ännu större satsning. Lucia liknades nu vid en vagnburen gudinna och man jämförde med sydeuropeiska skönhetsdrottningar. *Stockholms Dagblad* löpte linan ut och utlyste en skönhetstävling om den idealiska lucian. I den första juryn ingick författaren Daniel Fallström, konstnären Georg Pauli och regissören Gustaf Molander.

››

Den idealgestalt som *Stockholms Dagblad* mejslade ut hade föga att göra med folktrons lucia. Den moderna lucian skulle med Fallströms ord vara ”ung, solblond, oskuldsfull och vacker”. Betoningen av det solblonda var ett utslag av tidens vurm för rasbiologi.

Luciafirandet blev en framgång och kopierades snart av andra tidningar. År 1935 började luciasång sändas i radio och 1964 infördes luciamorgon i tv. År 1973 lanserade veckotidningen *Året Runt* tävlingen Sveriges lucia med kröning på Skansen. Det offentliga firandet gav skjuts åt luciatraditionen även i de svenska hemmen, i skolan och föreningslivet.

En modern trend som Strömberg noterar är att luciafirandet även flyttat in i kyrkan. Från början förknippades lucia främst med hemmiljöer och på 1920-talet gjordes associationer till fruktbarhetsgudinnan Freja snarare än det katolska helgonet. Först i slutet av 1980-talet hölls för första gången en luciagudstjänst i Stockholm och det är under 2000-talet som luciafirandet alltmer har blivit en kyrklig angelägenhet.

Det råder ingen tvekan om att det moderna luciafirandet har sina rötter i en skönhetstävling med kommersiella drag från 1920-talet. Förmodligen är det också denna statiska form som är orsaken till dagens många kontroverser. Samtidigt är kärnan betydligt äldre – en vitklädd ljusbärare som bjuder på frukost på luciadagens morgon finns i olika former sedan 1700-talet. De lokala sedvänjorna är mer tillåtande i sina många variationer och kanske kommer luciatraditionen att finna inspiration i denna äldre historia för att överleva i framtiden.

Strömbergs bok är resonerande och debatterande med många intressanta infallsvinklar. Tyvärr är språket ibland alldeles för vardagligt, nära talspråket, vilket säkert kommer till sin rätt i författarens roll som museipedagog. Här kunde redaktören ha gripit in med stramare tyglar.

Nils Johan Tjärnlund
Författare och vetenskapsjournalist

LUCIA
DEN SVENSKASTE AV ALLA TRADITIONER
HÅKAN STRÖMBERG
Carlssons Bokförlag

Isaak Hirsch (1843–1917) – ett älskat original.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Originalet som byggde Stockholm

BIOGRAFI

Under den andra halvan av 1800-talet omvandlades Stockholm från en påver och småskalig stad till vad som kan likna dagens metropol. Invånarantalet mer än tredubblades, malmarna bebyggdes och den industriella revolutionen slog igenom i hela landet. Perioden har kallats för ”entreprenörernas halvsekel”. För dem med mod, affärsnäsa och ett startkapital fanns det goda möjligheter att bygga förmögenheter.

Allt detta hade Isaak Hirsch. Som liten, en stökig pojke som skickades till ett järnbruk i Småland för att komma på rätt bana. Väl tillbaka i Stockholm gick han först i den framgångsrike faderns fotspår och blev grosshandlare. Men snabbt såg han vart vindarna blåste och började investera i dåtidens Sverigebygge. Isaak Hirsch kom att äga industrier från Karlskrona till Kiruna. Men det är för sina fastighetsaffärer han har gått till historien. Han lät bygga hotell, restauranger, teatrar, spårvägar och, inte minst, bostadshus. Pragmatisk, klurig och otålig byggde, köpte och sålde han hus i en våldsam takt.

Isaak Hirsch blev också till en välkänd profil i Stockholm under 1800-talets sista decennier. I tidningarna beskrevs han som ett original. Festlig, social och charmig på ett barns sätt och med ett stort hjärta. Utanför hans hus fanns varje morgon en hord med tiggare som väntade på Isaak Hirsch och de blev sällan besvikna av hans generositet.

Anders Johnsons bok *Hela Stockholms Isaak Hirsch* är en intressant genomgång av inte bara Hirschs liv utan också planeringen av Stockholm och den svenska judiska minoritetens historia. Stundtals är den väl späckad av fakta vilket gör den svårgenomträngliga. Poängerna hade blivit mer tydliga och enklare att ta till sig om Isaak Hirsch själv och hans liv hade hamnat ännu mer i centrum.

Och vilka är då poängerna? För mig väckte parallellerna till dagens Sverige många tankar. Vi befinner oss mitt i en ny industriell revolution samtidigt som befolkningen i städerna växer snabbt. Det skapar nya förmögenheter och då som nu hamnar framgångsrika industrientreprenörers pengar inte sällan just i fastigheter.

Men även olikheterna mot dåtidens Stockholmsbygge är tankeväckande. Då såg staden som sin uppgift att bygga gator, resten var Isaak Hirschs och andra byggares angelägenhet. Hirsch var som sagt kortsiktig i affärer men samtidigt väldigt långsiktig. Tillsammans med dåtidens grädda av arkitekter och byggherrar kunde han i evigheter diskutera husens detaljer. Det handlade om anpassa sig till efterfrågan, men lika mycket att känna stolthet för ett hus som skulle stå länge. Då var det individer som byggde våra städer, idag är det anonyma fastighetsbolag och byggjättar. Det är nog mer än en tillfällighet att den stenstad som Isaak Hirsch så mycket bidrog till även idag ter sig så attraktiv.

Pontus Herin
Samhälls- och ekonomijournalist

HELA STOCKHOLMS ISAAK HIRSCH
ANDERS JOHNSON
Albert Bonniers Förlag

Sparsmakad lycka i det kommunistiska Albanien.
FOTO: KEN WELSH/GETTY IMAGES

Gripande om kommunismens Tirana

SAMHÄLLE

Peter Kadhammars bok *Vi som var så lyckliga. Liv och död i en kommunistisk diktatur* ger en unik och oerhört intressant inblick i det en gång så slutna Albanien. Men det är också en text som får läsaren att känna sig okunnig, och det är ingen trevlig känsla.

Det börjar ju så bra. Det inledande kapitlet i *Aftonbladet*-journalisten Peter Kadhammars bok om livet i den kommunistiska diktaturen är fullkomligt lysande. Det är hösten 1991 och Kadhammar tar oss med till hotell Dajtis stora matsal i Tirana. Här är dukarna fläckigt vita och *Aftonbladets* utrikespolitiske nestor rör sig hemtamt bland alla som är något på det en gång så pampiga hotellet, byggt i fascistisk funkisstil. Den albanska staten är upplöst men finns kvar till namnet, och i Dajtis matsal samsas diplomater, journalister och biståndsarbetare med resterna av den härskande klassen.

Peter Kadhammar beskriver kartan i den guidebok han har köpt, där sevärdheterna ryms på en yta på fyrahundra gånger fyrahundra meter, men där gatorna på ena sidan av den stora boulevarden mynnar ut i ingenting. ”Som om Gud har sträckt sig ner med ett suddgummi och med några handrörelser på samma gång vårdslöst och exakt utplånat just den delen av staden.”

Det kartan inte visar är ”Kvarteret” och där utspelar sig Peter Kadhammars historia. Kvarteret var den inhägnade enklav där kommunistpartiets högsta medlemmar bodde med sina familjer och det första kapitlet avslutas med att vi får träffa den då redan döda albanska diktatorn Enver Hoxhas fru, Nexhmije. En kvinna som hade oerhörd makt i det kommunistiska samhället och som styrde och ställde i den familj som livet i Kvarteret kretsade kring. Det är oerhört spännande, välskrivet och Kadhammar själv tar precis lagom mycket plats i berättelsen.

Men sen ändrar *Vi som var så lyckliga* karaktär. Borta är berättarrösten, istället blir vi till flugor på väggen när Kvarterets invånare berättar om livet i enpartistaten. Det fungerar först bra, detaljrikedomen är fantastisk. Men när den ena nära släktingen till Hoxha – och övriga ministrar – efter den andra staplas på varandra börjar jag som läsare förlora intresset. Jag vet inte vilka de är och att de får berätta själva gör att de inte riktigt sätts in i ett sammanhang. Varje berättelse inleds med namn och titel, ”Arben Theodhosi, konstnär, son till industriminister Koço Theodhosi” och sedan följer ett stycke där Arben får prata, innan han direkt följs av ett annat ögonvittnes historia. Och ännu ett. Och ännu ett.

Deras berättelser berör och ger en helt unik insyn i elitens liv i Tirana, men formgreppet står i vägen. Vissa får dessutom bara berätta helt kort och försvinner sedan, bara för att återkomma tiotals sidor senare, vilket ofta gör att man däremellan glömmer av vilka de är.

Jag har varit i Tirana och tycker att Albanien är ett fascinerande land. Men när jag läser *Vi som var så lyckliga* så känner jag mig fruktansvärt okunnig. Istället för att ta läsaren i handen och lära oss om kommunistpartiets utrensningar, eller kung Zogs betydelse i den albanska historien, så nämns de i förbifarten när personerna berättar. Precis som om vi redan borde känna till bakgrunden. Om jag läser en bok om Albanien, så är det för att jag vill lära mig mer om landet. Inte för att känna mig dum för att jag inte redan har full koll. Som det är nu behöver man nästan ha telefonen eller datorn till hands för att ta reda på albanska basfakta som när kommunistpartiet grundades eller varför Enver Hoxha bröt med Sovjetunionen efter Stalins död, för att riktigt uppskatta och förstå sammanhangen.

Det hade varit så lätt avhjälpt. Hade Peter Kadhammar själv återvänt mellan ögonvittnena och gett oss lite bakgrund, små historielektioner, så hade jag propsat på att göra *Vi som var så lyckliga* till obligatorisk läsning för alla som är intresserade av europeisk 1900-talshistoria. Nu får vi några raders förklaring här och var, men de räcker inte på långa vägar.

Ändå kan jag inte låta bli att hylla Kadhammar. Det här är journalistiskt fotarbete när det är som bäst och jag är djupt imponerad. Synd bara att han inte når hela vägen fram.

Therese Larsson Hultin
Svenska Dagbladets utrikesanalytiker

VI SOM VAR SÅ LYCKLIGA
LIV OCH DÖD I EN KOMMUNISTISK DIKTATUR
PETER KADHAMMAR
Natur & Kultur

Kräftskivan – en av många svenska traditioner, trots att en del hävdar motsatsen.

FOTO: CARL LARSSONS MÅLNING KRÄFTSKIVAN

Nog finns svensk kultur

KULTUR

Finns det en svensk kultur? Frågan kan tyckas befängd. Men föreställningen om att Sverige är ett hypermodernt samhälle kännetecknat av en allmängiltig universalism är mycket stark. Skulle man antyda att Sverige trots allt har sin egen kultur, det vill säga sina egna värderingar, praktiker och institutioner, bemöts man ofta med kylig tystnad, om inte med förskräckt panik: Är människan en nationalist? Essentialist? Sverigevän? Sverigedemokrat? Rasist? För det vet väl alla att det finaste som finns är att vara osvensk. Och allra helst en postnationell kosmopolit som lämnat det unkna, nationella förflutna bakom sig.

Jag raljerar. Men som Dan Korn visar i sin nya bok med den fyndiga titeln *Kalle Anka på kräftskiva. Berättelser från landet utan kultur* har förnekandet av svensk kultur kommit att bli en officiell dogm. Detta har paradoxalt gått hand i hand med anammandet av mångkulturalismen. Det vill säga: det finns andra kulturer och dessa ska respekteras. Däremot är det mer tvivelaktigt om det verkligen finns en svensk kultur. Och i den mån den ändå finns bör den i så fall hållas kort då den på sannolika skäl kan antas vara rasifierande i relation till ”de andra”. I extrema fall tecknas så en bild av svensk kultur som vithetsnorm; ett uttryck för en djupt rotad rasism. I ett policyperspektiv har detta också inneburit att assimilering som ett mål för integrationspolitik sedan länge har setts som moraliskt förkastligt; ett bevis för nationell chauvinism och avsaknad av respekt för andras traditioner och kulturer.

Istället för att vara stolt över att Sverige enligt väldigt många mått framstår som ett samhälle som på ett speciellt lyckosamt sätt lyckats kombinera individuell frihet med väl fungerande gemensamma institutioner, så uppmanas svensken, som Korn uttrycker det, att ”maka på sig och inte stå i vägen för mångkulturen”. Det tragiska med detta är att denna officiella politik, livligt påhejad av en kulturvänster påverkad av amerikansk identitetspolitik uppklädd i postmodern akademisk skrud, har lyckats med det man gärna anklagar andra för: ”att ställa grupp mot grupp”. Korn skräder inte orden: mångkulturalismen har ”blivit ett myndigheternas projekt mot befolkningen” och det har ”blivit en officiell ’sanning’ att det inte finns någon svensk kultur”.

Men är det då inte så att ett framhärdande i att det faktiskt finns en svensk kultur med nödvändighet ändar i en trång och exkluderande nationalism? Nja, skulle man kunna sammanfatta Korns svar. Visst finns det historiska exempel på detta – den tyska nationalsocialismen till exempel. Men som jag har diskuterat mer utförligt i tidskriften *Axess* (nr 1/2016) är nationalismen lika intimt kopplad till demokrati och medborgarskap som till fascism och minoritetsförtryck. Och

Korn är också föredömligt nyanserad i sin framställning av svensk nationell identitet.

Avgörande i detta perspektiv är, som jag och Henrik Berggren har beskrivit det i vår bok *Är svensken människa*, att den dominerade berättelsen om Sverige kommit att betona hur en stark stat och lagbunden ordning möjliggör individens frihet och oberoende. I modern tappning har denna statsindividualism kommit att omfatta alla individer och därmed att befrämja ett politiskt projekt där även kvinnor, barn, äldre och andra som tidigare varit föremål för patriarkala sociala institutioner och en nedlåtande välgörenhet blivit bemäktigade. Som Korn uttrycker det: ”Utan statens skydd, ingen individuell frihet.”

Denna emancipatoriska logik omfattar idag även invandrare och minoriteter. Som Korn noterar finns det inga empiriska belägg för att Sverige skulle vara speciellt rasistiskt – vilket ibland hävdas. Snarare är det så, som Korn skriver, att ”jämfört med en övervägande majoritet av jordens länder visar sig Sverige vara bland de minst rasistiska”.

Vägen fram idag är inte att förneka svensk kultur utan att bejaka den. Att betona det stora ”vi-et” snarare än att ställa grupper mot varandra. Att vara tydliga med spelreglerna i det svenska samhället. För de mest centrala värderingarna, de som också kommer till uttryck i våra lagar och institutioner, är de som är mest attraktiva i det långa loppet för invandrare: ett väl fungerande samhälle som också är ett individuellt frihetsprojekt. Av detta skäl bör vi inte heller vara så oroliga för att integration faktiskt i viss mån innebär assimilering. De flesta som flyr sammanfallande, patriarkala klansamhällen söker inte i första hand vaga mänskliga rättigheter och ”mångfald” utan handfasta svenska, medborgerliga fri- och rättigheter.

Lars Trägårdh
Professor i historia
vid Ersta Sköndal
högskola

KALLE ANKA PÅ KRÄFTSKIVA
BERÄTTELSER FRÅN LANDET UTAN KULTUR
DAN KORN
Timbro förlag

Statsminister Tage Erlander (1901–1985).
FOTO: FREDDY LINDSTRÖM/TT

Med diskutabel vilja till makt

SOCIALDEMOKRATI

Historikern Dick Harrison utkom nyligen med *Jag har ingen vilja till makt. Biografi över Tage Erlander*, som likt titeln antyder, är en biografi över Tage Erlander som 23 år i sträck var Sveriges statsminister.

Fyra dagar efter att Per Albin Hansson avlidit tillträdde Erlander sitt ämbete den 10 oktober 1946 och i en ofta citerad dagboksanteckning denna dag ger han uttryck för två av sina karaktärsdrag: ängslighet och självförakt. Den tillträdande statsministern har drabbats av eftertankens kranka blekhet och undrar hur det ska gå. Han anser sig själv vara medioker:

Jag är ingen de stora linjernas, de stora beslutens, man. Jag är rädd, har alltid varit rädd och att jag nu accepterarat beror sannerligen inte på framåtanda och maktvilja, utan på rädsla för gruppen. Lojalitet mot gruppen och partiet. Lojalitet mot omgivningen som huvuddygd, blir det en ledare för landet under dessa bekymmersamma år? Jag tvivlar.

Harrison är en driven berättare och det är omöjligt att som läsare inte bli engagerad av hans schvungfulla framställning. Boken är alldeles för lång – drygt 800 sidor – men trots alla utvikningar och all detaljrikedom blir den aldrig ointressant. Harrisons produktivitet är för övrigt förbluffande: om jag har räknat rätt har han skrivit närmare 30 böcker under drygt 20 år, flera av dem är liksom denna bok tjocka som tegelstenar, fullt användbara i närstrid.

Harrisons framställning vilar tungt mot Erlanders dagbok. Det var inte Erlanders tanke att dagboken så småningom skulle publiceras och han tillåter sig en förvånansvärd frispråkighet i sina anteckningar. Politiska motståndare, utländska statsmän och partikamrater blir föremål för sylvassa för att inte säga impertinenta kommentarer. Det är underhållande, men ganska elakt.

Harrison gör naturligtvis rätt i att

››

använda sig av dagboken, men det är svårt att frigöra sig från intrycket att han blivit i händerna på sitt studieobjekt i sådan grad att han har svårt att upprätthålla en analytisk distans. I inledningen av boken, på sidan 19, betonar Harrison att det varit hans ledstjärna ”att låta Tage själv komma till tals”.

Som historiker hade det kanske varit naturligt om Harrison reflekterat mer över de källkritiska problem som följer av att i så hög grad använda dagboken som källa. En dagbok skrivs vanligtvis för att ge stöd åt minnet om hur man resonerat och vad man sagt, och följaktligen är källvärdet högt när det gäller att dokumentera känslostämningar i anslutning till olika händelser och när det gäller att belägga de motiv som legat bakom ett visst beslut. Samtidigt kan det faktum att anteckningarna präglas av de känslor som fanns i stundens ingivelse vara ett problem. I just Erlanders fall är det nog det. Hur ska man annars förstå den ganska anmärkningsvärda skillnad som finns mellan hans memoarer och dagboken när det gäller att beskriva har han upplever människor och händelseförlopp?

En sak som länge förundrat mig är Erlanders ovilja till makt. Var han verkligen så ointresserad av makt som han själv påstått? Han blev utomordentligt glad över att bli statssekreterare och så småningom statsråd, han lät sig snabbt övertalas att kandidera till partiledarposten, mot sin gamle chef och mentor Gustav Möller, som var helt inställd på att efterträda Per Albin Hansson. Vem utmanar sin vän och läromästare om man inte är sugen på att bli partiledare? Och kan man sitta kvar ett kvartssekel på landets mest maktpåliggande post utan att vara intresserad av maktutövning?

Uppenbarligen hade Erlander dubier om sin egen lämplighet och förmåga. Fortfarande efter sex år i ämbetet slår han i dagboken fast att det var ett misstag att välja honom, även om det hade gått bättre än han fruktade. Men fortfarande framhärdar han: ”Jag har ingen vilja till makt.” Hur han än rannsakar sig hittar han ingen vilja till makt.

Så vilken innebörd lägger Erlander egentligen i detta mantra, som Harrison valt som titel på sin bok? Erlander hade stora politiska ambitioner. Det Sverige han vuxit upp i var fattigt och orättvist och hans politiska engagemang

Nikita Chrusjtjov med Tage Erlander i Harpsundsekan.

FOTO: JAN COLLSIÖÖ/TT

genomsyrades från början till slut av en stark drivkraft att förbättra tillvaron för de många människorna. Hur skulle detta ske om inte genom maktutövning?

Menar han helt enkelt att han inte trivdes med att bestämma? Olof Ruin har i sin bok om Tage Erlanders ledarstil visat att Erlander var ytterst skicklig på just den saken. Och när statsministern på 1960-talet upplever sig att vara åsidosatt av sina statsråd, som ibland rundar regeringschefen, blir han djupt olycklig över att inte få vara med och bestämma.

Boken hade vunnit på om Harrison läst in sig mer på den statsvetenskapliga forskningen om svensk politik, inte minst när det gäller den centrala frågan om hur det långa maktinnehavet ska förstås. Harrison förklarar Erlanders rekordlånga statministertid med att han var ett närmast övermänskligt politiskt fenomen; ett politiskt vidunder.

Trollkarlen från Ransäter […] *var skicklig – som idéspruta, taktiker, sammanhållande kraft, talare och kompromisspolitiker* […] *han var en gudabenådad realpolitiker* […] *och en vardagspolitisk intuition som ingen av hans samtida kom i närheten av* (sid 803).

En skicklig maktspelare helt enkelt.

Det vore orättvist och direkt missvisande att inte betrakta Erlander som en av de allra största inom svensk politik. Men hans regeringstid hade åtminstone tillfälligt avslutats redan efter det första riksdagsval han ledde sitt parti, om mandaten redan då hade fördelats enligt den jämkade uddatalsmetod som strax därefter infördes. I 1948 års andrakammarval – då den d’Hondtska valmetoden ännu tillämpades – fick nämligen de borgerliga partierna fler röster än Socialdemokraterna, som trots det fick fler mandat. Därtill fungerade den eftersläpande förstakammarmajoriteten i praktiken som en konstitutionell fallskärm för regeringen fram till 1970. Första kammaren utsågs enligt en rullande modell vilket försvårade regeringsskiften. Folkviljan tilläts inte slå igenom fullt ut; 1949 hade Socialdemokraterna 56 procent av mandaten i första kammaren trots att partiet i det närmast föregående kommunalvalet endast erhöll 45 procent av rösterna.

Utöver dessa konstitutionella förklaringar till det långvariga maktinnehavet kan, precis som författaren själv skriver, partiets skicklighet att forma klasskoalitioner anföras som förklaring. Men det var inte bara Erlanders förtjänst. Hans företrädare, Per Albin Hansson, hade krattat manegen med krisuppgörelsen med Bondeförbundet 1933, följt av en koalition 1936 och en samlingsregering under andra världskriget. Hanssons samförståndsinriktade folkhemslinje möjliggjorde att socialdemokratin kunde samarbeta över blockgränsen. Även efterträdaren, Olof Palme, fullföljde denna samarbetslinje under det parlamentariska dödläge som uppstod efter 1973 års val.

En annan orsak till att Socialdemokraterna varit ett dominerande parti under så lång tid var avsaknaden av konkurrens om arbetarväljarna. Till skillnad från i andra europeiska länder saknades det i Sverige ett kommunistparti som var i stånd att locka till sig dessa. Under hela den tid Erlander var partiledare var andelen arbetare stor inom väljarkåren, och hans parti var också deras parti i vått och torrt.

Under de 23 år Erlander var statsminister ägde det dessutom rum en stark och ihållande ekonomisk tillväxt. Socialdemokraterna kom till makten när 1930-talskrisens lågvattenmärke passerats, devalveringen året före hade gett exportindustrin ett stort uppsving. Nästa stora internationella kris infann sig en bit in på 1970-talet, och den drabbade Sverige ganska sent, efter att Socialdemokraterna förlorat regeringsansvaret.

När man läser boken påminns man om politikens dramatiska förändring sedan Erlanders tid. Erlander jobbade säkert lika hårt som dagens regeringschefer gör men han var inte, annat än korta perioder, under tillnärmelsevis samma press. Det uppdrivna tempot och medietrycket gör att vi med stor sannolikhet kan utgå ifrån att vi aldrig mer kommer att ha en statsminister som sitter 23 år i sträck.

Tommy Möller
Professor i statsvetenskap, Stockholms universitet

JAG HAR INGEN VILJA TILL MAKT
BIOGRAFI ÖVER TAGE ERLANDER
DICK HARRISON
Ordfront förlag

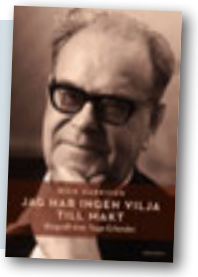

Poeten och författaren Karin Boye (1900–1941) – så mycket mer än en bristande knopp på dysterkvisten.
FOTO: TT

Bortom den olyckliga Boye

LITTERATUR

Med orden ”Spräng ängeln!” börjar Johan Svedjedal sin nya, vackert formgivna och lyxigt bildsatta mastodontbiografi över Karin Boye, *Den nya dagen gryr. Karin Boyes författarliv*. Han vill skrubba Boyes minne rent från de slarviga associationerna till en kvinna med ikonisk frisyr och självmordslynne. Hans Karin Boye ska inte vara den olyckliga poeten som läses av överspända gymnasister. ”[D]öden är inte hennes facit”, skriver han i sin inledning. Gott så. Poeter som dör unga brukar bli ihågkomna just som unga döda med allt vad det innebär av romantiserande mytbildning. Icke så här. Liksom litteraturkritikern Lyra Koli anmärker i en radioessä i P 1 är Svedjedals gren av litteraturvetenskapen den litteratursociologiska, som istället ”för att fokusera på exempelvis stilistik sysslar […] med det mätbara, som hur författare har försörjt sig”. Emellanåt gör det hans biografi något tungrodd: vi får veta allt om hur mycket en kritiker tjänade på 30-talet, hur stora stipendierna var, och hur Boyes upplagor såg ut. Med det sagt viker Svedjedal inte från litterär analys när det är motiverat. Han ger sin biografi undertiteln *Karin Boyes författarliv*, och det påverkar också hans biografiska angreppssätt.

Levnadstecknare har alltid haft olika filosofier kring hur ett författarliv ska gestaltas. Litteraturvetaren Catherine Peters talar till exempel om ”buktalarbiografin”, där biografen försöker tala med subjektets röst. Richard Holmes, romantikforskare, har istället valt att skriva ”litterära biografier” som ger kropp åt subjektet och fokuserar på det goda historieberättandet. Resultatet hamnar någonstans mellan fakta och fiktion, som hans livliga hjältedikt till Percy Shelley. Svedjedal är återigen annorlunda; han skriver liksom ”ovanifrån”, skarpögt, ofta med lätt retsam ton. I förordet förklarar han att han sökt en pendling mellan inlevelse och distans, och det lyckas han med. Texten kan inte frikopplas från livserfarenheten: ”ingen litteraturtänkare berättade för Karin Boye att det vore ett biografiskt felslut att tro att hennes liv hade något med hennes dikter att göra”. Men likväl är det en tolkning Svedjedal gör, en kreativ läsning av ett skiftande och mångfasetterat liv. Och det har sina fallgropar. Koli vänder sig till exempel mot Svedjedals tolkning av Boye som en praktisk och medveten karriärkvinna som inte riktigt tillåts bli fullt mänsklig med vad det innebär av osäkerhet, skuld, skam och existentiellt tvivel, och hon har en poäng. Det finns något lite kliniskt i Svedjedals angreppssätt, eller kanske det är en kärlek till subjektet som förvandlas till ett slags akademiskt räddningsförsök, som om Boyes heder vore hotad av decennier av gråtmilda läsningar och nu måste upprättas medelst den rationella akademiska blicken.

Det finns också en vilja att göra Boye stark och glad. Men vad är en människa, hur summerar man hennes liv, när livet är så skiftande, när vi ändrar oss så många gånger om dagen, och hjärtat är bedrägligast av allt? Att Boye livet igenom återvände till psykologin och psykoanalysen (hon brevväxlade till och med med en grafolog) tyder väl på att hon inte upplevde tillvaron som särskilt harmonisk. Och det är ju inte helt ovanligt bland författare, konstnärer och andra som försörjer sig på att tänka. Men Svedjedal är noga med att nyansera bilden av det upphöjt andliga väsen som tidigare generationer velat forma Boye till. Särskilt många slängar av sleven får stackars Margit Abenius, vars levnadsteckning över Boye, *Drabbad av renhet*, utkom 1950 och delvis baserades på Abenius egen kontakt med författaren. Abenius Boye är ”nästan ovärldsli[g]”, och ››

Svedjedal vill nyansera porträttet genom att uppmärksamma Boyes ”vardaglig[a] livsglädje”. Och ja, den biografiska läsningen av kvinnliga författare har alltid varit en balansgång. Det är så mycket som kan skyllas på hysteri. Men Svedjedal går nästan för långt åt andra hållet. Det är uppenbart att Boyes liv emellanåt var svårt – det är fullt möjligt att vara deprimerad men ändå ha perioder av livslust, kärlek och äventyrslängtan. Boyes självmord har Svedjedal uppenbarligen svårt att förstå. I ett långt parti ger han olika bilder av hur det kan ha gått till. Han funderar över huruvida det tyska skräckväldet i ”två av de länder där Karin Boye gjort minnesvärda sommarresor” bidrog till nedstämdheten. Eller var det den nära väninnan, den cancersjuka Anita Nathorsts nära förestående död som blev droppen? Han går igenom riskfaktorer för självmord (tidigare, misslyckade försök, separationer, avbruten psykoanalys, en noggrant anlagd duktighetsfasad). En av de möjliga versionerna är högstämt romantisk på ett sätt som skulle ha gjort Keats och den olycksalige Chatterton stolta: ”Så kan hennes död ses som ett förverkligande av visionen i dikten i hennes första bok […] In i döden gick hon med ’storstilat, stilla förakt’ för sitt öde […] När hon gav sig ut i skogen hade hon nått en sinnesstämning bortom lycka och olycka, en där: ’*Det finns bara liv och död.*’ Valet var gjort. Efter att ha levat riktigt ville hon nu ’riktigt dö en gång’.” Hur många självmord är så sirligt uttänkta? Så driver dock Svedjedal även tesen att självmordet inte var menat som sådant, utan var ett rop på hjälp; att Boye hade hoppats bli funnen men somnade eller blev medvetslös av sömnmedlet hon svalt och sedan frös ihjäl. Det är tydligt att Svedjedal hoppas, i brist på bättre ord, att så var fallet.

Bäst fungerar *Den nya dagen gryr* när Svedjedal ägnar sig åt Boyes författargärning, det vill säga hennes framväxande bildspråk, stilistik och tematik, och hur dessa speglar hennes skiftande livsåskådning. Här kommer hans stora och imponerande kunnande till sin rätt. Boye bytte tankesystem ett par gånger i livet. Som mycket ung hade hon dragningar åt buddismen. 1918 förändrade en kristen frälsningsupplevelse livet, och hon blev djupt troende – men troende på en asketisk kristendom som, liksom Svedjedal skriver, verkar ha saknat erfarenheter av nåd, förlåtelse, och ”frälsningsglädje”. Föga förvånande förbyttes kristendomen snart i ett slags nietzscheansk viljekult där individualismen och den egna viljan var ledord. Boye ville inte längre vara ett Guds redskap, utan antog upproret och vägran som paroll. Bildspråket i dikterna blev krigiskt och fullt av svärd och sköldmör. Men trots att hon kallade sig själv ”avfälling” och ”hedning” behöll hon en tro på moral och idealism. Hon rannsakade ständigt sig själv, delvis genom psykoanalytisk kamp, och romanen *Kris* (som Karl Otto Bonnier inte alls förstod sig på men glatt gav ut eftersom ”det är ju intressant och det är ju alltid roligt då folk kan få någonting att fundera på”) gestaltade de psykologiska och andliga motpolerna i människans (kanske särskilt människan Karin Boyes) liv.

Livet igenom höll Boye fast vid tron ”på livets krafter, på växandet, utvecklingen, den nya färden”. Särskilt intressanta är Svedjedals genomgångar av Boyes litteraturkritiska program (kritiken skulle präglas av ”Asketisk saklighet”), hennes tankar om litteraturens roll och diktens inverkan på människosjälen. Han redovisar även Boyes trassliga utomäktenskapliga förbindelser och all den olycka de förde med sig, men vill gärna presentera dessa vänsterprassel som vuxna och medvetna val. Sådana pikanta detaljer har inte funnits med i tidigare biografier, och nog punkterar de helgonmyten alltid. Men vad ska man som litteraturkritiker göra av den informationen? Den är mest sorglig och sjaskig. Den som intresserar sig för lyrikern och prosaisten Boye får ut mer av Svedjedals läsningar av *Kris* och *Kallocain* och hans inlevelsefulla porträtt av nittonhundratalets idéströmningar. *Den nya dagen gryr* är en helhetsbild av Karin Boye som student, folkskollärare, skribent, författare, profil inom studentvänstern, redaktionsmedlem i *Spektrum*, översättare (av till exempel Rilke och T S Eliot) och poet. Det är oerhört skickligt och gediget, men det är något med tonen i boken som inte riktigt ger mig ro – en känsla av att Svedjedal valt sin Boye, skrivit fram sin Boye, och gjort det på ett lite överlägset sätt. Och kanske är det alldeles oundvikligt. Det ligger liksom i biografins natur.

Josefin Holmström
Författare och litteraturkritiker, doktorand i engelsk litteratur, University of Cambridge

DEN NYA DAGEN GRYR
KARIN BOYES FÖRFATTARLIV
JOHAN SVEDJEDAL
Wahlström & Widstrand

Gränslöst bildat om gränser

FILOSOFI

En gång i tiden fanns det människor som behärskade det mesta. Antikens författare, som Platon och Aristoteles, kunde konsten att skriva om allt. Numera är detta en sällsynt egenskap, men Torbjörn Elensky tillhör denna exklusiva skara. I boken *Gränser* lyckas han enkelt och okomplicerat, på dryga 200 sidor, beta av ämne efter ämne som på ett eller annat sätt berör gränser, från staters gränser till intellektets begränsning och språkets gränsdragning för våra tankar. Den lutherska kyrkan i Sverige, kåldolmarnas historia, latinos ställning i USA, kubansk litteratur och dess svårtillgänglighet för folket, nationalismens ofta förbisedda goda sidor, de sociala mediernas filterbubblor, flyktingspionage, allt får plats i denna märkliga bok.

Det är en oerhört lärd text och därför är det förvånande att det inte finns någon källförteckning. Men även om det här och där i texten finns en referens till en bok, en debatt eller en film, är tankarna som flödar från sidorna Elenskys egna. De bygger självfallet på hans belässenhet, men slutresultatet är Elenskys eget, där källhänvisningar alltså inte behövs. Det är en uppvisning i intellektuell skärpa och en ren fröjd att läsa.

Vi lever i en tid då gränslöshet ofta framställs som något gott. Det gränslösa

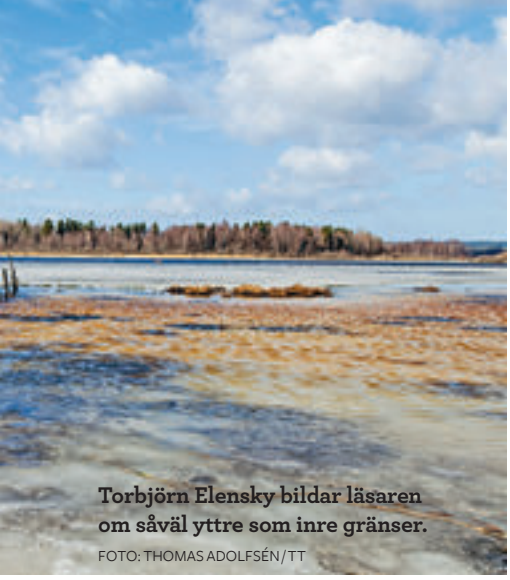

Torbjörn Elensky bildar läsaren om såväl yttre som inre gränser.
FOTO: THOMAS ADOLFSÉN/TT

samhället är dock inget eftersträvansvärt, enligt Elensky:

Det finns ingen som drömmer om en gränslös värld. Alla har sina gränser, frågan är bara var de går. Din kropp? Ditt hus? Din nation? Din kultur? Din identitet? De som vill avskaffa de nationella gränserna vill samtidigt mer sällan avskaffa privatlivets gränser.

Gränser fyller en viktig funktion och att människor drömmer om det gränslösa handlar snararast om tanklöshet, att vi inte inser hur viktiga gränser av alla de slag är för oss. Detta, som måste ses som bokens huvudbudskap kunde dock ha framställts tydligare. Det är lätt att missa budskapet i förtrollningen över alla fantastiska associationer och kunniga infallsvinklar. Det är synd, men å andra sidan är läsningen en sådan njutning att det egentligen är fullt tillräckligt.

Svenskens lust att vara som de på kontinenten gör att vi ofta uppfattas som lite extra trendiga och välklädda, menar Elensky:

Vi har inte råd att toffla ner i morgonrock till butiken på hörnet, som de i Paris, Rom eller New York kan göra (om de nu någonsin gör det...), vi måste anstränga oss om än aldrig så lite extra, klä oss lite finare, vara lite smartare.

Om folk gör så i Rom kan jag inte uttala mig om. Däremot har jag sett det i både Paris och New York. I Stockholm vore det otänkbart, vilket ju visar på en tydlig gräns.

Dan Korn
Författare, rabbin och kulturhistoriker

GRÄNSER
TORBJÖRN ELENSKY
Fri Tanke Förlag

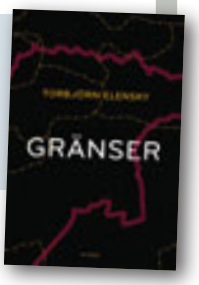

Ester Blenda Nordström (1891–1948), en pionjär som ville styra över sitt eget liv.
FOTO: TT

Pennskaftet och pionjären

BIOGRAFI

Svaret på Ester Blenda Nordströms fatalistiska brev, veckorna efter ett slaganfall och en längre, djupt självdestruktiv tid, var sannolikt inte det förväntade:

Du brände ditt ljus i ändarna två/du brände det dag och natt/och om du haft fler, du bränt dem också/med lust och med glädje och skratt.

Brodern Frithiof var arg. Den skötsamme tandläkaren som ägnat ett liv åt att förmana, nödfinansiera och banna sin vilda lillasyster hade börjat få nog av det drama som ständigt följde i hennes spår.

Pennskaftet, pionjären och äventyrerskan Ester Blenda Nordström (EBN) brände, mycket riktigt, sitt ljus i ändarna två under sitt korta men intensiva liv. Hon brände en del andra också, längs vägen.

Att författaren Fatima Bremmer har skrivit den allra första biografin om EBN, *Ett jävla solsken. En biografi om Ester Blenda Nordström*, är egentligen ganska konstigt. Nästan lika konstigt som att Anna Hylanders film om hennes liv inte redan har resulterat i en uppföljande storproduktion. Ester Blenda Nordströms levnadsöde innehåller allt en regissör och författare kan begära: förbjuden kärlek, heroism, socialt patos- och djup tragik. Och detta med det tidiga nittonhundratalets brytningstid som mullrande fond, där en kvinna plötsligt susar omkring på motorcykel trots att bilar fortfarande var ett relativt nytt fenomen på Stockholms gator.

Det var som journalist Ester Blenda Nordström fick sitt genombrott. Det var i sig en sensation, en kvinna som trängde sig fram i en fullkomligt mansdominerad yrkeskår, som både resulterade i, och var resultatet av, en genomgripande förändring av mediernas arbetssätt, tilltal och utbredning. Konservativa *Svenska Dagbladet* gick i bräschen för en ny, mer personlig och agendadrivande journalistik. Och där jungfrulig mark ska brytas behövs förstås pionjärer. ”Pojken”, eller ”Bansai” som Nordström kallade sig i början av sin karriär, var den perfekta kandidaten: orädd, driven och originell.

››

Hennes medryckande skildringar och förmåga att skapa dramatik runt sin person gjorde henne också till en tidig förlaga till vår tids löpsedelskändisar. Ett slags marknadsdriven emancipation, som satte ljus på den tidens stora sociala frågor.

Här hade vi alltså en ung kvinna som wallraffade före Günter Wallraff. En direktörsdotter som slog igenom med vad som sannolikt är det första undersökande reportaget i svensk tidningshistoria, anställd som piga. Nordström ville skildra livet på en vanlig svensk gård och förstå vilka levnadsförhållanden som drev hundratusentals landsortsbor att ta båten till Amerika. Efter att 1914 ha orsakat en politisk storm med sina artiklar, skrivit en bästsäljande bok om sitt äventyr och fått en motbok publicerad – den utpekade bonden var mindre road av att finna sig själv i spalterna, iförd underkläder på sofflocket medan det övriga hushållet slet hund – var det dags för nästa kick: att skildra samernas tillvaro. Att hon behövde lära sig finska för att kunna ta anställning som nomadlärarinna var inget oöverstigligt hinder. 1915 gav hon sig av.

Avsnittet om Ester Blenda Nordströms äventyr i norr är om inte det mest spektakulära, så bokens mest intressanta. Nordström kom att hamna mitt i Sveriges kanske första mångkulturdebatt. Som vit, privilegierad kvinna kom hon att försvara samernas rätt till sin särart i skuggan av Sveriges hårdföra assimilationspolitik – även om det innebar att de samtidigt förvägrades rätten till en utbildning som kunde erbjuda barnen ett alternativ till det liv de fötts in i. Den bok som Nordström sedan kom att publicera genomsyras av en otvetydig omsorg om samerna men har inte utan fog anklagats för att exotisera och infantilisera det ursprungsfolk som hon själv ville göra sig till advokat för. Nordström älskade vildmarkslivet och flydde ofta till naturen när den socialt krävande, alkoholindränkta kändistillvaron i Stockholm blev för mycket. Men till skillnad från de barn hon undervisade kunde hon välja – och välja bort – det enkla livet.

Fatima Bremmer skriver väl om en djupt fascinerande person. Ändå är det som att det inte riktigt fäster under läsningen. Möjligen handlar det om att författaren blivit så handlöst förälskad i sin huvudperson att hennes historiska kontext aldrig riktigt tillåts interagera med subjektet på allvar. Där finns kampen för kvinnlig rösträtt, där finns krigen, där finns det nya moderna Sverige i sin linda. Men där finns också så många äventyr att skildra, så många glömda meriter och prestationer att uppmärksamma, så många oförrätter, att boken ibland blir som en kamera som fastnat i närbild. Allt utom

Den wallraffande journalisten Ester Blenda Nordström var bland annat lärarinna i Lappland.

FOTO: TT

Ester Blendas säregna ansikte och blekblå ögon försvinner i ett suddigt dis. Tyvärr berövar det *Ett jävla solsken* ett djup som hade gjort ett unikt människoöde till en potentiellt stor historieskildring.

Ester Blenda Nordström reds uppenbart hårt av åtminstone tre demoner: sin samtids kvinnosyn, sin egen homosexualitet och sitt missbruk. Och kanske var åtminstone de två förstnämnda, paradoxalt nog, också förutsättningar för det som skulle bli en av 1900-talets märkligaste karriärer. Motstånd födde motstånd, ibland destruktivt, men ofta produktivt. Nordström fick inte älska sin Karin öppet och vägrade blankt att ingå det äktenskap som en bekymrad familj och omgivning försökte förmå henne till. Hennes kontroversiella företag och framgångar skapade avundsjuka och fiender, men också stora möjligheter. Berömmelsen och förmågan att ständigt hamna i händelsernas centrum, oavsett om det var på ett kalas eller i politiken, öppnade dörrar för att driva de frågor hon brann för – den kvinnliga emancipationen, Finlands sak, den hårt arbetande människans villkor – men tömde henne på livslust. Flaskan, och efter flera fysiskt destruktiva äventyr, morfinet, blev hennes tillflykt. Ingen kan helt fly sin tid. Även en konträr och viljestark människa som Nordström tvingades till eftergifter.

Så kom hon till slut att faktiskt ingå ett äktenskap, med äventyraren René Malaise, i skuggan av en vulkan i Kamtjatka. På gatan utanför den sovjetiska boden lufsade björnar och vinthundar. I luften virvlande het aska. Den annars så formuleringsglada journalisten var påtagligt fåordig i sin dagbok: ”Gifte mig. Middag hos Vetkovski. Spelat bridge. Regn och tråkigt.”

Det blev föga förvånande ett kort, och kärlekslöst, äktenskap.

Som psykologisk skildring är också det kanske mest intressanta växelspelet mellan hur EBN böjde sig för, och gick till storms mot, den rådande konvenansen. Nordström skrev vid sidan av sina reportage genrebrytande barnböcker om en bångstyrig flicka som sedermera skulle utgöra förebild för Astrid Lindgrens Pippi Långstrump. Bremmer mer än antyder att Lindgren de facto plagierat delar av handlingen från Nordströms då våldsamt populära barnböcker. När det står klart för den förskräckte svenske attachén i Buenos Aires att den berömda journalisten fått för sig att hon ska rida den gamla inkaleden från Argentina till Chile ordnar han så att hon och hennes resesällskap får beväpnad eskort – och ett brev signerat presidenten att myndigheter över hela landet måste bistå expeditionen. Livet som kvinnlig pionjär hade sina nackdelar – men också fördelar.

Men till syvende och sist kommer priset för att avvika alltid vara högt. Pennskaftet från Stockholm lyste upp vägen för en ny generation kvinnliga skribenter och intellektuella, men vare sig den fysiska eller mentala hälsan höll för det halsbrytande tempo som drev Nordström. Missbruket djupnade och ett slaganfall lämnade henne delvis paralyserad. De tidigare så flinka skrivmaskinsfingrarna vill inte lyda när hon författar det brev som ska göra Frithiof så förbannad, ett brev som andas lika delar trots, vrede och sorg:

JAG BRÄNDE MITT LJUS FrÅn BÅDA HÅLL/jag brände det nzatt och dag. MEN Jag ÅNGRAR EJ EN SEKUND DÄRAV;FAST NU Det LYSER ÄIG NER I MIN GRAV/ty åh, mina kära, som jag håller av/vilketthärligt sken det gAV!

Karin Svanborg-Sjövall
Vd, tankesmedjan Timbro

ETT JÄVLA SOLSKEN
EN BIOGRAFI OM ESTER BLENDA NORDSTRÖM
FATIMA BREMMER
Forum bokförlag

Det germanska arvet fortsätter att inspirera populärkulturen, till exempel omåttligt populära *Game of Thrones*.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

I germanernas fotspår

LITTERATUR-VETENSKAP

Lars Lönnroth, professor emeritus i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet, är mycket väl lämpad att ge sig på strövtåg längs det germanska spåret. Han har forskat om denna tradition i decennier och skrev artiklar och skrifter om de isländska sagorna redan på 1960-talet. Så den relativt korta och behändiga boken *Det germanska spåret. En västerländsk litteraturtradition från Tacitus till Tolkien* kan kanske ses som en sammanfattning av en diger och mångfaldigt prisad forskargärning. Det är en mycket innehållsrik och välskriven bok.

Lars Lönnroth tar inga onödiga omvägar, utan börjar helt enkelt från början – och slutar vid slutet av detta spår som ju enligt undertiteln startar vid Tacitus och landar vid Tolkien.

Redan omkring år 100 e Kr berättade den romerske historikern Tacitus om germanernas liv och diktning *Germania*, men det skulle dröja till medeltiden som denna tradition, detta spår, skulle leda till klassiska verk som *Beowulf*, *Nibelungenlied*, *Eddan* och de många isländska sagorna. Efterhand ledde spåret vidare till Wagners operor och så småningom till de nazistiska hjältemyterna, för att till slutligen landa i fantasy som *Ringarnas herre* och även dagens tv-serier som *Game of Thrones*. Så ser vandringsleden ut, målad med en bred pensel på en översiktlig karta.

På vandringen längs denna led berättar Lars Lönnroth ingående om de olika verken; om tillkomst, versmått, formspråk och upphovspersoner. Boken är disponerad i relativt många korta kapitel i kronologisk ordning, och de kan faktiskt även läsas fristående. Givetvis får de isländska sagorna stort utrymme – det är här Lars Lönnroths stora kunnande får sitt största utlopp.

Redan hos Tacitus så förknippas det germaniska med eskapism. Germanerna stod för någonting annat, ett alternativ till romarriket, de var en form av arkaiska ”ädla vildar” – visserligen stridslystna, vidskepliga och svårt benägna på dryckenskap, men ändå tappra, enkla, lojala och gästfria. Tacitus utsagor får tas för vad de var, en blandning av hörsägen, fantasier och rykten. Men, skriver Lars Lönnroth, kanske hade Tacitus rätt just vad gäller de berättande sånger och dikter han hävdade att germanerna brukade framföra. De poetiska texter som finns längre fram i tid hade nämligen en versform och en särskild flora av poetiska formler som bara delvis kan återföras till romersk eller kristen poesi. De kan därför ha existerat i de germanska folkens muntliga tradition en längre tid tillbaka. Ett sådant stildrag är till exempel användningen av omskrivningar och synonymer, till exempel ”Dundraren” istället för guden Tor eller ”hövdingen” istället för berättelsens hjälte. Sådana uttryck går tillbaka till ett allmängermanskt formspråk som bygger på fornengelska, forntyska, fornsaxiska och fornisländska uttryck och diktning, som kanske går tillbaka till romartiden.

Det skulle dröja till Jordanes på 500-talet och munkar och präster på 700- och 800-talen innan vi började få bättre källor än Tacitus, och texter skrivna på germanska språk. Dessa och senare texter analyseras i detalj av Lars Lönnroth – det handlar om fornengelska ordspråk och gåtor samt så småningom *Beowulf* och *Eddan*.

En vanlig föreställning som Lars Lönnroth gång efter annan vederlägger är att detta germanska spår skulle vara, eller snarare förbli, hedniskt. Han visar övertygande hur kristet gods tog sig in i detta spår, eller snarare hur de germanska stigarna flätades samman med kristna vandringsleder.

Berättartekniskt så hittar Lars Lönnroth många exempel på den så kallade isbergstekniken i de gamla sagorna. Till exempel *Egil Skallagrimssons saga*, som brukar tillskrivas Snorre Sturlasson, präglas av ett filmiskt sätt att berätta ››

– vad personerna känner och tänker sägs inte rakt ut, utan lämnas till betraktaren att utröna. Lars Lönnroth återger sagans höjdpunkt, då den åldrade Egil talar med sin dotter Torgerd om sin ålderdom och förlorade livslust. ”Det skulle dröja mer än ett halvt årtusende innan en motsvarande dialog med såväl komiska som tragiska undertoner skapades i något annat land än Island. Här föregrips i själva verket det moderna dramat och Ernest Hemingways hårdkokta prosa”, skriver Lars Lönnroth. Här vill man som läsare veta ännu mer av författaren. Varför var det just de isländska sagorna och det germanska spåret som föregrep de numera klassiska berättartekniska greppen ”show, don’t tell”, som väl varenda journalist och skribent lär sig på grundkursen?

Det germanska spåret spårade dock ur under stormaktstiden, då göticismen drabbades av megalomana tendenser hos bland annat Rudbeck vid slutet av 1600-talet. Även under 1800-talets nationalromantik väcktes det germanska spåret till liv och Lars Lönnroth visar hur bland annat Esaias Tegnér i sitt författarskap lutade sig på *Eddan* och *Hávamál*.

Den germanska traditionen hamnade efterhand i riktigt dåligt sällskap. *Eddan* och de isländska sagorna framhölls även i Hitlers Tyskland. Lars Lönnroth redogör sakligt för denna period och hur både nazister och efterhand antinazister använde sig av det germanska arvet. ”Allt i den germanska traditionen var ju trots allt inte uselt, även om det älskades av Hitler”, konstaterar Lars Lönnroth torrt, apropå hur denna tradition hamnade totalt vilse i början och mitten av 1900-talet – när mycket av det som handlade om germaner kom att besudlas av bisarra rasteorier och dunkelt nationalsocialistiskt tankegods.

Efter denna kollaps så var det J R R Tolkien som lyckades återuppliva de germanska myterna genom de enorma försäljningsframgångarna för hans bokprojekt *Ringarnas herre* som befolkades av hobbitar, dvärgar och alver. Hela denna berättelse vilar tungt på det germanska arvet och en förutsättning för dessa framgångar i efterkrigstidens Europa var sannolikt att Tolkien var britt och inte kom från Tyskland, där hela germanistiken var, som Lars Lönnroth skriver, ”grundligt desavouerad”. Därför kom Tolkien att röja väg för det germanska spåret på nytt. Alla känner förstås till den enorma succén med böckerna och efterhand filmerna. År 1997 röstades Tolkiens verk fram som århundradets bok i England. Nu finns Tolkiensällskap över hela jorden och rollspel i Tolkiens anda har spelats av miljontals ungdomar – och vuxna.

DET GERMANSKA SPÅRET
EN VÄSTERLÄNDSK LITTERATURTRADITION FRÅN TACITUS TILL TOLKIEN
LARS LÖNNROTH
Natur & Kultur

Vart ska detta spår leda efter Tolkien och vår egen tid? Lars Lönnroth spanar åt fantasyhållet och till exempel *Game of Thrones*: ”Där fortsätter man att plundra Eddan, Beowulf och de isländska sagorna på myter och motiv, om än inte med Tolkiens eminenta sakkunskap”, skriver Lars Lönnroth.

Ett annat exempel är författaren Neil Gaimans aktuella bästsäljare om de gamla nordiska myterna, som är kryddade med en nutida tidstypisk ironi, där Tor blir en skrattretande figur och Loke är den smarte och intressante.

Det är svårare att säga vad som kommer att ske längre fram, men liksom alla bra berättelsetraditioner så är det germanska arvet tillräckligt anpassningsbart för att fungera i olika tidevarv samtidigt som det inte förlorat sin identitet och särart.

Som Lars Lönnroth skriver så kom detta arv att omformas av romersk och kristen diktning, höviska riddarromaner, götisk nationalism och romantik, Wagnersk opera, nazistisk ideologi, massproducerad fantasy och slutligen ironiska parafraser på 2000-talet.

En lockelse i den sentida tappningen av denna tradition är kanske flykten från det moderna. Wagner, Rydberg och Tolkien förenades av sin aversion mot det moderna, kapitalistiska samhället. Idag kan såväl högerextremister som new age-rörelser attraheras av det fornnordiska arvet som en reaktion mot samtiden, och historiskt sett har detta spår som sagt lett vilse flera gånger. Så därför varnar Lars Lönnroth i slutet av sin utmärkta bok sina läsare att se upp med sitt umgänge om de intresserar sig för det germanska arvet. Jag tror att risken är rätt liten om man har en ledsagare som Lars Lönnroth.

Vi kan vara övertygade om att detta spår, som nu snart har existerat i 2 000 år, även kommer att locka framtida berättare och läsare.

Henrik Höjer
Filosofie doktor i historia och vetenskapsjournalist

Grundkurs i svensk landsbygd

SVERIGE

Det var biskopsvisitation på den östgötska landsbygden för ett tiotal år sedan. Från predikstolen sade biskopen i Linköping till församlingen: ”Det här vet ni säkert redan.” Sedan berättade han något som troligen ingen visste.

Att läsa *Sverige ser inte ut som du tror* av Helena Jonsson, tidigare ordförande i Lantbrukarnas riksförbund, LRF, är en motsatt upplevelse för någon i landsbygdens stora kyrka. En röd tråd är att skriva läsaren på näsan. Samtidigt är det kanske en konsekvens av att boken enligt förordet ska ”visa hur saker och ting ligger till på landsbygden”.

Men Jonsson, som har skrivit boken med hjälp av LRF-medarbetaren Anna Lundell, vänder sig inte till de redan frälsta och pålästa. Istället är skriften riktad till personer som vill lära sig om förutsättningarna för lantbruket och landsbygderna.

Det gör den angelägen i en tid när allmänhetens kopplingar till lantbruket minskar. Och när en populistisk strömning med tydlig stad-landdimension har börjat utmana den traditionella höger-vänsterkonflikten, allt enligt den brittiske författaren David Goodharts teori, som beskrevs i *Axess* magasins femte nummer i år. Goodhart skildrar två stora värderingskluster, i det ena återfinns

Helena Jonsson bjuder på grundkurs i svensk landsbygdsorientering.
FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/TT

personer som kan bosätta sig varsomhelst – vanligtvis i storstäder – och i det andra de som vill bo där de har sina rötter – som på landet, nära mamma.

Att Jonssons strävan är att lämna de förenklade beskrivningarna om lantbruket är lovvärt. Hon försöker exempelvis att reda ut om den ekologiska produktionen av livsmedel är logisk eller ideologisk. Några andra ämnen som berörs är äganderätt och köttets miljöpåverkan.

När målet med boken verkar vara att upplysa är det dock märkligt att det ges sparsamt med källhänvisningar i texten – referenslista saknas helt.

Jonssons verk är även på andra sätt lite svårt att helt få grepp om. *Sverige ser inte ut som du tror* framstår ömsom som en grundläggande faktabok om lantbruk, ömsom som en resonerande debattbok. Som introduktion till svensk landsbygds- och jordbrukspolitisk debatt får den ändå anses tjäna sitt syfte. I kapitlen finns en del guldkorn som gärna hade fått utvecklas.

Den grupp som lär ha störst behållning av att läsa boken är röstberättigade i Helena Jonssons hemlän Jönköping. Anledningen är att hon har ställt upp i en nomineringsprocess för Centerpartiet med målet att få en riksdagsplats efter valet nästa år (ATL, 26/9). I en personvalskampanj skulle bokens valbroschyrs klingande tilltal och budskap passa.

Edvard Hollertz
Journalist, lantbrukare och agronomstuderande

SVERIGE SER INTE UT SOM DU TROR
HELENA JONSSON
Volante

Hjalmar Söderberg (1869–1941) – ständigt i fokus, här porträtterad 1919.
FOTO: TT

Hjalmars lust och obotliga ensamhet

LITTERATUR

Vardagslivets skicklige skildrare, Hjalmar Söderberg, gick från att vara ungdomens röst med succén *Martin Bircks ungdom* 1901 till att tidigt bli gammal. Han var då trött på skönlitteraturen:

Att skära sig i remsor och småbitar och av bitarna lappa ihop figurer: en tjänsteman, en läkare, en murvel, en politiker och så vidare – jag orkar inte längre med den komedien. Att leka med dockor: inte är det något att göra för en man på fyrtio år.

Men innan Hjalmar Söderberg ska fylla fyrtio hinner mycket skrivas och att följa med på den resan bjuder ofta på humor mellan raderna. Ett av de inledande kapitlen i Jesper Högströms *Lusten och ensamheten. En biografi över Hjalmar Söderberg* beskriver Söderbergs studenttid i Uppsala – en till synes tidlös tillvaro bland föreläsningar, överliggare och mösspåtagning. Här är Söderberg ännu en hoppfull yngling, förvisso lillgammal och konservativ, men med en tro på möjligheternas kraft.

Tidigt inspirerad och intresserad av teater fascinerades Söderberg av skådespelare. I sinom tid blev han också teaterrecensent, men innan dess var talangen för det skönlitterära skrivandet påtaglig. Som fjortonåring syns glädjen över språkets besynnerligheter. Bland annat finns ett brev från Söderberg till systern Frida där han skriver om en annons på ett träd om ”en gungstol hos Mamsell Blom, som är trasig i ryggen och därför säljes till gott pris”.

Det känns orättvist av Söderberg att säga att han inte hade ”förmånen att komma från ett hem med litterära intressen och förbindelser”. Teaterintresset grundas sannerligen i barndomshemmet där modern Emma brukade citera fraser och uttryck från operetter och teaterpjäser. Hon ska ha läst Dickens *David*

››

Copperfield högt för honom och vid sidan av detta satt hon ofta vid pianot och spelade och sjöng. Hur mycket mer begär han?

Något som tar stor plats i biografin – och i Hjalmar Söderbergs liv – är äktenskapet med Märta. Hon beskrivs som en glad, känslig och nervös flicka med en tidstypisk överklassuppfostran, men som tycks ha saknat större kulturella intressen. Från början verkar förhållandet ändå lyckligt och i ett brev till systern Frida skriver han den 7 oktober 1898: ”Kära lilla syster, det är väl på tiden att jag bekänner för dig att jag är på god väg att segla in i det heliga äkta ståndet.”

Omgivningen slogs av hur förhastat beslutet tycktes. Tyvärr visade de sig heller inte lämpade för varandra; två sköra och tafatta individer som egentligen var i behov av varsin praktisk och stabil partner.

Under äktenskapet drog sig paret undan sällskapslivet och Hjalmar Söderberg rörde sig ofta ensam i de litterära kretsarna. Man skyllde på Märtas ”sjuklighet”, vilket skulle bli något av en självuppfyllande profetia då hon senare placeras på vårdhem. De skiljer sig till slut, men Märta vill inte gå med på skilsmässa, utan Söderberg tvingar fram det hela genom att ”resa ifrån sin stackars tokiga fru”, som Ebba Levertin skriver till en väninna efter att ha råkat på Söderberg på tåget. Märta kommer senare att dyka upp, likt en *stalker*, utanför Söderbergs hem. Hon blir orättvist behandlad av sin make som skjuter henne ifrån sig utan någon rättvis konfrontation. Stackars Märta liknar därmed den galna första hustrun på vinden i Charlotte Brontës *Jane Eyre* – undangömd för att glömmas bort.

Behovet av rutin tycks ha varit centralt för Hjalmar Söderberg. Han var den sortens författare som har en förkärlek för att möblera sin värld med återkommande personer, miljöer och situationer. Jesper Högström jämför denna blandning av fiktion och verklighet med hur en fantasyförfattare som Tolkien konstruerar sitt fiktiva universum. Söderberg behövde trygghet i tillvaron för att hans fantasi skulle erbjudas rörelsefrihet.

Det är intressant att läsa om Hjalmar Söderberg när man förstår att just bilden av honom, den allmänna uppfattningen, var så pass viktig. Han var självkritisk, men också kritisk mot att han återgavs på ett sätt som han själv inte trivdes med. Detta kommenterade han med att ”jag är något över svensk medellängd och har aldrig varit fet, men i skämtpressens karikatyrer har jag alltid figurerat som en liten tjockis”. En av många tragikomiska formuleringar som dyker upp under läsningens gång.

Han går ofta under epitetet ”dekadensförfattare” på grund av kritiken mot honom som ungdomens förförare och genom sitt drickande. Den ekonomiska frågan var också ett överhängande problem för Söderberg som spenderade mycket pengar på krogen samtidigt som han skulle betala underhåll till både Märta och barnen. Men den ekonomiska frågan blev förmodligen också en tändande gnista till Söderbergs skrivande. Han var helt enkelt ofta i behov av de inkomster han kunde få för sina alster. Vid sidan av detta skrev han även många brev och bad om (stora) lån från vänner och bekanta.

Staty av den folkkäre Hjalmar Söderberg i Humlegården.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

På en av många middagar, i december 1906, stötte Söderberg på litteraturprofessorn Henrik Schück som efter ett par glas champagne meddelade att det är skönt att bli gammal för ”att vara ung var djävligt”, vilket Söderberg genast plockade in i den novell han arbetade med. Ett bevis på hur författaren gärna lånade ur verkligheten. Det är ofta i kontakten mellan Söderberg och hans umgänge som vi ser skönlitteraturen ta form.

Med skräckblandad förtjusning såg Söderberg på andra författares ”aptit på livet”. Våren 1894 ägnade han sig åt att läsa Balzac som han omnämner ”en styv karl” när han skriver till systern Frida: ”Han har skrivit 78 romaner, därav cirka 20 mästerverk. En gång åt han en middag, bestående av: 100 ostron, 12 lammkotletter, 2 rapphöns m.m. Men då var han ovanligt hungrig.” Söderberg sade sig inte ha samma aptit på verkligheten, trots att det var när han lade sig närmast verkligheten som han skrev som mest levande.

Som läsare av *Lusten och ensamheten* kan jag inte låta bli att stanna upp och påminna mig om att jag kanske inte helt bör ryckas med i Jesper Högströms författarskildring. Till stor del är biografin förvisso baserad på brev och fakta om Söderberg, men bitvis är boken som en roman eller kanske mer av en teaterpjäs där Jesper Högström agerar tolk av Hjalmar Söderbergs liv och gärning. Sådan gestaltning av en person måste oundvikligen innehålla ett visst mått av antaganden och kvalificerade gissningar för att fylla luckorna. Men det är ett gott betyg till Högström; att hans framställning och prosa får en att greppas av läsningen så till den grad att man flera gånger dras med och tycker sig höra Söderberg tala till en.

Mot slutet av biografin känner man av den Söderbergska hopplösheten. Jesper Högström ger kritikern Fredrik Böök (Söderbergs nemesis) rätt och konstaterar lakoniskt att i och med publiceringen av *Den allvarsamma leken* var Hjalmar Söderbergs tid över: ”Hade han dött i januari 1913 hade hans eftermäle inte sett mycket annorlunda ut än det gör nu.” Jag uppfylls av en tung känsla. De sista drygt hundra sidorna är inte lika följsamma som resten av boken om ”Hjalle”, som vid det här laget är uppfylld av whisky, schack och patiens vid sidan av allmänna grubblerier.

Han förtvivlas över att Nazi-Tyskland står på höjden av sin makt när hela Europa ligger under ockupation och de tyska arméerna rycker fram mot Moskva. Tragiskt nog hinner han heller inte få se kriget vända. När tyskarnas offensiv i Ryssland hejdas och USA går med i kriget har han hösten 1941 redan hunnit dö.

Men innan dess och på det privata planet är hans relation till andra hustrun Emilie ett lyckligt parti. Hon tycks ha fått honom att gå från sin tidigare livsfilosofi att tro på ”köttets lust och själens obotliga ensamhet” till att ”man ska inte vara ensam och inte vara många. Man ska vara två.”

Hjalmar Söderberg är på många sätt levande än idag. Hans verk får uppföljare, hans pjäser blir uppsatta gång på gång och *Den allvarsamma leken* har nyligen åter blivit svensk storfilm. Därför är det kittlande att i *Lusten och ensamheten* få komma honom inpå livet; att läsa om hans vardag och relationer får oss att förstå mer kring bakgrunden till hans skildringar.

Katarina O’Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

LUSTEN OCH ENSAMHETEN
EN BIOGRAFI ÖVER HJALMAR SÖDERBERG
JESPER HÖGSTRÖM
Weyler förlag

Sigrid Hjerténs berömda Ateljéinteriör, färdigställd 1916.

Konstnärinnan som tog plats

KONST

Att läsa Görel Cavalli-Björkmans biografi *Kvinna i avantgardet. Sigrid Hjertén. Liv och verk ger* oss en nyanserad bild av Sigrid Hjertén och en intim upplysande inblick i hennes äktenskap med Isaac Grünewald. Sigrid Hjerténs liv och verk är en heltäckande biografi där vi får följa henne genom livet, från barndomen till hennes död på Beckomberga 1948. Livet löper genom hennes konstnärskap, vardagliga, allvarliga tavlor som speglar hennes tillvaro. Ofta söker hon sig fram i en explosion av färger. I stort bygger biografin på brev mellan makarna. De hade en livlig och intim korrespondens. Breven citeras ofta i sin helhet och är skrivna på ett slags märkligt bebisliknande språk som makarna använde sinsemellan. De avhandlar allt från målningar och utställningar till brist på pengar, disk och städning.

Görel Cavalli-Björkman som är professor samt före detta intendent och forskningschef vid Nationalmuseum öppnar dörren på glänt till ett äktenskap där konsten var barnet och där makarna Grünewald arbetade sida vid sida och stimulerade och uppmuntrade varandra. Sigrid Hjertén var onekligen navet i detta äktenskap liksom den som organiserade deras vardag, vad gäller både utställningar och det dagliga livet. Sigrid Hjertén stiger fram som en nydanande, utforskande modernist i Görel Cavalli-Björkmans biografi! Det är befriande, många har tidigare skrivit om hennes konstnärskap, men ofta i skymundan av hennes äktenskap med Isaac Grünewald och den sjukdom som drabbade henne senare i livet. I Görel Cavalli-Björkmans biografi får vi möta en annan människa, en självständig, målmedveten konstnär som utmanar gränser och vet vad hon vill och som också får sitt stora genombrott som en av Sveriges mest intressanta konstnärer.

Sigrid Hjertén föddes i Sundsvall 1885, ››

hennes far Svante Hjertén kom från enkla förhållanden. Som barn drabbades Sigrid av många livsavgörande olyckor, hennes mor Maria Rahm avled när Sigrid endast två och ett halvt år gammal. Hon fick en rörig tillvaro och fick tidigt lära sig att stå på egna ben. Fadern Svante Hjertén var gammaldags, gudfruktig och lade ett lika stort som tungt ansvar på Sigrid. Barndomens upplevelser tog sig uttryck i en stor ängslan. Det var heller ingen självklarhet att Sigrid skulle bli konstnär, hon ville läsa ekonomi på Handelsinstitutet eftersom hon var duktig på både ekonomi och affärsverksamhet. Arkitekten Ragnar Östberg upptäckte den unga Sigrids konstnärliga talang och uppmuntrande henne att söka till förberedande konstnärlig utbildning för att komma in på Högre Konstindustriella skolan, vilket är nuvarande Konstfack. Så blev det och Sigrid kom in i en krets av författare, konstnärer och arkitekter, bland dem fanns Carl Milles.

1909 är ett avgörande år för Sigrid Hjertén, då sätter hon sig på tåget till Paris och där blir hon elev hos Henri Matisse och dessutom förälskad i Isaac Grünewald. Matisse var betydelsefull för hennes konstnärskap. Han var ledare för expressionisterna, deras färgrika konst väckte vid denna tid en stor uppståndelse och många var upprörda över deras sätt att måla. När Hjertén skrev till sin vän Carl Milles från Partis och berättade att hon gick i lära hos Matisse fick hon till svar att ”sådana apor är världen full av”. Matisse upptäckte henne bland alla sina elever, och de var många. Sigrid Hjertén var inte den enda från Sverige som gick i lära hos Matisse. Där fanns Isaac Grünewald och Nils Dardel, för att nämna några. De sedermera berömda amerikanska syskonen Stein var också där. Berättelsen om hur Matisse upptäckte Hjertén är som en film från Hollywood. Han gick runt bland sina elever med stannade plötsligt upp framför hennes målning. ”Han stod där länge, han putsade brillorna, lägger händerna över magen och rullar med tummarna.” Sedan brister han ut i förtjusta tillrop.”

Men Sigrid Hjertén hade också andra förebilder bland expressionisterna. En sådan var Paul Cézanne som också påverkade Pablo Picasso i hans utveckling mot kubism. Resan till Paris inspirerade henne, under 1910-talet utvecklar hon sitt färgrika måleri, vardagen och sonen Iván blir motiv i hennes tavlor. Under den tiden blir Isaac Grünewald en målare i karriären och han får många uppdrag. Senare blir han också professor.

1920 tar Sigrid Hjertén med sig sonen Iván och flyttar till Paris. Hon väntar på att Isaac ska komma, men det gör han inte. Under tiden hon var bosatt i Frankrike

Familjen Hjertén Grünewald, förevigad 1916.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

fjärmar hon sig från konstutvecklingen i Sverige. Det blir kärleken till den franska kulturen och Frankrike som formar hennes konstnärskap. Hon påverkades av det hon såg, hon följde utställningarna i Paris. Det blev tydligt att hon behövde inspiration av sin omgivning. Målningarna kom människor nära, verkligheten finns där. Hon drömmer om att äga en bit jord med ett hus och en trädgård. Här kommer också ett stort intresse för kläder och i breven till Isaac beskriver hon färgerna på den rosa kappan och silkesstrumporna.

Den tredje perioden i hennes konstnärskap framträder när hon återvänder till Stockholm 1932. Det är på 1930-talet som hon på allvar får sitt genombrott i den moderna konsten. På Konstakademins utställning 1936 fanns över 400 verk från hennes totala produktion. Året före hade familjen Grünewald en gemensam utställning på konsthallen i Göteborg, Iváns tavlor ställdes också ut. *Göteborgs-Tidningen* skrev: ”Är professor Isaac en målarbegåvning, är hans maka ett målargeni och med den plötsliga påkomna rastlösa produktiviteten – samtliga här utställda verken är tillkomna under de tre sista åren - tycks följa en fördjupning och intensifiering av konstnärskapet.”

Görel Cavalli-Björkman vill med sin bok förändra bilden av Sigrid Hjertén och hon har lyckats med detta. Andra som skrivit om Sigrid Hjertèn – framförallt genusforskare – har framställt henne som många andra kvinnliga konstnärer plågade och beroende av sina män för framgång. Men detta tillbakavisar Görel Cavalli-Björkman, som menar att genusforskarna inte till fullo insett vad som kan rymmas i en relation som Sigrids och Isaacs. ”Rent konstnärligt levde de i symbios. Konsten utgjorde deras blodomlopp och konstverken var deras gemensamma barn.”

Görel Cavalli-Björkman vänder sig också emot dem som har fokuserat på Sigrid Hjerténs psykiska sjukdom och de sista tragiska åren på Beckomberga där hon avled efter en lobotomi. Det är frestande att jämföra Sigrid Hjertén med Josephson och Hill, som båda drabbades av schizofreni och där intensiteten stegrades med deras sjukdomsbild, skriver Cavalli-Björkman. Men till skillnad från deras konst, som blev helt förändrad, ändrar sig inte Sigrids målningar i grundkaraktären. Hon hade redan hittat sin plattform, däremot släppte hon alla hämningar och exploderade i färger.

Sigrid Hjertén var alltid mycket medveten om sitt konstnärliga värde och hon förde fram sig själv och sitt konstnärskap. I en tidningsartikel 1916 konstaterar hon att konstnärsäktenskapen trots allt går ganska bra, men skulle de gå sönder beror det inte på konsten, menar hon, såtillvida inte hustrun är skickligare än mannen.

Sigrid Hjertén deltog i 115 utställningar under sin livstid och hade flera parutställningar med Isaac Grünewald. 1916 när Sigrids första separatutställning invigdes designade hon också själv affischen. Recensionerna av utställningen i pressen blev dock både nedlåtande och okunniga. Det fanns liten förståelse för hennes konst. Men den synen på hennes konstnärskap ändras successivt. 1936 på Konstakademin i Stockholm hade hon sin absolut största succé, hennes stora genombrott. Att hon fick bättre recensioner än Isaac Grünewald var något som hon själv noterade, och var nöjd med. Sigrid Hjertén var onekligen en av det svenska avantgardets absoluta frontgestalter. Hon bröt nya vägar, hon kritiserades och hyllades för sitt expressiva måleri. Görel Cavalli-Björkmans biografi är rikt illustrerad och det är en fröjd att skåda hur konstnärens liv får uttryck genom hennes målningar. Hur vardagen och kvinnan tar plats i konsten.

Lotta Gröning
Journalist och krönikör i *Expressen*, filosofie doktor i historia

KVINNA I AVANTGARDET
SIGRID HJERTÉN
LIV OCH VERK
GÖREL CAVALLI-BJÖRKMAN
Albert Bonniers Förlag

Tonsättaren som aldrig fick höra sina symfonier

Franz Berwald (1796–1868) fick upprättelse först hundra år efter sin död.

FOTO: ALAMY

MUSIKHISTORIA

Om Sveriges Radio skulle komma på tanken att bygga ett eget konserthus idag, skulle det nog få ett annat namn. Men planeringen av Berwaldhallen, invigd 1979, hade sträckt sig över mer än tio år. Från en tid då *Franz Berwald* (1796–1868) fick sin sentida upprättelse, hundra år efter sin död. Det var då som denne Sveriges främste 1800-talskompositör fick sin största opera postumt uruppförd, det var då Musikaliska Akademien initierade den vetenskapligt kritiska utgivningen av Berwalds samlade verk – det blev 25 band. Och det var vid den tiden som Svenska Akademien uppdrog åt ledamoten på stol nr 2, medeltidshistorikern Ingvar Andersson, att författa en ”minnesteckning”.

En biografi som, visade det sig snart, skulle bli ett musikhistoriskt standardverk. Lagom till Berwalds tvåhundraårsdag utkom den på nytt förlag; då hade författaren varit död i mer än tjugo år. Och nu, ytterligare tjugo år senare, är det dags igen. Det är Peter Englund, redaktör för Svenska Akademiens skriftserie ”Minnesbiblioteket”, som visar sin hedersbetygelse åt denna mångkunniga historikerkollega i boken Franz Berwald.

Jag som läser Ingvar Andersson för första gången häpnar och gläds åt hans insiktsfulla och välskrivna skildring av den märkvärdige mannen Berwald och hans rika verk. Andersson framstår också som en musikvetare av rang, förutom sina djupa kunskaper i svensk industrihistoria. Just detta behövs nämligen om man på allvar ska nalkas Franz Berwald.

Men de fyra symfonierna – hans mästerverk – är bara att tacka och ta emot. Som lyssnare, vill säga; de spelar inte sig själva. Hållna i klassisk post-Beethovenskt format, liksom de samtida symfonierna av Mendelssohn och Schumann, är de ändå gäckande och oförutsägbara. Ingvar Anderssons liknelse med Carl Jonas Love Almqvist är träffande: Berwalds symfoniska tonspråk rymmer en vit magi av oskuld och arsenik. Till skillnad från en annan samtida – den demoniske Berlioz svarta magi. Gemensamt har Berwald och Berlioz den otyska avsaknaden av en grundläggande baslinje för det musikaliska förloppet. Basen blir helt enkelt den stämma som hamnar underst.

Men tysk var han på fädernet. Stamfader för det musikaliskt vittförgrenade släktträdet var en blåsmusiker från Bärwalde (nuvarande Polen) verksam i slutet av 1600-talet. Hans sonsons elva överlevande barn spred sig över norra och östra Europa som musiker, en av dem till Stockholm. Här föddes Franz av svensk mor; liksom han skulle också en bror och kusin komma att vara verksamma i Hovkapellet – landets enda professionella orkester.

Operan i Stockholm hade stängts ner 1806 av den teaterhatande Gustav IV Adolf och kom igång först sex år senare – lagom till att den försigkomne Franz, sexton år gammal, anställdes bland förstaviolinerna. Här skulle han arbeta fram till 1828 och lära sig orkesterkonsten inifrån. Sin bristande skolgång kompenserade han med en inneboende driftighet och obruten självkänsla som – enligt Andersson – kunde gränsa till högmod. Men utan vilken han knappast blivit den store tonsättaren och skicklige industrimannen.

För Franz Berwald hade både otur och präktiga motgångar i karriären. Som kompositör på den tiden gällde det att slå igenom på operascenen. I decennier stretade han oförtrutet och förgäves med dåliga libretton. För att helt sonika göra ett spänstigt lappkast och öppna ett framgångsrikt ortopediskt institut i Berlin med egenhändigt konstruerade apparater. Parallellt komponerade han, men snubblade på tröskeln till det kontinentala genombrottet i samband med 1848 års revolutionära oroligheter.

Åter i Sverige möttes hans musik av klantiga framföranden och provinsiell misstänksamhet. ”Bisarr” var förståsigpåarnas gängse invektiv. Men bland amatörmusicerande industrimän hade han supportrar. Som ett slags tack för sina stråkkvartetter erbjöds Berwald en post som glasbruks- och sågverksdisponent i Ångermanland. Här bekämpade han baggböleri, främjade produktutveckling, såg till arbetarnas bästa och debatterade tidens frågor i skarpa tidningsartiklar. Inte minst den gammalmodiga utbildningen på Musikaliska Akademien, som länge vägrade honom medlemskap. Först 1864 släpptes han in och vid 71 års ålder utsågs Franz Berwald – landets mest kvalificerade tonsättare – till lärare i komposition.

Men sina symfonier fick han, med ett undantag, aldrig höra.

Camilla Lundberg
Journalist och musikkritiker, tidigare musikchef på Sveriges Television

FRANZ BERWALD
INGVAR ANDERSSON
Atlantis Bokförlag

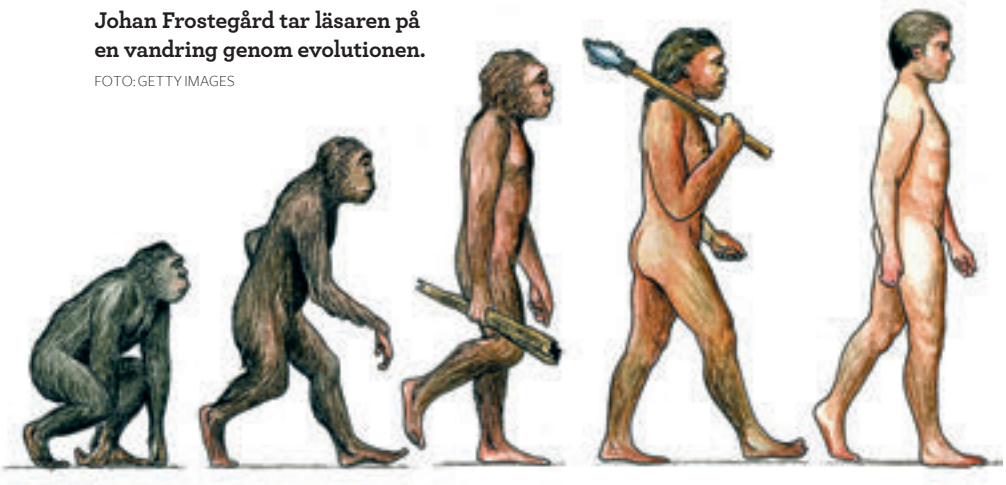

Johan Frostegård tar läsaren på en vandring genom evolutionen.
FOTO: GETTY IMAGES

Vindlande om utvecklingen och jaget

NATURVETENSKAP

Johan Frostegårds *Evolutionen och jag* är en vindlande associationslek där vetenskapliga studier, anekdoter från historien och personliga reflektioner blandas. När det fungerar så levererar Frostegård en text där olika ämnen glider in i varandra på ett sätt som liknar ett avspänt middagssamtal. Boken handlar visserligen om evolutionen, men texten är minst lika fylld av vetenskapshistoriska anekdoter och referenser till författare, musiker, filosofer och andra tänkare.

Det är en bok som berör en mängd olika aspekter av evolutionen och utvecklingen av det mänskliga jaget: från hur Darwin först utvecklade sin teori till den evolutionära betydelsen av jordbruket, från reflektioner kring kärlek och religion till utvecklingen av artificiell intelligens. Som bäst blir boken när den kommer in på olika aspekter av den mänskliga kroppen, och kopplingen mellan jaget, kroppen och alla de sjukdomar och infektioner som plågat oss genom historien. Det känns att Johan Frostegård verkligen bottnar i sitt ämne när han på ett underhållande och spirituellt sätt blandar vetenskap med beskrivningar av Sigmund Freuds kokainvanor, eller när han målande beskriver de samhälleliga effekterna av syfilis.

EVOLUTIONEN OCH JAG
JOHAN FROSTEGÅRD
Volante

Johan Frostegård berör de stora frågorna som de flesta av oss funderar på: Varför är vi som vi är? Hur har människan utvecklats till det hon blivit? Det blir också tydligt att många spekulationer kring evolutionen inte har, och kanske inte ens kan få, tydliga vetenskapliga svar. Extra uppenbart blir det när boken kommer in på ämnen som sociologi, genusvetenskap och religion.

Ett exempel är hur Johan Frostegård knyter ihop utvecklingen av den mänskliga gråten med de politiska betydelserna av Barack Obamas tårar under tal, och ifall det finns någon evolutionär grund att koppla mäns tårar till deras sociala status. Det är ett tankeväckande resonemang, men det rör sig långt utanför den vetenskapliga grunden. Snarare skapar Johan Frostegårds associationer ibland evolutionära fabler, berättelser som kan hjälpa oss att förstå evolutionen men som också riskerar att skapa tankevurpor.

Det är en behaglig och trevlig läsning, men jag hade önskat mer av den vetenskapliga stringensen, en klarare riktning i de snirkliga associationsbanorna. Jag kan också sakna en tydlighet i när Johan Frostegård lämnar vetenskapen och glider ut i personliga reflektioner. Bokens styrka, den friktionsfria övergången mellan ämnen och perspektiv, blir också dess svaghet.

Torill Kornfeldt
Biolog, vetenskapsjournalist och författare

När kunskap blev suspekt

UTBILDNING

Oavsett vem man frågar är de flesta överens om att den svenska skolan har problem. Visst, den senaste Pisamätningen visade att elevernas resultat inte längre sjunker som en sten, men vi är långt ifrån att vara den ledande kunskapsnation som våra politiker ofta talar om. Skolkommissionen, som tillsattes av regeringen för att lösa skolkrisen har, enligt författarna till antologin *Kunskapssynen och pedagogiken. Varför skolan slutade leverera och hur det kan åtgärdas*, misslyckats med sitt uppdrag. Magnus Henrekson, professor i nationalekonomi tillika redaktör för boken, sätter redan inledningsvis fingret på problemet: kommissionen besattes av dem som varit med och skapat skolans problem från första början.

Bokens medförfattare efterfrågar mer än justeringar av nuvarande skolsystem – de vill se ett paradigmskifte, där de föreställningar som dagens system vilar på synliggörs och utmanas. Idéhistorikern Ingrid Wållgren skriver ett dräpande kapitel om hur postmoderna teorier om makt, auktoritet och kunskap har givit upphov till att ordspråket ”Kunskap är makt” har kommit att tolkas bokstavligt. Det är väl bra? Ja, men i samma veva redogör Wållgren för hur makt har kommit att betraktas som auktoritärt och negativt inom den postmoderna teoriskolan. Resultatet blev att kunskap måste ses som något suspekt.

Inger Enkvist, professor i spanska och skoldebattör, presenterar övertygande belägg för att skolans läroplaner präglas av en relativistisk kunskapssyn. Det är inte objektiva ämneskunskaper som är viktigast, utan istället elevens subjektiva betraktelser och analyser. Lägg därtill den konstruktivistiskt inspirerade pedagogiken, där eleven

Det behövs ett paradigmskifte.
FOTO: MASKOT/TT

förväntas skapa sin egna subjektiva kunskap inom sig själv, som har spridits via svenska lärarutbildningar. Var och en för sig kan båda delar fortfarande vara problematiska, men tillsammans blir det en giftig cocktail som degraderat lärarrollen från att vara en kunskapsförmedlande auktoritet till en coach med fokus på elevens sociala utveckling.

Abstrakta förmågor, betygsfientlighet och en lärarroll utan auktoritet att leda klassrummet går rakt emot det som kognitionsvetenskapen har visat gynna elevernas inlärning, vilket hjärnforskaren Martin Ingvar skriver om i sitt kapitel. Det står utom rimligt tvivel att lösningen på skolans problem varken är mer resurser eller fler lärare. Problemen går djupare än så. Men Atlantångaren går att vända. Frågan är bara åt vilket håll. Mitt förslag är att vi tar ut färdkursen från de förslag som presenteras i *Kunskapssynen och pedagogiken*.

Isak Skogstad
Högstadielärare och frilansskribent

KUNSKAPSSYNEN OCH PEDAGOGIKEN
VARFÖR SKOLAN SLUTADE LEVERERA OCH HUR DET KAN ÅTGÄRDAS
MAGNUS HENREKSON (RED)
Dialogos Förlag

Den svenska pingströrelsens ledare Lewi Pethrus (1884–1974) vilar i hemmets lugna vrå inför inspelningen av tv-programmet *Vallpojken som blev herde*, 1960.
FOTO: JARL EKENRYD/SVT/TT

Att göra Pethrus till biskop

TEOLOGI

Karismatisk kristendom växer i stora delar av världen och har gjort så under decennier. Inte minst av det skälet är det välkommet att läsa en biografi över den svenska pingströrelsens förgrundsgestalt och ledare Lewi Pethrus (född Petrus Levi Johansson 1884, död 1974). Boken har fått namnet *Biskop Lewi Pethrus. Biografi över ett ledarskap* och författaren är Joel Halldorf, docent i kyrkohistoria. Den biografi han skrivit om Lewi Pethrus kretsar kring vilken ledare han var och hur hans ledarskap ska förstås historiskt, kontextuellt och teologiskt. Pethrus ledarskap tycks ha varit mångfacetterat. Halldorf pekar på att han var konsensusorienterad, men även att han hade temperament och använde tystnad som en metod mot misshagliga. Pethrus bitvis depressiva läggning vittnar om en sammansatt person.

Intressant blir det när Halldorf visar hur Pethrus synsätt kolliderar med det moderna och sekulariserade samhällets uppfattning om människan som en rationell individ. Den karismatiska kristendomstolkningen, med känslor, vittnesbörd, helande och tungomålstal som sitt centrum, blev – och blir – en stark kontrast till ideal som god smak och behärskning. Medierna skrev om extatiska möten och förfasade sig över okontrollerade situationer. Att Pethrus tycks ha avrått människor, även sin egen hustru, från att söka läkare när de var allvarligt sjuka är en svår konsekvens av tron på helande.

Halldorf fogar in pingströrelsen som en del av det tidiga nittonhundratalets folkrörelser. Han mejslar även fram den stora skillnaden mellan den andliga pingströrelsen, som växte ur den vidare pingstväckelsen, och andra folkrörelser. Kärnpunkten för Lewi Pethrus var att institutionen och organiseringen i föreningar var motsatsen till den kristna friheten där anden kan blåsa. Lewi skydde institutionell organisering, såväl kyrklig som annan, och han värjde sig mot de kyrkliga ämbetena.

Därför blir det vanskligt att författaren bestämt sig för att göra Pethrus till biskop. För det första är ämbeten främmande för Lewi Pethrus själv, som forskare bör man inte tvinga på sitt material tolkningar. Det innebär självfallet inte att man inte ska tolka, men när tolkningarna står i kontrast mot den självförståelse och

››

självdefinition som materialet eller personen man undersöker ger uttryck för kan det finnas anledning att syna den egna hypotesen.

För det andra blir det problematiskt även av teologiska skäl. Pethrus tillskrivs av Halldorf en episkopal funktion. En funktionell syn på biskopsämbetet är enbart en av många uppfattningar om ämbetet. I Pethrus ledarskap fanns en metod att korrigera predikanter och församlingar. Det blir i Halldorfs förståelse ett uttryck för att Pethrus hade ett läroämbete. I något slags väldigt överförd mening möjligen, men för att göra det trovärdigt hade teologiska resonemang om och definitioner av ämbetssyn behövts. Det blir inte teologiskt klarare av att författaren sist i boken, med hjälp av ett kort citat från romersk-katolsk teologi, menar att Pethrus innehade ett liturgiskt episkopat. Vad gäller sakramental ämbetssyn kan jag inte se några sådana inslag hos Pethrus. Viljan att göra Lewi Pethrus till biskop, till och med ärkebiskop då han ledde den stora Filadelfiaförsamlingen i Stockholm, är starkare än vad materialet och teologin ger fog för.

Jag ställer mig frågan varför. Är inte särmärket att pingströrelsen, pingstväckelsen och andra kristna rörelser bröt upp från ämbeten och kyrkoinstitutioner och gick andra vägar? För Pethrus och för andra handlade det om att efterlikna urkyrkan – likt Paulus reste Pethrus runt och besökte församlingar över hela landet och världen.

En annan kritisk synpunkt är att de kvinnor som fanns med och bidrog när pingstväckelsen utvecklades i Sverige överhuvudtaget inte tagits med i boken. En av dem var Maria Lindgren, vars trosuttryck Lewi Pethrus ska ha försvarat. Även här ställer jag mig frågan varför. Men med det sagt är boken intressant och Halldorf har en viktig poäng när han understryker att religion i högre grad behöver tas med som en faktor när den svenska historien skrivs.

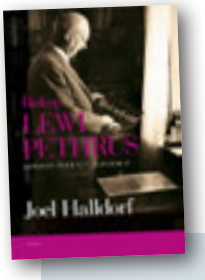

Annika Borg
Teologie doktor, skribent och författare

BISKOP LEWI PETHRUS
BIOGRAFI ÖVER ETT LEDARSKAP
JOEL HALLDORF
Artos förlag

Sokrates – filosof i en värld fascinerad av erotiken.
FOTO: TT

Kryssning genom erotikens arkipelag

EROTIK

Det är lätt att begripa varför moraliska entreprenörer, till exempel enade kring att utplåna fenomen som homosexualitet, pornografi eller sexkommers, ignorerar vetenskaplig forskning. De är inte betjänta av gedigen sexologisk kunskap. Eller logiska resonemang. För saken lämpar sig personligt hållna skriverier bättre, gärna med tvära kast och halsbrytande associationer. Det gäller att appellera till det grumligt kända snarare än det tydligt tänkta. Att akademiker som skriver om sexualitet hemfaller åt liknande metodik, trots motsatt uppfattning i sakfrågorna, är däremot svårare att begripa. Liksom att förlika sig med.

Språkvetaren och professorn Eva-Carin Gerö vill med sin *Grekisk eros. Kärlek och sexualitet i det antika Grekland* bidra till en bättre förståelse av kärlek och sex hos de gamla grekerna. Hon vill svara på vad de faktiskt gjorde, vad de tänkte och hur de kategoriserade. Men hon vill också att nutidsmänniskan ska lära sig något om sig själv. För normer, och handlingar som marginaliseras eller fördöms, kan variera över tid, betonar hon. Med en bok som ska befinna sig i gränslandet mellan historia, idéhistoria och filologi, där antikens traderade texter och bilder kopplas till senare epokers konstuttryck, vill hon överbrygga avståndet mellan det antika Grekland och ”oss”. Hon vill belysa såväl det specifika grekiska ”kynnet” som det ”tidlösa” på området.

I inledningskapitlet citeras ett hellenistiskt epigram, tillägnat en vacker bakdel:

Åh Stjärt, dig har årstidernas och behagets gudinnor övergjutit
med ljuva salvor. Du låter inte ens gamlingar förbli oberörda.
Säg mig, du Gudomliga, vem tillhör du? Vilken gosse pryder
du? Stjärten svarade: ”Menekrates”.
Rhianos, Hine XXXVIII

Dikten är troligen eggande pornografi, skriver Gerö, och undrar retoriskt om det vi möter är något som i princip är likadant idag, eller ett annat sätt att vara och tänka på? Gerö svarar att det troligen är det förstnämnda, vilket kanske upplevs störande för oss nutidsmänniskor – med

vilka hon menar dem som försöker leva monogamt, känner samvetskval när de inte gör det, resolut avvisar homosexuella eller heterosexuella anfäktelser (om de bestämt sig för att vara hetero/homo) och som ”skamfyllt njuter av ’utflippade’ fantasier och dito våta drömmar, etcetera”.

Gerö är med andra ord långt ifrån en moralisk entreprenör. Här ska vi inte rädas allehanda lustar och laster. Hållningen är således modernt sexual-liberal, men jag undrar varför en stjärtens syndaflod skulle öppna sig efter den oskyldiga dikten? Behövs det verkligen inte mer för att försätta en ”nutidsmänniska” i gungning?

Antagandet om vad en nutidsmänniska är, liksom ängsligheten inför vad läsaren mäktar med, är några av de saker som stör läsningen. Liksom de halsbrytande hoppen. Jag kan förstå den nästan oemotståndliga lockelsen att börja en bok med citatet: ”Das alte Leid – ich will ficken!” (Den gamla plågan: jag vill knulla!). Jag drar på munnen, men blir samtidigt förvirrad. Vem är denne *Rammstein, Hertzeleid* som citatet tillskrivs? Vilket århundrande befinner vi oss i? Och vad har ett tyskt citat med en bok om antikens Grekland att göra? Eftersom Gerö inte kommer till min undsättning, googlar jag och lär mig att Rammstein är ett tyskt industrimetallband och att strofen kommer från en av deras låtar. Jag antar därför att detta är ett av försöken att ”överbrygga” avståndet mellan det antika Grekland och nutiden, men det är tyvärr ett grepp som förvirrar mer än tillför, särskilt då exemplen känns alltför godtyckliga. Problemet med de grekiska källorna är att de sällan sätts in i ett begripligt sammanhang för mig som lekmannaläsare. Jag behöver veta när texten är skriven, vem personen är som skrivit och varför den valts ut – är det ett typiskt eller atypiskt exempel?

Gerö är tvivelsutan oerhört lärd, men de något för grovt tillyxade tjugo kapitlen, som ibland snarare är vinjetter, lider också av att det går väl snabbt ibland. Det är svårt att förstå varför kapitlet om vackra män tillägnas tio sidor, medan kapitlet om vackra kvinnor får nöja sig med tre. Detta alltså inklusive illustrationer och kapitel som ska täcka normer under en tidsperiod på tretton hundra år.

Låt mig ta ett exempel: I kapitlet *Kvinnligt, manligt och mittemellan* citeras först några strofer från Karl Gerhards kuplett *Nej han är något mittemellan* från 1932, för att sedan direkt övergå till ett längre citat från Ulrika Kärnborgs roman *Myrrha* (2008) där en flicka i det viktorianska London sjunger, införd pojkkläder, på en teaterscen. Därefter övergår Gerö i rask takt till att beskriva hur en vuxen kvinna i det klassiska Aten förväntades vara, vilka

Pornografi och kärleksakter var populära motiv i det antika Grekland.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

karaktärsegenskaper kvinnor kunde ha (i kvalitativt och kvantitativt hänseende), huruvida de kunde ha mod och duglighet som en man (troligen inte), vad termen kore betyder (hustru, brud), att den mest kända kore är gudinnan Demeters dotter, att ett annat ord för ung flicka är parthenos (men att det åtminstone i Nya testamentet även kan ha bemärkelsen ogift ung man), att den mest kända parthenos är gudinnan Athena, och att jungfrur i betydelsen oskuld för övrigt betraktades som vilda varelser som skulle tämjas för att de skulle bli ofarliga för männen (gynaikes). Detta alltså i en och samma paragraf.

Att som recensent önska vad en bok borde handlat om är djupt orättvist. Tåget har definitivt gått. Men när jag inför vetskapen om Gerös ingående kunskaper i förbifarten läser något verkligt oväntat önskar jag att förläggaren uppmanat professorn att tona ned det nutida och personliga, beordrat redaktören styra upp tematiken och anbefallt sexologiskt understöd. Som apropå den där bäverpälsen som Gerö spekulerar skulle kunna vara ”en attrapp motsvarande ett kvinnligt könsorgan”, vilket mannen med ”ett patetiskt sexuellt beteende” bär i en av Aristofanes komedier. Vad hade hänt om hon istället använt det exemplet som utgångspunkt för en djupgående diskussion om vad hon kallar ”mittemellan” istället för att, som nu, bara nämna det på de sista raderna i kapitlet *Sexleksaker*? Och visst måste det finnas något nytt att säga om erotiken passivt/aktivt mellan de grekiska männen, liksom om Sapfos dikter?

Grundproblemet ligger dock inte hos Gerö, utan snarare förhållningssättet till sexualitet som fält. Sexualiteten utgör en särskilt kategori som inte bedöms som andra kategorier av mänskligt handlande, menar socialantropologen Gayle Rubin. Till skillnad från säg mat eller idrott behandlas sex som ett specialfall när vi talar om det, analyserar det och när vi stiftar lagar om det. Och eftersom sexualforskningen länge var satt på undantag, har vem som helst kunnat utropa sig som expert på det erotiska.

När Gerö ska skriva sin bok vänder hon sig till en äldre ämneskollega. Kollegan, som är ”väl förtrogen med Grekland, och med livet” råder henne att skriva ”så det känns”, att använda ”det egna”. Hon lovar att göra sitt bästa att bruka den metoden. Men att skriva om den erotiska kärlekens kraft är inte lätt, tillstår Gerö, för ”hur ska man greppa om något som alla känner till i djupet av sin existens, som alla tycker något om, i termer av värderingar, positiva eller negativa?”.

Svaret är att man vänder sig till vetenskapen. För sexologin, denna tvärvetenskapliga disciplin, är numera både välutvecklad och lättillgänglig. Det innebär till exempel att Gerö i kapitlet om prostitution skulle kunnat beskriva samtidens köpesex mer nyanserat. Hon hade inte heller kunnat hävda att det sällan talas om manlig homosexuell prostitution numera, eller att detta är ett ovanligt fenomen i Sverige – med referens till en tjugo år gammal historiebok om homosexuella i Stockholm. Och genom ett snabbt telefonsamtal med en av landets experter på homosexuell historia hade hon fått reda på att just den meningen tillkom eftersom det rådande politiska klimatet krävde att bögarnas verklighet friserades.

Gerö hoppas att bokens ”kryssning i den grekiska erotiska arkipelagen” ska vara ”omskakande och roande”, precis som en god kärleksupplevelse. Och visst, söker man erotisk-mental underhållning med språkvetenskaplig botten kan boken fungera. Men söker man ny kunskap om de gamla grekerna är det snarare en intellektuellt omskakande, och oroande, upplevelse att bevittna hur styvmoderligt den vetenskapliga forskningen om sexualitet fortfarande behandlas. Det ska inte ligga Gerö till last, men tjäna som en väckarklocka.

Petra Östergren
Författare och forskare

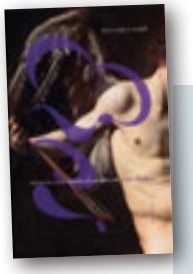

GREKISK EROS
KÄRLEK OCH SEXUALITET I DET ANTIKA GREKLAND
EVA-CARIN GERÖ
Atlantis Bokförlag

Tankegodset från Peter den stores tid lever alltjämt i det moderna Ryssland.

FOTO: WIKIPEDIA

Med väst som spegel

SAMHÄLLE

När Alexander Solzjenitsyn landade i Moskva den 21 juli 1994, efter två årtionden i exil, var den ryska litteraturtidskriften *Novyj Mir* redan i färd med att förbereda hans senaste essä, *Den ryska frågan vid slutet av det tjugonde århundradet*, för publikation. Solzjenitsyns fiende, det sovjetiska imperiet, hade brutit samman tre år tidigare och Rysslands främsta levande författare hade med sin nya text föresatt sig att skissera en vision för sitt nyvunna hemlands ideologiska grundvalar. Dilemmat var att enbart landet var nytt, idéerna var sedan länge bekanta.

I likhet med ett betydande antal ryska författare och intellektuella före honom spårade Solzjenitsyn sitt civilisationsprojekt tillbaka till den historiska period som sammanföll med slutet på den stora oredans epok och början på Romanovdynastin, i synnerhet dess första tsar, Michail I:s regenttid 1613–1645. Den ryska statens konstitution under dessa år, förklarade Solzjenitsyn, hade bland Europas stater varit unik såtillvida att den baserats på principer som återspeglade det ryska folkets specifika karaktär: en obegränsad suverän vars band till sina undersåtar var direkt och oförmedlat. Försök att genom reformer bryta detta band, vare sig de skett under Peter I, Nikolaj II eller Vladimir Lenin, hade enbart slutat i olycka för det ryska folket och skulle därför undvikas.

Solzjenitsyns idéer går tillbaka till en sekelgammal intellektuell tradition i Ryssland där filosofer, författare och politiska tänkare begrundat landets och det ryska folkets karaktär – det som hos Fjodr Dostojevskij förstods som den ”ryska idén”. Är Ryssland en del av Europa, som Katarina I hade förkunnat, eller någonting annat? Finns det en unik ”rysk väg” att vandra, eller är Rysslands öde att närma sig väst? Till denna fråga har en annan dualism ofta tillfogats: Vilken bör relationen vara mellan Rysslands härskare och folk? Det vill säga, kan Ryssland närma sig väst utan att anamma dess liberala institutioner och politiska kultur och därmed göra avkall på autokratins grundläggande principer?

Hur detta tankegods har utvecklats sedan 1800-talets början – och på vilket sätt idéerna såväl inverkat på som reflekterat den realpolitiska utvecklingen – är ämnet för översättaren, historikern och slavisten Bengt Jangfeldts essä *Vi och dom. Bengt Jangfeldt om Ryssland som idé*. I en serie kronologiska nedslag beskriver Jangfeldt Rysslands pendelrörelser mellan reformer och motreformer, revolutioner och kontrarevolutioner, från 1700-talets mitt fram till idag. En central tematik är att landet, som under denna tidsperiod har genomlevt dramatiska episoder av regimskiften, stora förändringar och djupa kriser, förr eller senare alltid har återvänt till vissa historiska beteendemönster – vad Jangfeldt benämner ”strukturella paralleller” mellan Rysslands olika epoker.

Frågan om Rysslands vägval väcktes på allvar under Alexander I, i kölvattnet av Napoleonkrigen, och förknippas med systembevarande tänkare som Nikolaj Karamzin och Sergej Uvarovs triad om ”ortodoxi, autokrati, folk” – där autokratin enligt Uvarov var huvudbetingelsen för Rysslands politiska liv. Dessa åskådningar kritiserades i sin tur av västorienterade reformpolitiker och tänkare, som genom livegenskapens avskaffande 1861 och konstitutionella reformer 1905 också demonstrerade att Rysslands öde i Europa inte förutbestämt är *splendid isolation*. Från 1917 till 1991 transponerades denna motsättning till en mellan kapitalism och socialism – där återigen det materialistiska, individualistiska och ”ruttna” väst fick representera vad Ryssland (Sovjetunionen) inte var. I denna utmärkta essä noterar Jangfeldt inte utan sorg att Ryssland, efter en viss demokratisering på 1990-talet, under Vladimir Putin återvänt till tidigare epoker med nyord som ”suverän demokrati” och ”maktvertikal”; eufemismer för avsaknaden av demokrati och maktdelning i staten.

Martin Kragh
Chef för Rysslands- och Eurasienprogrammet vid Utrikespolitiska institutet.

VI OCH DOM
BENGT JANGFELDT OM RYSSLAND SOM IDÉ
BENGT JANGFELDT
Wahlström & Widstrand

Alla svenska handelsfartyg var under kalla kriget utrustade med en kamera för att kunna fotografera fartyg i Östersjön, främst sådana som tillhörde länderna i Warszawapakten.

FOTO: WIKIMEDIA

En svensk spion tiger

SÄKERHETSPOLITIK

Chefen för den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten (Must), generalmajor Gunnar Karlson, brukar på olika vis framhålla att det ofta är bättre att erkänna att man inte vet något än att till varje pris uttrycka en uppfattning. Han och andra som gärna hoppar över okvalificerade gissningar och agentromantik kommer att uppskatta Wilhelm Agrells nya *Sprickor i järnridån. Svensk underrättelsetjänst 1944–1992*. Boken erbjuder en effektiv genomgång av tre tidsepoker: *Den stora kylan 1944–1962*, *Vaksamhet och väntan 1963–1979* och *Skymningsläge 1980–1992*. Torrt, sakligt och understundom dråpligt beskrivs allt från organisatoriska våndor till farliga operationer i en helt oreglerad värld, där omdömet hos cheferna är mer avgörande än i de flesta andra verksamheter.

Wilhelm Agrell klev in på Flygstabens underrättelse- och säkerhetsavdelning 1974 för att påbörja sin första riktiga anställning. Han har därmed sett insidan och varit en del av tjänsternas olika kulturer, utöver att senare forskat och skrivit om området. Han inleder klokt nog boken med en reflektion över verksamhetens särart. Skillnaden mot vilken arbetsplats som helst sitter på insidan hos dem som arbetar i den. De tillhör en begränsad, sluten krets, marinerade i att uppdraget inte rundas av vid arbetsdagens slut. Ibland tvivlande på nyttan av tystnaden och mödan, så som varande en liten kugge i det stora underrättelsemaskineriet. Till detta kommer en djupt inpräntad sekretess som formar underrättelsekulturen mer än något annat.

Underrättelsetjänster bygger inte sina arkiv med tanke på framtida forskning, tvärt om finns det finesser med att undvika dokumentation – eller att förstöra dokument så snart man inte behöver dem. Det gör att historisk forskning med arkiven som grund ger en bild, men inte helheten och i synnerhet inte den tysta kunskap som ryms innanför väggarna.

Sekretess och tystnadskultur får människor att ventilera inre tryck på annat sätt. I arbetet med boken har Agrell använt sig av två hemliga tjänstedagböcker från chefer på det så kallade T-kontoret. Chefen Thede Palm var mest tystlåten av dem alla. Han gick till jobbet i nitton år utan att berätta för sin familj vad han arbetade med. Redan 1945, alltså innan han tillträdde, började han dock anförtro sig till sin dagbok. Det gällde allt från anskaffning av giftampuller åt agenter till känslan den sista dagen på jobbet: ”Personalen avtackade mig. En besvärlig dag.” Den andra dagboken skrevs av hans operativa chef, Curt Andreasson. Det innebär att Agrell har haft två parallella berättelser att jämföra med varandra och utgå ifrån.

Den lågmälda tonen i Agrells bok maskerar ibland den dramatik som beskrivs och den utsatthet det innebär att vara ytterst ansvarig för en verksamhet som präglades av det Agrell kallar ”omvänd politisering”. Regeringen skulle inte belastas av T-kontorets förehavanden utan alltid kunna hävda sin ovetskap. Utan inriktning eller reglering – eller knappt ens kontakt med de politiska beslutsfattarna – skulle Thede Palm manövrera mellan små och stora utmaningar med några få förtrogna att resonera med och ingen alls som delar ansvaret.

I Agrells genomgång av svunna tider klarnar verksamhetens utmaningar, varav några är tidlösa. Till exempel när allt bättre underrättelsetäckning kan leda till så mycket inriktning på detaljuppföljning att känslan av kontroll ökar på ett förrädiskt sätt (illustrerat av att fokusera så mycket på övningsverksamhet och materiel att en östlig hotbild kan implodera obemärkt). Eller att samarbetspartners behov – särskilt de stora ländernas – inte alla gånger överensstämmer med de egna. Därmed uppstår risken att landet blir en underleverantör av uppgifter som tar tid och kraft från nationella behov, om inte integritet vidmakthålls. Vidare noteras det fenomen som kan drabba vilken analys som helst, nämligen att den slutsats som i efterhand är självklar, är alltför orimlig för att de samtida bedömarna ska finna den acceptabel och agera på den. Man ser det man kan förstå.

Från mitten av 1960-talet tonades krigsrisken ned och försvaret växlade över till en långtidsplanering som gick ut på att bygga upp förmågor som kunde svara upp mot en eventuell framtida angripare. Såväl underrättelsetjänst som politik inriktade sig mer på den bortre tidshorisonten än nuläget. Funktionen som ”larmklocka” – det vill säga att så tidigt som möjligt upptäcka och uppfatta eventuella förändringar som föregick angrepp österifrån – präglade verksamheten under 60- och

››

70-talen. Underrättelsetjänsten förväntades presentera analyser av en angripares kapacitet så långt fram i tiden som 15 år – det vill säga mer en övning i det okända än till exempel leverans av dagsaktuell militär kapacitet, underlag för beredskapsanpassning samt eventuella avvikelser från normalbilden. Det mest efterfrågade var underlag till studie- och planeringsprocessen och Agrell illustrerar det med ett internt skämt om att en chef på försvarsstabens underrättelseavdelning avfärdade ett meddelande om överraskande angrepp eftersom hans kalender var fulltecknad ett halvår framåt.

Agrell ger också intressanta förklaringar till underpresterande i systemet. Hanteringen av myteriet på Storozjevoj – en av 70-talets allvarligaste militära incidenter i Östersjöområdet – tjänar som exempel på en alltför sen etablering av korrekt lägesbild. Politisering av bedömningar, då inledande försiktighet kan förvandlas till entydiga konstateranden, manifesteras till exempel i ubåtsfrågan – allt är ubåtskränkningar eller aldrig. Agrell beskriver hur synen på och tolkningen av 80-talets ubåtskris har skapat djupa sprickor mellan och inom organisationer och människor. De har ännu inte läkt, vilket manifesteras av återkommande eruptioner i offentligheten.

Sverige var en liten, men långtifrån oviktig bricka i kalla krigets stora spel. En småstat med ambitioner att höras i världen – hyllande neutralitet och allianfrihet, fred och nedrustning – bedrev en återkommande framskjuten och ”påfallande riskfylld” underrättelseverksamhet, ofta tillsammans med andra. Det kan framstå som en paradox. Men, som Agrell konstaterar, kanske var det just de stora ambitionerna som gjorde det möjligt. Underrättelseområdet kan vara häpnadsväckande fristående från ett lands säkerhetspolitiska linje och retorik.

Genom boken flyter en ström av kunskap och insikt som inte uttalat är medskick till dagens förhållanden eller hur morgondagens militära underrättelsetjänst bör vara organiserad, men för den intresserade är det en minst lika viktig behållning som historiebeskrivningen. Det är mycket som skiljer sig mellan då och nu. Ett exempel är att Must granskas och styrs av lagar och förordningar. Annat är sig likt, till exempel det faktum att det är genom teknisk och personell spets som Sverige ”handlar” inflytande. Men under organisation, samarbeten och annat ligger det allra mest grundläggande: När det gäller underrättelsetjänst står alla sig själv närmast. Det finns inga vänner, bara intressen.

Under andra världskriget arbetade Erika Wendt åt den militära underrättelsetjänsten Abwehr på den tyska legationen i Stockholm, i själva verket var hon anställd som en av många svenska spioner.

FOTO: WIKIMEDIA

Palm och Andreasson kanske inte tänkte att deras anteckningar skulle stödja dagens och morgondagens utveckling av det svenska underrättelsesystemet. Möjligen gäller det även Wilhelm Agrell, eftersom han har ett historiskt redogörande syfte med boken. Min förhoppning är dock att människor utanför underrättelsevärlden läser honom för en ökad förståelse för den ömsesidiga nyttan med att inte alltid informera alla om allt, samt att svensk förmåga och samarbeten med andra inte är gratis. Jag hoppas också att civila och militära beslutsfattare drar lärdomar framåt inför nya ”efterkrigssvackor” eller omorganisationer.

Boken börjar med en återblick på det illa rustade Underrättelse-Sverige vid krigsutbrottet 1939 och slutar när det ankom på Must att blåsa faran över efter kalla kriget. Sverige tog ”operativ time-out” för att i lugn och ro avveckla det gamla invasionsförsvaret och bygga upp något nytt. Också den tilltänkte angriparen hade tagit time-out, vilket man hoppades var för gott, avslutar Agrell med sedvanligt utrymme för läsarens egna kompletterade tankar.

Annika Nordgren Christensen
Försvarspolitisk analytiker, ledamot av Kungliga Krigsvetenskapsakademien

SPRICKOR I JÄRNRIDÅN
SVENSK UNDERRÄTTELSETJÄNST 1944–1992
WILHELM AGRELL
Historiska Media

Mannen bakom storverket 1809

BIOGRAFI

Man får se hur länge det varar, men i över 200 år har amerikanska författningsfäder som Franklin, Madison och Washington varit föremål för rena personkulten. Det har skrivits oräkneliga böcker om dem, det undervisas om dem och hänvisas till dem, och de pryder sedlar i skilda valörer.

Detsamma kan tyvärr inte sägas om deras samtida svenska kollega Hans Järta. Hans förmåga står knappast amerikanernas efter, men storverket 1809 års regeringsform fick aldrig en nimbus av riktigt samma dignitet som Konstitutionens. Idag väcker författningsfrågor föga intresse utanför en trång krets av speciellt intresserade.

Läget var helt annorlunda under de kritiska åren vid 1700-talets slut och 1800-talets början. Sverige var i trängande behov av en ny start efter det gustavianska enväldet och den katastrofala förlusten av Finland. Det fanns röster som ropade såväl på revolution av fransk modell som reaktion och återgång till oinskränkt kungamakt, men ”1809 års män” med Järta som främsta namn vann stöd för en gyllene medelväg med maktdelning mellan riksdag, monark och domstolar. Montesquieus ande svävade tätt över arbetet, men det förankrades med säker hand i svensk tradition och kynne och resultatet kom också – om än omtolkat i allt djärvare grad – att stå sig i mer än halvtannat sekel.

Gunnar Petri har skrivit den alldeles utmärkta *Hans Järta. En biografi* – stilsäker, väldisponerad och innehållsrik – om Hans Järta, hans kretsar och hans tid Läsaren får följa den vindlande och remarkabelt produktiva karriären från officersbostället i Dalarna, där han föddes, över studier i Uppsala,

Den bortglömde författningsfadern Hans Järta (1774–1847).

FOTO: TT

ämbetsmannagärning i Stockholm, tillvaro som fri jurist, minister, landshövding i Falun, skriftställare till det sista stora uppdraget som riksarkivarie. Men Petri fångar inte bara upp det yttre skeendet utan tecknar också hans intellektuella och ideologiska utveckling.

En vanlig föreställning är att Järta började som ung radikal och slutade som stelbent samhällsbevarare, men Petri argumenterar övertygande för att man snarare ska se kontinuiteten. Han talar om Järta som en ”upplysningsliberal” som aldrig rycktes med i jakobinska fantasier men alltid betonade vikten av successiva reformer. Han läste och gillade Ferguson, Smith och Burke men hämtade inspiration hos dem istället för planritningar. ”Sverige var inte en ’stat att nyskapa’ utan en ’stat att reformera’.”

Jag vet inte precis om Sverige behöver personkult av Hans Järta. Men det är ytterst önskvärt med större kunskap om hans tankevärld och medvetenhet om hans betydelse för vår politiska tradition. Gunnar Petris upplysningsinsats förtjänar högsta betyg.

PJ Anders Linder
Chefredaktör i *Axess*

HANS JÄRTA
EN BIOGRAFI
GUNNAR PETRI
Historiska Media

1918 – i krigets vattensjuka jord sådds fröna till det moderna Europa.

FOTO: JARL EKENRYD/SVT/TT

Från världskrig till demokrati och spanska sjukan

HISTORIA

På en gård utanför Hässleholm satt i slutet av 1918 den förre ledaren för Tysklands militärmakt och vässade såväl penna som tankar. Erich Ludendorff, som anonymt anlänt till Skåne och först så småningom blev igenkänd, var intensivt verksam med att ta revansch för nationens smärtsamma nederlag genom att teckna en egen bild av konflikten i boken *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*. Det var här, i det fredliga och neutrala Sverige, som Ludendorff byggde upp den myt om slappa politikers förräderi mot den obesegrade tyska armén som har gått till historien som ”dolkstötslegenden”, och som nazisterna några år senare skulle anamma med hull och hår.

Historien om Ludendorff i Skåne är en av de många fascinerande detaljerna i journalisten och författaren Per T Ohlssons *1918. Året då Sverige blev Sverige*. Det är inte den första boken som strikt fokuserar på ett enda årtal. Metoden att utgå från ett enda år och därmed fånga en tid och tidsanda i hela dess komplexitet är inte ny, men i regel brukar skribenterna välja tämligen händelsefattiga år – som 1926 – för att slippa presentera texter som vilar i skuggan av förutsägbar storpolitisk dramatik. Ohlsson har gjort tvärtom. Han har utgått från 1918, året då första världskriget avslutades efter ett våldscrescendo utan like, och då Sverige blev en demokrati. Han har använt sig av tidningar, offentliga dokument, dagböcker, memoarer och biografier – men han hade lätt kunnat lägga till åtskilliga hyllmeter med ännu mer källmaterial. Det saknas inte uppslag och möjligheter. Svårigheten ligger snarare i att sovra, att skapa en fungerande berättelse som förenar 1918 års spretighet till en fungerande helhet.

Och Ohlsson har lyckats. Boken formar sig till ett underbart myller av personer, händelser, detaljer, översikter och utblickar som endast har det gemensamt att de ryms inom 1918 års kronologiska ramar, presenterade och avhandlade månad för månad. Till de kusligaste återkommande narrativa trådarna hör spanska sjukan, den influensaepidemi

››

som skördade betydligt fler människoliv än kriget och som långsamt, smygande bultade på dörren i form av bagatelliserande tidningsnotiser för att i nästa skede omvandlas till en dödsdemon. Här finns också specifikt nordiska eländen som Getåkatastrofen och John Bauers död, liksom inbördeskriget/frihetskriget i Finland.

Överhuvudtaget är det svårt att komma förbi känslan av tragiskt nyhetsflimmer när man bläddrar mellan sidorna och fördjupar sig i de många blodiga kapitlen i Per T Ohlssons tematiska kalejdoskop. Bolsjevikerna kastar in Östeuropa i en våldsspiral som vi alla vet slutet på. Gustaf V och svenska hovet fruktar revolution så mycket att resväskorna är packade inför en eventuell exil. I städerna råder allmän misär och dyrtid. Hundratusentals frontsoldater slaktas på västfronten. Och så vidare.

Men här finns också ljusglimtar. Parallellt med orgierna i krig och död serveras vi valda delar av Ernst Rolfs revyrepertoar och Elsa Beskows barnböcker, en utvikning om Nils von Dardels döende dandy och en annan om Isaac Grünewald, småtexter om fotboll, Clas Ohlson i Insjön och (den i övrigt gediget konservative) Ernst Tryggers feministiska böjelser. Det senare förtjänar att framhävas. Ohlsson kommer allra mest till sin rätt när han tillåter sig att sväva ut i personliga betraktelser över kända svenska politikers tankar och karriärer bortom årtalet 1918 i sig. Trygger är i gott sällskap: Hjalmar Branting och Erik Palmstierna blir också föremål för flyhänta beskrivningar som fastnar i minnet och lockar till vidareläsning.

Det samlade intrycket är imponerande. *1918* är förvisso inget historievetenskapligt mastodontverk, ingen tung vetenskapssymfoni med notförteckning samt teori- och metodredogörelse, men det är en nätt liten produkt som genom individbaserad konkretion, vittnande om en omfattande beläsenhet, åskådliggör rikedomen i våra historiska erfarenheter.

Dick Harrison
Professor i historia, Lunds universitet

1918
ÅRET DÅ SVERIGE BLEV SVERIGE
PER T OHLSSON
Albert Bonniers Förlag

Agitatorn och brukspatronsdottern Kata Dalström (1858–1923) förde en livslång kamp för allmän och lika rösträtt. FOTO: TT

En agitators bekännelser

SOCIALISM

Att skildra ett politiskt skeende genom en enskild persons berättelse är ett ypperligt sätt att belysa politikens sammansatta väsen: individen, situationen, ideologin och maktlystnaden. Alltför många vill göra politiken endimensionell: ”Allt handlar bara om makt.” Eller motsatsen: ”Människor ger sig in i politiken för att de vill göra gott.”

Politiska biografier påminner om de skiftande motiven, om de interna striderna, om vänskapen, om kompromisserna, om splittring när det inte längre går att kompromissa, om samveten och högmod, om partikulturer, om idéer, om tidens rådande normer och ideal, om den allt avgörande synen på motståndaren.

Jag tänker alltid att jag borde läsa fler politiska biografier. Nu har jag i alla fall läst en.

Gunnela Björk har skrivit den fylliga *Kata Dalström. Agitatorn som gick sin egen väg*, om Kata Dalström (1858–1923). Hon var en egensinnig sjubarnsmor, uppväxt på herrgårdar och bruk, gift med en konservativ ingenjör, blir radikal, blir socialdemokrat, far land och rike runt, folkbildar och mobiliserar arbetare till fack och parti. När det socialdemokratiska partiet splittras 1917 blir hon kommunist, varefter det så småningom går upp för henne att vänskapen med bolsjevikerna i Moskva i praktiken medför krav på total lydnad. Ledsen och desillusionerad dör hon, bara ett par år efter att det mest centrala i hennes livslånga politiska strävan – allmän och lika rösträtt – förverkligats.

Det är en fascinerande historia. Gunnela Björk tecknar bilden av en sammansatt person som drivs av lika delar egoism och altruism, som möter människor oavsett klass som jämlikar men försummar sina egna barn, en kvinna med ett blixtrande intellekt, men vars politiska kompass plötsligt slutar fungera. Genom berättelsen om Kata Dalström lyckas Gunnela Björk gestalta den pionjäranda som rådde inom den tidiga arbetarrörelsen, törsten efter politisk jämlikhet och längtan efter att avhjälpa den iögonfallande misären.

Det är också en frustrerande bok. De händelser som utgör framväxten av den svenska demokratin beskrivs kortfattat och distanserat. Socialdemokraternas parlamentariska arbete nämns knappt. Frustrerande – men samtidigt kongenialt. För boken handlar inte om Hjalmar Branting, utan om Kata Dalström; trots hennes stora inflytande i partiet fick hon själv bara betrakta makten på avstånd. Hon hade inte ens rösträtt, än mindre möjlighet att bli riksdagsledamot. Det är faktiskt detta som är bokens främsta förtjänst, att förstoringsglaset får stanna över Dalström och hennes del i förändringen av Sverige.

Susanna Birgersson
Fristående skribent

KATA DALSTRÖM
AGITATORN SOM GICK SIN EGEN VÄG
GUNNELA BJÖRK
Historiska Media

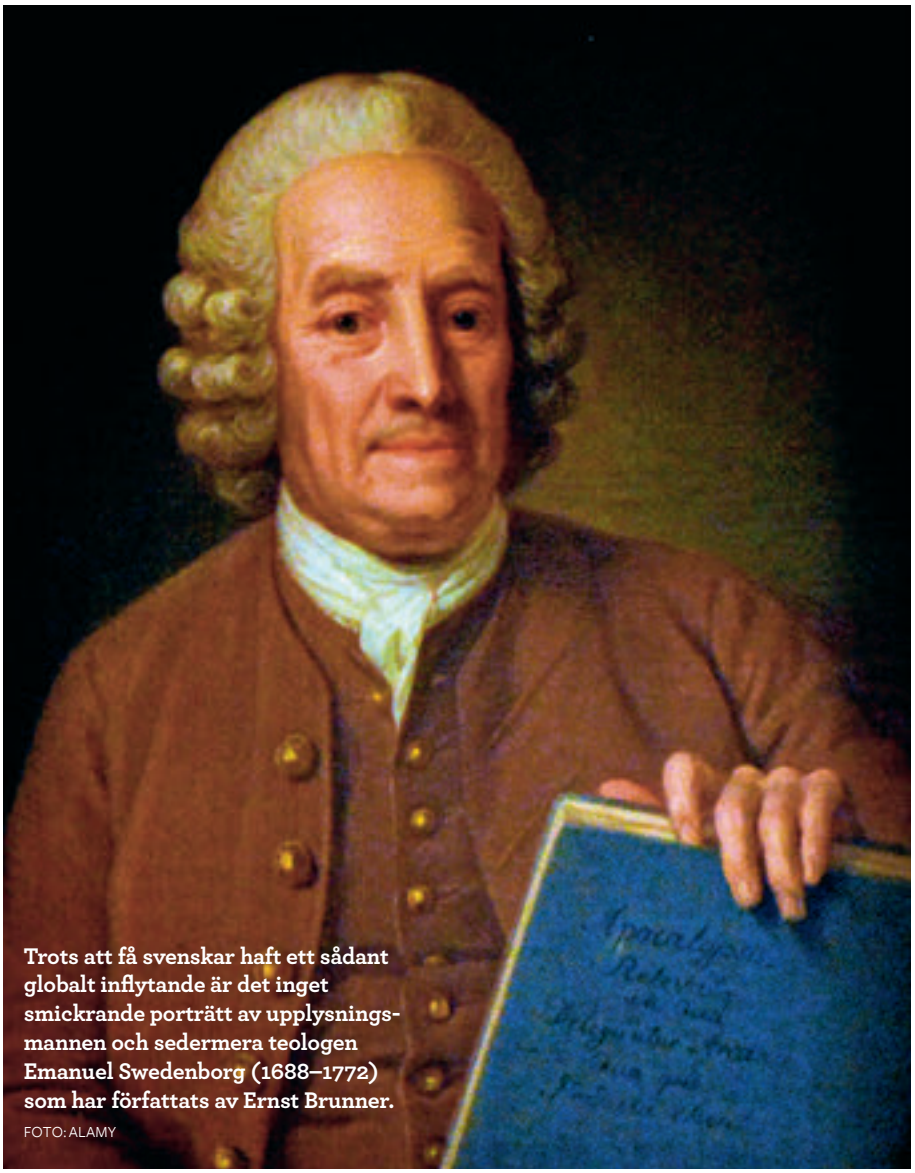

Trots att få svenskar haft ett sådant globalt inflytande är det inget smickrande porträtt av upplysningsmannen och sedermera teologen Emanuel Swedenborg (1688–1772) som har författats av Ernst Brunner.
FOTO: ALAMY

Bland andar och charlataner

TEOLOGI

Det är få svenska tänkare som haft ett så stort inflytande utanför Sveriges gränser som Emanuel Swedenborg. Det finns också en omfattande forskning om hans inflytande, inte bara på enskilda personer, utan på religiöst och politiskt tänkande i stort. I Sverige har forskningen varit mer fokuserad på Swedenborg själv än på verkningshistorien, och fortfarande finns mycket att göra vad gäller den stora betydelse hans tänkande har haft under 1800- och 1900-talen i svenskt idéliv. Nu kommer ytterligare en bok på svenska som fokuserar på Swedenborgs person, dock på ett betydligt mer grundligt sätt än tidigare, nämligen Ernst Brunners biografi *Darra. Om Swedenborg*. Det är en riktig tegelsten, omkring 750 sidor lång, i vilken författaren följer sin huvudperson nära i spåren, från födelsen 1688 och fram till hans död 1772.

Det ska först som sist sägas att detta är en imponerande bok. Brunner har gått synnerligen noggrant till väga och inte sparat någon möda i beskrivningarna av Swedenborgs liv och av den tid han var verksam i. Läsaren får veta både stort och smått om Swedenborg – inte bara var han bodde, utan hur husen ifråga såg ut, hur många rum våningarna hade och hur de var inredda, vilken mat han åt, hur han var klädd och vilka sjukdomar han ådrog sig. Vi får även följa honom på hans många resor och får målande beskrivningar av miljöerna i flera av de städer han besökte, i första hand Amsterdam, Paris och London. Vi förflyttas till en tid fylld av krig och intriger, pest och andra sjukdomar och med ett intensivt umgängesliv, åtminstone i den samhällsklass som Swedenborg tillhörde. De är i sanning en mustig och väl berättad kulturhistoria som läsaren får sig till livs.

Vad får vi då veta om Swedenborg? En central person för honom var fadern, Jesper Swedberg, teologie professor, rektor för Uppsala universitet och biskop. Modern figurerar mer i bakgrunden – hon dog tidigt och fadern gifte om sig med en kvinna som, liksom den biologiska modern, sägs ha haft ett nära och varmt förhållande till Emanuel. Så mycket mer får vi inte veta om kvinnornas roll i historien. Men om fadern berättar Brunner desto mer. Och det är sannerligen inget sympatiskt porträtt som tecknas av honom. Han beskrivs som en veritabel hycklare och smilfink med bestämda uppfattningar om andras bristande moraliska halt, men utan betänkligheter när det gäller att skaffa sig egna fördelar.

Jesper Swedberg hade stora förväntningar på sonen Emanuel och Brunner menar att denne redan som barn fick en särställning i familjen. Han beskrivs som något av en ensling som föredrog umgänget med osynliga lekkamrater framför den med verkliga barn. Han sägs också vid flera tillfällen ha fallit i dvala och då haft hallucinatoriska upplevelser. Enligt föräldrarna var det änglar som talade genom hans mun och han ansågs ha begåvats med en förmåga att träda i förbindelse med andarnas värld. I det avseendet förde Emanuel vidare ett arv från fadern, som hade en självklar tro på varsel och under – vilket han för övrigt inte var ensam om i samtiden. Ett arv från fadern var också benägenheten att utfärda moraliska domar över andra, som i Swedenborgs fall kom till uttryck i de många människor han mötte som han i sina skrifter förpassade till helvetets kval.

Ett centralt tema i Brunners framställning är Emanuels kamp för att frigöra sig från faderns dominans. Vid femton års ålder tog Emanuel ett viktigt steg då han reste till England på en bildningsresa, under vilken han ägnade sig åt helt andra verksamheter än fadern, nämligen teknik och naturvetenskap. Ett av hans många intresseområden var metaller och bergsvetenskap och som vuxen fick han en långvarig anställning som assessor vid

››

Bergskollegium i Stockholm. Det naturvetenskapliga intresset var dock inte skilt från det andliga, eftersom Swedenborg, likt många i samtiden, betraktade det materiella som uttryck för något andligt. I hans världsbild, skriver Brunner, förenades Newtons mekanik och engelsk nyplatonism i en kunskapslära där empiri korsade rationalism och mystik. Allt var för Swedenborg ett uttryck för Guds skapelses stora räckvidd.

Anställningen vid Bergskollegium var något av en fast punkt i Swedenborgs i övrigt mycket rörliga liv. Många boplatser, många resor och många olika sysselsättningar ger ett rastlöst intryck, och det var först i slutet av sitt liv som han fick ett mer varaktigt hem i den malmgård han köpte på Södermalm i Stockholm, med tillhörande lusthus och trädgård. Vid det laget hade han lämnat de naturvetenskapliga sysslorna bakom sig och ägnade sig helt åt andligt sökande. Han kom då att bli något av en mytisk figur, omtalad för sina andliga talanger och förmåga att sia om framtiden.

Brunner argumenterar för att det inte finns minsta grund för påståenden om Swedenborgs siarkraft. Han är överhuvudtaget inte särskilt imponerad av Swedenborgs föregivet andliga gåvor och inte heller av hans verksamhet under den naturvetenskapliga perioden. De vetenskapliga skrifterna var enligt Brunner mestadels kompilat med rena stölder från andra tänkare. Här kan man dock tycka att Brunner i alltför hög grad dömer Swedenborg efter en senare tids mallar, då det blivit allt viktigare att markera vem som har bidragit med vad i vetenskapliga sammanhang.

Det är överlag en tragisk historia som berättas av Brunner. Här skildras en människa som i skuggan av en dominant och egenkär far söker forma sitt liv utan att lyckas särskilt bra. Det är en person som reser runt i Europa för att få ett vetenskapligt erkännande han aldrig får, som hamnar i utdragna rättsliga tvister med familjemedlemmar och som misslyckas med sina frierier och lever ensam fram till sin död. Mot slutet av sitt liv beskrivs Swedenborg som alltmer av en kuf, en person som blivit avskärmad från omgivningen, är illa klädd och missköter sin hygien. Även under den här perioden är han, menar Brunner, stridslysten och intrigant. Han fortsätter att odla oförrätter och utverkar hämndreaktioner på människor han inte tycker om.

Bilden som ges i Brunners framställning är så missmodigt tecknad att man efter ett tag blir lite betänksam. Det är verkligen befriande att Brunner tagit sig före att inte skriva någon hagiografi – sådana finns det nog av när det gäller Swedenborg – men måste han så till den grad vända på steken så att inte minsta ljuspunkt synes finnas vad gäller Swedenborgs liv och person? Brunner påpekar själv att han till skillnad från i tidigare verk inte vill psykologisera sitt studieobjekt, men gör ändå det, om än på ett indirekt vis. Även om det inte sägs rakt ut, förstår man exempelvis att Brunner ser umgänget med andarna som ett sätt att kompensera för Swedenborgs ensamhet och påstådda oförmåga att knyta an till verkliga människor. Och även om det kan finnas en sådan komponent, är det inte hela sanningen och kanske inte det bästa sättet att närma sig den egenartade andevärld som Swedenborg konstruerade och som kom att inspirera så många i samtiden och eftervärlden.

Man får överhuvudtaget ingen riktig bild av Swedenborgs religiösa tänkande i framställningen. Brunner noterar exempelvis att Swedenborg under sina resor hade med sig inte bara en utan ett flertal biblar – vid ett tillfälle fanns i resebiblioteket fyra upplagor av Bibeln på hebreiska, fyra latinska biblar och ett exemplar av Nya testamentet på grekiska. Brunner tillhandahåller dock inga nycklar för läsaren att förstå denna passion för de bibliska berättelserna och vilken funktion de olika utgåvorna hade för Swedenborg. Som så ofta när det gäller nutida historiska skildringar så finns en blindhet när det gäller religionen. En framställning som i högre grad hade trängt in i de delarna av Swedenborgs verksamhet hade förmodligen skapat en större förståelse för det stora genomslag hans tänkande kom att få för eftervärlden. Nu framstår Swedenborgs andliga grubblerier enbart som kufiska och det blir obegripligt hur någon har kunnat hämta inspiration från dem.

Den invändningen skymmer dock inte sikten för att detta är en synnerligen läsvärd bok, ja, en riktig bladvändare, som alla som intresserar sig för Swedenborg har mycket att hämta i.

Inga Sanner
Prefekt för institutionen för kultur och estetik samt professor i idéhistoria vid Stockholms universitet.

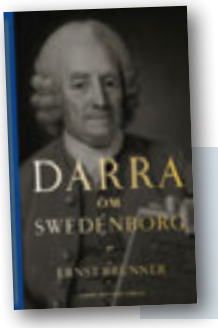

DARRA OM SWEDENBORG
ERNST BRUNNER
Albert Bonniers förlag

Monarken som räddade kronan

HISTORIA

Det finns något tilldragande i andras människors intresse för andra människor. Så när Roger Älmebergs *Gustaf VI Adolf. Regenten som räddade monarkin* landar på mitt bord har författaren mycket gratis. Älmeberg har varit journalist i fyrtio år, på SVT och SR, och det anmärkningsvärda med det är väl att han trots sin historia lyckas visa ett genuint intresse för monarkin som institution, och för en kunglighet som person.

Och det är lika bra att säga det direkt – detta är ett stycke kalenderbiteri. Jag har lärt mig att det är mer positivt att skriva *Och*, än att välja *Men*. Fast egentligen är det väl men jag menar. För det är inte varje dag en bok om en svensk regent anmäler sin närvaro, det var mer än tjugo år sen gamle kungen tillägnades en bok. När så sker är det naturligt att det hos intresserade läsare finns ett uppdämt behov. Och vår monarki är en del av den historia som en svensk

Gustaf VI Adolf (1882–1973) var en folkkär statschef som bidrog till att rädda den svenska monarkin, nu har han tillägnats en biografi.

FOTO: TT

allmänhet visar ett allt större intresse.

Men detta är en bok som tar ett alltför stort grepp för att bli det porträtt av en monark som titeln utlovar. Visst är samhälleliga och politiska strömningar en del av den verklighet som möjliggör eller förhindrar monarkier, men i denna ambitiösa bok blir svepen över världen ibland så hisnande att läsaren hinner bli verkligt nervös inför hur texten ska kunna landa i Gustaf VI Adolf igen. Det gör den, genom halsbrytande kast där personliga detaljer plötsligt avlöser krig i avlägsna världsdelar

Det är meningslöst att önska sig en annan bok än den man verkligen håller i handen. Författarens invändning anmäler sig direkt – skriv den själv då.

Men det korta svaret på titelns utlovade konflikt är: Gustaf VI Adolf var en aktiv kronprins som övergick till att bli en ansvarstagande regent. Hans familj var delad i tyskvänliga och anglofiler, och han tillhörde själv den andra gruppen och gifte sig två gånger med engelskor. Han lyckades så väl att utmejsla en kunglig roll anpassad till tiden, alla kungligheters generalproblem, att han blev folkkär. Och ja, på det sättet räddade han monarkin, med stöd av den socialdemokratiske statsministern Tage Erlander. Erlander var till en början skeptisk mot kronprinsen men såg sedan att i ett tänkt val skulle kungen väljas av det svenska folket. ”Medborgarna är mycket nöjda med kungens sätt att sköta sina uppgifter. Sannolikt skulle han som president kunna betyda ännu mer för landet.” Bättre betyg kan det vara svårt att få av en ledande socialdemokrat. Så ja, Gustaf VI Adolf tog den svenska monarkin in i sin tid. Den som vill veta hur, och väldigt mycket annat, ska absolut läsa den här boken.

Susanna Popova
Journalist och författare

GUSTAF VI ADOLF
REGENTEN SOM RÄDDADE MONARKIN
ROGER ÄLMEBERG
Norstedts

Gustaf Mannerheim (1867–1951) i möte med den finländska Lottakåren.

En hjälte i vadmal

HISTORIA

För 150 år sedan föddes Carl Gustaf Emil på Villnäs slott. Ingen är mer förknippad med hundraårsfirande republiken Finland än dess marskalk Mannerheim. Monarkisten som ledde republiken under 1900-talets fyra krig.

När myten är större än mannen och det redan skrivits över 700 biografier är det inte ett självklart ämne att ge sig på som författare. För professor Henrik Meinander tog det tre decennier av forskning innan han kom sig för att skriva *Gustaf Mannerheim. Aristokrat i vadmal*.

Precis som fosterlandet kom att kalla Mannerheim till tjänst så kan man säga att Meinander fick inställelseorder att skriva, något han berättar om i förordet.

Den finländska bokbranschens ”grand seigneur”, professor Heikki A Reenpää, som gav ut Mannerheims egna memoarer på 50-talet bad Meinander att träda in i den långa kedjan av förlagets Mannerheimförfattare. En kedja som började med marskalken själv.

Mannerheim var ytterst medveten och intresserad av bilden av sig själv. Han förstod kraften i både ord och bild. En riktig varumärkesstrateg långt innan det var känt som begrepp. På grund av marskalkens egen varumärkesvård och den polarisering som finns kring Mannerheims person är det svårt att komma människan in på livet. Vem var aristokraten i vadmal egentligen, vad var hans drivkraft?

Här gör Meinander ett gott historiskt hantverk att yxa fram en gestalt bortom myterna. En gestalt där vi kan skönja den historiska och personliga Mannerheim genom en äventyrsfylld karriär som tsarofficer från Stilla havet till Warszawa, från uppvaktande gardesofficer till spion i Kina, från hoppfull och fattig ung kadett till frånskild och ensam man i medeläldern.

Men privat blir det aldrig, den privata Mannerheim kommer att fortsätta att vara höljd i myternas dimma och tidernas behov. Det finns alltid en Mannerheimtolkning nära till hands för det egna syftet.

Debatten verkar aldrig vilja ta slut. Så sent som i september i år gjorde journalisten och författaren Henrik Arnstad i Göteborgs-Posten ett utfall och kallade Mannerheim för Nordens ”mini-Hitler”.

Det är inte första gången som professor Meinander och Arnstad drabbat samman om Mannerheim och det självständiga Finlands tidiga historia, och i en intervju i Hufvudstadsbladet replikerade Meinander att ”*svenska journalister inte tillgodogjort sig den finskspråkiga forskningen*” och att bristande kunskaper i finska ställer till det:

Det är naivt, snudd på arrogant. Det är ungefär som att tänka sig att man kan skriva en biografi över Olof Palme utan att kunna svenska.

››

Mannerheim var inte någon makthungrig ”mini-Hitler”, som Arnstad kallar honom för. Och beträffande Förintelsen så lämnade Finland aldrig ut några egna medborgare till Tyskland – trots att finska judar nämndes vid Wannseekonferensen, och trots att SS-ledaren Himmler tog upp frågan vid ett besök sommaren 1942.

Den finländska statsledningens hållning var att det inte fanns någon ”judisk fråga”. Däremot lämnade Finland ut en mindre mängd judiska flyktingar till Tyskland, men alltså inga finländska medborgare. Östfrontens enda frontsynagoga fanns för övrigt hos finländska regementet JR 24 vid Svir. De låg grannar med den tyska 163:e divisionen. I Sverige känd som Engelbrechtdivisionen som transiterades sommaren 1944.

Sammanlagt stred 300 judiska finländare under andra världskriget, 23 av dessa stupade. Även romer och muslimer slogs och dog för Finland.

När man petat bort lager av myternas Mannerheim går det inte att komma ifrån att Mannerheim vid flera tillfällen, genom sin personliga pliktkänsla och tro på lagstyrt land, räddade det unga Finland undan katastrofer.

Länge såg det ut som att Mannerheim skulle göra en klassisk karriär, som så många andra finländare gjort i tsarens tjänst. Mannerheims framgångar i Sankt Petersburg innebar bland annat hedersplatsen att flankera kejsar Nikolaj II vid kröningen 1896. Tsar var ett ord som Mannerheim inte använde sig av, Nikolaj var ”hans kejsare” under resten av livet.

Framstående tjänstgöring i ryskjapanska kriget 1904–05 följdes av en 14 000 kilometer lång spionresa under två år i Kina. Därefter blev det Warszawa, generalsgrad och världskriget.

Där kunde historien ha tagit slut. Men det är först nu den börjar på allvar.

Under ryska revolutionens kaos återvände den 50-åriga generallöjtnanten till ett hemland han knappt kände längre. Av österbottniska bondsöner och jägarrörelsens tysktränade aktivister skapade Mannerheim den vita armé som vann Finlands självständighet.

Arkiven har visat att Lenins plan att godkänna Finlands självständighet var taktisk. De röda kamraterna i finska inbördeskriget skulle återföra landet till det nya Sovjetunionen. På det sättet var inbördeskriget verkligen ett frihetskrig. Utan Mannerheim hade Finland gått Ukrainas väg och förlorat sin självständighet redan under 1918.

Friherre Gustaf Mannerheim, marskalk av Finland, utarbetande strategier i sitt arbetsrum, september 1941.

FOTO: SA-KUVA.FI

Men segrarna i den vita senaten hade knutit sin lycka till det tyska kejsardömet och var i färd med att skaffa sig en tysk kung, något som den västsinnade Mannerheim var djupt obekväm med.

Som Meinander påpekar var Mannerheim helt övertygad om att västmakterna med USA skulle vinna kriget. Mannerheims varningar om att inte behandla de besegrade röda illa klingade också ohörda, vilket kom att leda till decennier av bitterhet i det finländska samhället. Inte heller fick han stöd för att befria Sankt Petersburg från bolsjevikerna. Därför lämnade Mannerheim sin ÖB-post redan den 30 maj 1918.

Hur såg då Mannerheim på det nya Finland? Meinander återger den syn som kom fram i samtal med företrädare för västmakterna, att ”*Ryssland skulle oundvikligen på något sätt försöka återknyta Finland till sitt imperium*”. Mannerheim menade att om Finland hade hjälpt en borgerlig vit regering till makten i Ryssland, tillsammans med västmakterna, så skulle det ha stärkt Finlands position.

Krigslyckan på västfronten gick som Mannerheim förutsåg. Tyskland tvingades till vapenstillestånd i november 1918, planerna på tysk kung i Finland skrotades.

Senaten kallade hem Mannerheim och utsåg honom till riksföreståndare. Den viktigaste uppgiften var att säkra självständighetens godkännande i väst och livsviktiga matleveranser. I detta läge skulle Mannerheim själv kunnat gripa makten. Men istället för härskare var Mannerheim lagens tjänare, han lotsade statsskeppet genom en ny grundlag och ett presidentval som han förlorade. Och han accepterade förlusten i god parlamentarisk anda.

Även här kunde historien ha tagit slut och den storviltjagande aristokraten försvunnit in i glömskans dimmor.

Men ögonblicket som Mannerheim fruktade skulle komma. Kremls imperieåterställning. Genom Molotov–Ribbentrops rövarpakt där östra Europa delades mellan Nazi-Tyskland och Sovjetunionen låg Finland blottat för angrepp.

Utan Mannerheims samlande ledarskap hade Finland inte tagit sig igenom krigsvintern 1939–1940. En krigsvinter där hela världen beundrade den finländske David mot den sovjetiske jätten Goliat.

Under mellanfredens balansgång var Mannerheims makt kanske som störst.

Här kunde Meinander gärna för en riksvensk läsarskara ha lagt ut texten betydligt mer för att förklara Finlands utsatthet och Mannerheims agerande. I söder slukades de baltiska staterna av Sovjetunionen. För finländsk överlevnad fanns bara Tyskland som möjlig väg. Det fjärde och sista tillfället då Mannerheim räddade Finland kom med presidentskapet 1944–1946. När Finland skulle lösgöra sig ur andra världskriget var det en delikat balansgång för överlevnad mellan Tyskland och Sovjetunionen. Den då 77-årige Mannerheim lyckades åstadkomma miraklet fred utan ockupation.

Utan dessa fyra händelser hade dagens Finland inte gått att känna igen. Historien skulle ha blivit ukrainsk eller baltisk, inte nordisk. Någon obruten hundraårig självständighet att fira hade inte funnits. Meinanders stora förtjänst är att han närmar sig marskalkgestalten med historikerns nyfikenhet och metodiska värderande av fakta, för att teckna ett porträtt som blir begripligt och levande.

Människan Mannerheim blir just en människa, präglad av sin tid och miljö. En människa som dras in i händelser som gör honom till en nationalmyt.

Meinander är aldrig lättsinnig, men språket är lättillgängligt utan att skriva läsaren på näsan.

Vad myten Mannerheim lär oss i vår tid är framförallt två saker: viljan att tjäna det större syftet framför egenintresset och att lag går före makt. Aristokraten som var kejsarlojal hade ingen större kärlek för demokratin eller parlamentarismen, men han accepterade dess spelregler och följde dess lagar. Ordning var att föredra framför kaos. Istället för att härska över makten, blev Mannerheim lagens tjänare och Nordens hjälte.

Och Finlands räddare. Det har vi alla skäl att vara tacksamma för idag.

Patrik Oksanen
Politisk redaktör i *Hudiksvalls Tidning*

GUSTAF MANNERHEIM
ARISTOKRAT I VADMAL
HENRIK MEINANDER
Lind & CO

Slaget vid Olszynka Grochowska 1831 var det avgörande under november-upproret – den som inte förstår polackernas frihetslängtan kan vare sig förstå det polska folket eller dess historia.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Oumbärligt om polsk historia

SAMHÄLLE

Det polska åttiotalets viktigaste trubadurs, Jacek Kaczmarskis, val av teman för sina låtar säger en hel del om den polska folksjälen: frihetslängtan, smärtan av att leva i exil, komplicerade relationer mellan polska katoliker och judar, Västeuropas många svek gentemot det polska oberoendet och den absurda humor som uppstår i en kommunistisk diktatur.

Tunga ämnen som låter som rubriker på universitetsseminarier, men som för många polacker är självklara samtalsämnen. Det går inte att undkomma det förflutna i Polen. Spåren efter andra världskriget och efterkrigstidens kommunistiska ockupation av landet finns överallt, såväl fysiskt synliga som inom människor och i deras biografier. I Polen är historia och de döda ständigt närvarande på ett sätt som för många svenskar skulle framstå som oerhört dramatiskt och tillbakablickande.

Förstår man inte att det som präglat den polska nationen är en konstant kamp för oberoende och frihet förstår man troligtvis inte landet alls, än mindre folket som bor där. Två gånger under ett århundrade återuppstod Polen från de döda som fritt land, 1918 och 1989. Kampen för Polen som idé, territorium och gemenskap återkommer gång på gång och är så stark i landets politik att den än i våra dagar utgör den sittande regeringens hela existensberättigande.

Ska man därför ha en chans att förstå konfliktlinjer i polsk politik eller den – för en svensk – överdrivna fixeringen vid nationen och patriotismen, måste man förstå Polens historia. Det är, trots våra länders geografiska närhet och i perioder historiska band, svårare än vad man kan tro. Språk- och kulturskillnaderna samt den isolation som järnridån medförde har gjort sitt för att fördjupa den ömsesidiga okunskapen. Den naturliga följden av detta är att beskrivningar av Polen i svensk press därför ofta är okunniga och i avsaknad av någon som helst historisk kontext.

Det får trista konsekvenser. Polen beskrivs i grovhuggna och karikatyrartade drag. Det spelar egentligen ingen roll vilka avsändarens politiska avsikter är. Polen används som en politisk projektionsyta där både Europas undergång och dess bästa framtid förutspås. Det märks att historikern Artur Szulc inte är nöjd med det här tillståndet. Hans bok om polsk historia, kort och gott kallad *Polens historia*, är därför en tålmodig och pedagogisk redogörelse. Boken utmärks av en medvetenhet om hur historieskrivning kan tjäna olika politiska syften.

Szulc går kronologiskt och utan krumbukter igenom alla 1900-talets viktigaste händelser. Från förhoppningarna under mellankrigstiden om att ett multikulturellt Polen på skakiga ben skulle kunna enas, till ockupationsårens oerhörda lidande som förbyttes till kommunisttidens långvariga förtryck och vidare till 1990-talets nyvunna frihet och den politiska röra som präglat polsk politik sedan dess. Det är många händelser som avhandlas på en liten yta, men Szulc lyckas upprätthålla balansen mellan saklighet och ekonomi i ordanvändningen.

Polens historia borde vara behäftad med undertiteln ”Under 1900-talet”. För det är vad det främst handlar om. Den korta redogörelsen, totalt omfattande femtio sidor, för de tusen år av polsk historia som föregick detta stormiga århundrade är visserligen tillräcklig om man ska förstå vad som följde på 1900-talet, men otillräcklig om ambitionen faktiskt är att redogöra för Polens hela historia. Vill man ge en angelägen och översiktlig redogörelse för vad som spelar roll i Polens samtid, vilket man får intrycket av är Szulcs målsättning, så räcker det faktiskt med att börja där Szulc väljer att påbörja bokens egentliga kärna, det vill säga 1918 då den andra polska republiken uppstår.

Szulcs ton är saklig och emellanåt lite torr, men detta är ingen propagandaskrift – Szulc är medveten om hur Polen och dess historia nyttjas. Därför har han eftersträvat, och lyckats, göra något helt annat, nämligen att skriva en läroboksartad introduktion till polskt 1900-tal som är oumbärlig för en svensk publik som vill förstå vårt sydliga grannland.

Adam Cwejman
Ledarskribent i *Göteborgs-Posten*

POLENS HISTORIA
ARTUR SZULC
Historiska Media

RECENSIONER

Detta nummers recensioner:
Carl Rudbeck *kommenterar politiskt rävspel;* ***Bengt E Y Svensson*** *följer lagen;* ***Katarina Barrling*** *går emot modeströmmen;* ***Lennart Berntson*** *sörjer svältoffer;* ***Karin Henriksson*** *studerar fabulöst förmögna;* ***Martin Lagerholm*** *letar efter ursprunget;* ***Bengt G Nilsson*** *väntar på demokrati;* ***Göran Frankel*** *läser tankar;* ***Ann-Sofie Dahl*** *hyllar en hundraåring;* ***Tommy Olofsson*** *firar ett litterärt märkesår;* ***Erik W Larsson*** *avvisar tokig psykiatri.*

Fortuna med ett barn: målning av Pierre Bouillon.
FOTO: ALAMY

Tumme med fru Fortuna

Hellre djärv än försiktig, menade Niccolò Machiavelli, som talade för hårda tag för att tukta ödet. Men någon råbarkad förespråkare av lögn och svek i politiken var han trots allt inte. Carl Rudbeck tar del av det senaste om den slipade florentinaren

IDÉHISTORIA

När jag ur bokhyllan plockade fram en snart 50 år gammal bok om Niccolò Machiavelli, ramlade ett gulnat klipp ut ur boken. Där hävdades att ”det finns för många böcker om Machiavelli. Knappast ens specialister har längre tid att läsa dem.” Sedan dess har produktionen fortsatt i oförminskad takt. Vi tycks inte bli färdiga med denne sluge florentinske tänkare, och det är väl ett tecken så gott som något på att han hör till de klassiker vi inte kommer undan. Var och en som funderar om politik måste ta ställning till honom eller åtminstone till hans tankar.

Länge har hans namn och verk omgetts av en sinister nimbus. Han sägs ha varit den oförblommerade och råa realpolitikens galjonsfigur. En man som – så har det hävdats, och då vanligen av sådana som antagligen inte har läst honom särskilt noggrant – förordade lögn, svek och våld som en makthavares främsta redskap. Han var den rena ondskans talesman och han skämdes inte för det. Det dröjde inte länge förrän hans bok *Fursten* av goda skäl hamnade på Vatikanens lista över förbjudna böcker och där kom att stanna i flera hundra år. Så har man tänkt.

Men om Machiavelli bara vore en enkelspårig och entydig förespråkare för makt och ondska, varför har då eftervärlden fortsatt att sysselsätta sig med honom och skriva hundratals böcker om honom? Svaret är förstås att han är en långt mycket mera svårfångad och motsägelsefull tänkare än vad som faktiskt framgår av den vanliga bilden. Hans tankar låter sig sällan entydigt sammanfattas, ytligt sett kan de till och med vara motsägelsefulla. Dessutom var han tvungen att vara försiktig i sina skriverier för att i görligaste mån ställa sig in hos somliga och för att undvika att utmana andra. Som han skriver i ett ofta citerat brev till en vän: ”Jag säger aldrig vad jag tror och tror aldrig vad jag säger och om jag någon gång råkar tala sanning döljer jag den i så många lögner att den är svår att hitta.” Inte att undra på att sentida kommentatorer nu i ett par hundra år haft fullt sjå att nysta upp hans tankar och försöka fastställa vad han egentligen menade.

Tolkningarna av hans verk har länge gått isär, men nu börjar en viss samsyn uppstå. Istället för att stirra sig blind på enbart *Fursten*, läser man den nu helst som en, låt vara viktig men ändå bara, del av det övriga författarskapet.

Erica Benners nyutkomna *Be Like the* ››

Floden Arno, som flyter genom Florens: finns det en sida som är fel?

FOTO: GETTY IMAGES

Fox är nu den bok jag först skulle rekommendera till den som vill veta mer om honom, och då råder det ändå skarp konkurrens. Hon kan författarskapet utan och innan. Hon väver skickligt samman liv och verk till en hela tiden underhållande text. Titeln syftar på hur viktigt det är för varje politiker eller statsman som vill överleva att vara som en räv för att undvika alla snaror, samtidigt som han också måste vara ett lejon för att skrämma vargarna på flykten och förgöra sina fiender. I *Fursten* betonar Machiavelli just vikten av att när makten en gång säkrats, så måste den som har makten antingen göra det gamla gardet till sina allierade eller hänsynslöst förinta det så att det inte kan smida ränker för att återta makten.

Be Like the Fox är Benners tredje bok i ämnet. Den är mera populärt hållen än de två tidigare, men hon har tagit med sig all sin sakkunskap och skrivit en rakt igenom fängslande bok.

Catherine H Zuckert gör i sin *Machiavelli's Politics* en ytterligt noggrann genomgång av allt han skrivit. Hon har tidigare skrivit böcker om Leo Strauss och Platon. Det märks på så sätt att hon är speciellt bra på att sätta Machiavellis verk i förhållande till klassikerna, och hon visar då hur han tydligt bryter mot ett länge förhärskande aristoteliskt politiskt paradigm. Till skillnad från hos Aristoteles finns i Machiavellis värld inga slavar att bygga politik och kultur på. Zuckert ser hos florentinaren ”en vattendelare i Västerlandets politiska filosofi […] för han var den förste att definiera statens uppgift som att uppfylla folkets önskan om trygghet till liv, familj och egendom”. Hon tillägger att redan Strauss beskriver Machiavelli som ”en folkets man”.

Patrick Boucherons *Un été avec Machiavel* är en serie föredrag som denne professor vid Collège de France höll i fransk radio. Tonen är lättsam och personlig, men ändå lyckas Boucheron på lite drygt 100 små sidor få med väldigt mycket av det väsentliga hos författaren till *Fursten*. Det är ett stycke folkbildning av yppersta klass som aldrig blir mästrande eller didaktisk. Lätt och elegant och ofta skriven med glimten i ögat.

Utan att sätta *Fursten* i relation till *Discorsi* (som i sin fina svenska översättning något självsvåldigt kallas *Republiken*) och till några andra av Machiavellis i nästan samtliga fall postumt publicerade verk ger man en gravt missvisande bild av denne lika briljante, sluge och förslagne florentinske tänkare. Det går inte heller att fullt förstå Machiavellis skrifter utan att sätta in dem i deras biografiska och historiska sammanhang. Så långt är våra tre kritiker överens, och på de flesta andra punkter också. Ingen vill längre på allvar göra honom till ondskans och grymhetens okomplicerade talesman.

Machiavelli föddes 1469 i vad som något anakronistiskt kan kallas en lägre medelklassfamilj på fel sida om floden Arno, som går genom Florens. Han fick en för tiden god utbildning men inte av toppklass. Han studerade latin, men till skillnad från så många av den florentinska humanismens stora namn aldrig grekiska, till skillnad från exempelvis teologen och Platonbeundraren Marsilio Ficino. Någon privatförmögenhet fanns inte i familjen. Fadern var jurist men tycks inte ha tjänat särskilt mycket pengar. Han försörjde sig och sin familj främst på vad hans magra ägor kunde inbringa och genom det som med dagens språkbruk benämns som extraknäck, bland annat genom att upprätta ett register till en färsk översättning av Livius romerska historia – en uppgift som skulle visa sig ha stor betydelse för sonen.

Alla som lärde känna Niccolò Macchiavelli såg snabbt att han var briljant, och han fick anställning som ett slags sekreterare i den florentinska förvaltningen. Detta gjorde att han kom i kontakt med stadens ledande familjer – Medici, Soderini, Vettori och många flera. Det var i och för sig inte så märkvärdigt eftersom tidens elit var begränsad. Alla kände alla och alla innehavare av viktiga värv och ämbeten, inklusive det som påve, hämtades ur en mycket begränsad krets. Som så mycket annat i Machiavellis värld finns det här uppenbara likheter med dagens. Skillnaden är kanske främst att man då var ärligare och öppnare. Det var inget hycklande tjafs om kompetens: nepotismen var öppen och tydlig för alla, som när Lorenzo de' Medici såg till att hans son Giuliano utnämndes till kardinal redan vid 14 års ålder. Giuliano skulle senare bli påve med namnet Leo X.

Machiavelli fick snart viktiga diplomatiska uppgifter. Han förhandlade för Florens räkning med kungar, kejsare och påvar. Han beskrev sina förhandlingar i brev till hemstaden och klagade ofta på de umbäranden som det diplomatiska livet tvingade honom att uthärda. Dessutom ansåg han sig gravt underbetald och propsade på löneförhöjning. Föga överraskande var han en skicklig och insiktsfull diplomat. Han fick senare till uppgift att utbilda en florentinsk milis, men det projektet fick ett katastrofalt slut då hans inhemska soldater besegrades av spanska trupper.

Hans officiella karriär skulle också få ett hastigt slut. 1512 blev han misstänkt för att ha varit inblandad i en komplott mot den styrande Medicifamiljen. Hans namn fanns på en lista över möjliga intrigörer. Han fängslades och torterades. Man band hans armar bakom hans rygg och hissade upp honom. Sviterna efter denna behandling stannade kvar långt efter det att han i början av 1513 släpptes ur fängelset. Hans diplomatiska och byråkratiska yrkesbana var till ända, men fram till sin död 1527 hoppades han att åter bli tagen till nåder. Därav blev dock intet.

Hans son skrev att han lämnade sin familj ”i djupaste fattigdom”. De sista 14 åren av sitt liv tillbringade han till största delen på sin modesta lantegendom där han strosade omkring under dagarna eller satt på den lokala tavernan. Där munhöggs han med traktens folk eller spelade brädspel med låga insatser. Det var först när han kom hem framåt kvällen som han tog av sig sina smutsiga arbetskläder och tog på sig kläder lämpade för slott och palats, för nu började han umgås med de stora döda – de antika författare som han så beundrade och som spelade så stor roll i hans skriverier. Det var nu som han skrev

sina stora verk som alla med ett undantag publicerades först efter hans död. Undantaget är *Krigskonsten*, som är en fiktiv dialog där man livligt diskuterar vad som behövs för att först befria Italien från utländska inkräktare och sedan ena landet. Detta är tankar som i olika varianter förekommer i flera av Machiavellis mest betydande verk.

Hur kan det då komma sig att Machiavelli har fått ett så dåligt rykte, att han fortfarande är så kontroversiell? Eller tar jag i nu? Kanske håller han på att glömmas och har blivit främst en akademisk angelägenhet? Kvar finns kanske bara adjektivet ”machiavellisk” som allt färre kan förknippa med en florentinsk politisk filosof eller statsvetare. Gå ut på gatan och fråga, och jag gissar att många, för att inte tala om de flesta inte har aning om honom. Machiavelli – var inte det en kirurg på Karolinska eller något sådant?

Men till för en generation sedan kunde man i varje fall höra att så fort en politiker hade visat sig vara grym eller svekfull, så vips kallades han eller hon machiavellisk. Vår florentinska vän anses ha menat att vilka medel som helst kan helgas av ändamålet. Hans ideala politiker eller furste var slug och förslagen, inte klar, tydlig och hederlig. Hans politiska verktygslåda sades innehålla alla de redskap som den goda moralen förbjuder. Han inskärpte att hur en statsman egentligen var, inte var särskilt viktigt i jämförelse med hur han verkade vara. En insikt som väl bara har blivit viktigare i tv-åldern, får man anta.

Forskare har skrivit många och långa böcker där man i detalj har försökt utreda förhållandet mellan *Fursten* å ena sidan och *Discorsi* å den andra. Vid första anblicken kan dessa både verk tyckas närmast diametralt motsatta. Den första boken tycks förespråka en cynisk, det vill säga klarsynt, realpolitik, medan den andra är ett försvar för en folkligt förankrad republik. Men som Benner, Zuckert och Boucheron samt alla visar hänger de två verken ihop med varandra.

I *Fursten* ville Machiavelli visa hur en härskare bäst tillskansar sig makten. För att göra det måste han vara villig att sätta sig över den moral som styr privatlivet. I *Furstens* 15:e kapitel finns en passus som hans fiender vanligen anför för att visa vilken ond människa han var. ”Om en furste som vill handla på ett hedervärt sätt är omgiven av många skrupelfria män är hans fall oundvikligt. Därför måste en härskare som vill behålla makten vara förberedd (eller lära sig) att handla på ett omoraliskt vis när detta är nödvändigt.” Det är en tidig formulering av Jean-Paul Sartres smutsiga händer-problematik. Den som vill bli en framgångsrik politiker får inte vara rädd för att göra det som anses förbjudet och till och med ondskefullt. Vägrar han eller anser sig vara för fin för att göra det, så riskerar han att förlora sin makt och då dra andra med sig i sitt fall.

Att handla på detta sätt var nödvändigt eftersom Machiavelli var övertygad om att de flesta människor till sin natur är onda. De är otacksamma, fega inför faror och giriga, och de vänder sig mot sina välgörare när det gagnar egenintresset. Att bruka våld var ofta nödvändigt och den som inte kunde det blev inte långlivad på den politiska vädjobanan. Machiavelli anför dominikanmunken Savanarola som exempel. Under en kort tid var han genom sina domedagspredikningar den mest inflytelserike mannen i Florens. Men lyckan vände och då hade Savanarola inga vapen till sitt förfogande. Han störtades, avrättades och brändes. Hans aska kastades i Arno för att förhindra att kvarvarande anhängare skulle samlas kring reliker av den döde predikanten.

”Kristna moralläror predikade svaghet och förakt för jordiska ting, något som spelade den härskande klassen i händerna.”

En god stat kan inte fungera utan funktionsdugliga lagar och skarpslipade vapen. Även om en framgångsrik furste ibland måste vara grym, så får han inte vara det i onödan. Då uppväcker han folkets hat. Den bästa fästning som en furste kan ha är nämligen att vara älskad av sitt folk. Men den som inte begriper att livet som furste eller som politiker i största allmänhet kräver en annan moral än den kristna, som lär oss mildhet och att vända andra kinden till, bör söka sig ett annat kall. Och inget fel med det, men till dessa överdrivet milda makthavare har Machiavelli inget att säga.

Niccolò Machiavelli: maktspelsstrateg.
FOTO: GETTY IMAGES

Fursten, som skrevs i all hast 1513 just efter författarens fängelsevistelse, är tillägnad Lorenzo de’ Medici och den har beskrivits som en enda lång jobbansökan. Machiavelli ville åter bli en del av den florentinska statsapparaten. Än en gång grusades hans förhoppningar. Han var för kompromettterad.

Hans nästa storverk, *Discorsi*, som kom till några år senare, är istället tillägnat två yngre män som han träffade i en diskussionsgrupp. Denna bok är en kommentar till några böcker i Livius romerska historia, som fanns i faderns bibliotek. Enligt Machiavelli var den romerska republiken, tiden då man hade gjort sig av med kungarna och fram till Julius Caesars kejserliga *Machtübernahme*, det bästa statsskick som världen hade skådat och något som tidens florentinare hade mycket att lära sig av. Machiavelli har inte ändrat sin människosyn; han fastslår ”att det är nödvändigt för den som konstituerar en stat och förser den med lagar att utgå från att alla människor är onda och benägna att ge utlopp för sin ondska, så snart de får tillfälle”. Land ska förvisso med lag styras, men lagarna måste kunna backas upp med våld och tillämpas lika på fattiga och rika.

Machiavelli hade en dynamisk syn på historien, som ju aldrig står still. Staten förändras hela tiden: antingen förfaller den i korruption, eller också ökar den i *virtù*, som är ett svåröversatt nyckelbegrepp i hans skrifter. Att översätta det med dygd är missvisande och leder lätt men felaktigt tankarna till kristna dygder som kyskhet och fattigdom. Det är snarare en kombination av mod, kompetens och styrka, och det hänger väl också samman med ett annat viktigt begrepp: *fortuna* – ödet, slumpen, tillfället – som han beskriver i ett en gång berömt eller men väl numera illa beryktat stycke i *Fursten*: ”det är bättre att vara djärv än försiktig för *fortuna* är en kvinna och det är nödvändigt, om man vill kontrollera henne, att slå henne. Och man ser att hon lättare låter sig vinnas av de djärva och impulsiva än av dem som går kyligt tillväga. Och så alltid, liksom en kvinna, är fortuna en vän till de unga.” Utan denna dådkraft ingen *virtù*.

När Machiavelli skrev *Discorsi* var Italien hotat både utifrån och inifrån. Spanjorer och fransmän utgjorde fiender,

››

”Machiavelli menade att en stark republik måste göra sig av med alla rika lättingar som lever i överflöd på sina arbetsfria inkomster.”

medan Italien slets sönder av inre konflikter där små furstendömen ständigt bekrigade varandra. Men också inom dessa små stadsstater rådde en ständig konflikt mellan de stora och rika som ville styra och massan av folk som inte ville bli styrd. Machiavelli förespråkade lagar som såg till att de två grupperna – de rika och det vanliga folket – hade möjlighet att kontrollera varandra. Men också att dessa lagar respekterades i praktiken. Han ger exempel från sin samtid på de olyckliga men lätt förklarliga konsekvenser i form av folkliga upplopp som skedde när de mäktiga inte respekterade lagar som de själva stiftat.

Kristna moralläror hade en olycksalig roll i hans värld. De predikade svaghet och förakt för jordiska ting, något som spelade den härskande klassen i händerna. Kristendomen har uppmuntrat svaghet, försakelse och förakt för det jordiska och det är ett levnadssätt som ”har gjort världen svag och ett rov för skurkar. Dessa kan lugnt styra då de ser att de flesta människor – för att komma till paradiset – mer tänker på hur de ska fördra oförrätter än hur de ska hämnas dem.” På sin dödsbädd bekände Machiavelli sina synder inför broder Matteo, men under sitt liv var han ingen vän av den kristna läran. En kanske apokryfisk berättelse säger att han hellre ville hamna i helvetet, där han kunde fortsätta sitt umgänge med de klassiska tänkarna än att bli insläppt i paradiset och där träffa de fromma.

Det går till och med att läsa Machiavelli som han framträder i *Discorsi* som ett slags populist *avant la lettre*. Han menade att en stark republik måste göra sig av med alla rika lättingar som lever i överflöd på sina arbetsfria inkomster. De utför inte något arbete som gagnar staten. Han ideal var en rik stat med ganska fattiga medborgare. Han hittar sina ideal bland de politiker i den romerska republiken som till skillnad från Florens och andra italienska städer inte styrdes av maffialiknande familjer och klaner, utan av politiker som när statens angelägenheter så krävde kallades bort från sina små gårdar för att sedan de en gång hade fullgjort sina värv återvända till sin torva. Det är ingen djärv gissning att dagens yrkespolitiker som kanske inte är tonåriga kardinaler men som så tidigt som möjligt ger sig in i politiken för att sedan fortsätta på den banan tills de blir pensionärer skulle väcka hans avsmak.

Ett återkommande tema hos Machiavelli är drömmen om ett enat Italien. Som landet nu såg ut – splittrat i små furstendömen och en påvestat – var hela området ett onödigt lätt byte för omgivande länder. Ett viktigt steg mot att förverkliga den drömmen var att furstarna slutade upp med att försvara sig med hjälp av inhyrda legoknektar. Sådana är opålitliga, de är ute efter egen vinning och ovilliga att riskera sitt liv. Istället för att slåss för sin uppdragsgivare ser de sig genast om efter nya arbetsgivare som betalar bättre. De utgjorde ett uselt försvar och var dessutom dyra i drift. Mot detta ställde Machiavelli ett slags värnpliktsideal där soldaterna skulle komma att förkroppsliga den *virtù* som borde genomsyra en välfungerande stat. Så länge furstar och inte minst påven själv gjorde sig beroende av opålitliga legosoldater, fanns det inget hopp om att ena Italien. Vatikanen hade inga egna soldater och bidrog genom sina legotrupper eller allierade från främmande länder alltså till landets korruption.

Livius: den romerska republikens krönikör.

FOTO: ALAMY

I sitt sista storverk, *Florentinska historier*, som var ett beställningsverk av kardinal Giulio de’ Medici (mera känd som påve Clemens VII) och författarens sista hopp om att åter få göra en officiell karriär, ställer Machiavelli sin hemstads historia i relation till Rom och visar hur Florens interna stridigheter gjorde att staden aldrig uppnådde det lugn som endast goda lagar kan garantera, utan att staden istället hela tiden pendlade mellan tyranni och något som närmast liknade anarki.

Orsakerna till att det finns så mycket skrivet om Machiavelli är förstås många, men en är att hans verk kan tyckas skenbart motsägelsefullt. Som Zuckert skriver med en nick mot Leo Strauss: ”Machiavellis verk pekade åt två olika håll – republikanskt och furstligt (eller som vi kanske nu skulle säga ’auktoritärt’) – för Machiavelli skiljer sig från senare demokratiska teoretiker genom att argumentera att demokratiska medel inte alltid och under alla omständigheter är det bästa sättet att uppnå folkliga mål.” Hos honom finns ännu inga tankar om allmänt giltiga mänskliga rättigheter som först skulle komma att utvecklas på allvar av senare tänkare som exempelvis John Locke. Men som de tre böcker om hans verk som här har behandlats visar, är vi ännu inte på långa vägar färdiga med honom. Machiavelli är den förste att utan förutfattade meningar beskriva den politiska verkligheten så som han såg den. Han var också ”den förste filosofen som inte bara utmanade utan som även försökte förstöra den kristna-platonska traditionen som menade att det kontemplativa livet var den högsta och bästa formen av mänskligt liv. Och i den egenskapen var han det modernas grundare.” Det finns väl ett par stycken till som kan göra anspråk på den titeln, till exempel Spinoza och Hobbes, men att Machiavelli bröt med det medeltida och öppnade dörren för moderna sätt att tänka om samhälle och politik, kan ingen bestrida.

Carl Rudbeck

BE LIKE THE FOX
MACHIAVELLI’S LIFELONG QUEST FOR FREEDOM
ERICA BENNER
Allen Lane 2017

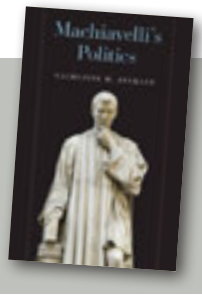

MACHIAVELLI’S POLITICS
CATHERINE H ZUCKERT
University of Chicago Press 2017

UN ÉTÉ AVEC MACHIAVEL
PATRICK BOUCHERON
Éditions des Équateurs 2017

Storstaden: ju större, desto snabbare rör sig folket på gatorna.
FOTO: JOAKIM STÅHL/TT

Det är komplicerat

FYSIK

Detta kunde vara månadens quiz: Vad har följande två saker med varandra att göra?

Den ena: Antalet hjärtslag under ett däggdjurs livstid är ungefär detsamma för alla däggdjursarter, oberoende av storlek. Den korta livslängden hos en mus jämfört med en elefant uppvägs av att musens hjärtfrekvens är så mycket större än elefantens.

Den andra: Ett mått på tempot i en stad kan vara hastigheten hos dem som går på dess gator. Med detta mått är tempot i en storstad som New York två gånger så högt som i Santa Fe med sina cirka 10 000 invånare: folk på stan går dubbelt så fort i New York som i Santa Fe. (Varför just Santa Fe återkommer jag strax till.)

Svaret ges av fysikern Geoffrey West i hans bok *Scale* med den långa undertiteln *The Universal Laws of Growth, Innovation, Sustainability, and the Pace of Life in Organisms, Cities, Economies, and Companies*: Båda fenomenen – hjärtfrekvens och livstid hos ett däggdjur respektive gånghastigheten i en stad – följer enkla *skalalagar*. Båda två beror faktiskt bara på *storleken* hos däggdjuret respektive staden; för de aktuella fenomenen kan man bortse från allt annat och förstå dem enbart utifrån hur stort däggdjuret är respektive hur stor staden är. Detta följer ur teorin för så kallade komplexa system, där West har varit en av pionjärerna.

Han är från början elementarpartikelfysiker men har de senaste decennierna arbetat med att försöka förstå ”komplexa system” med användning av fysikens metoder och betraktelsesätt, inbegripet matematiskt formulerade kvantitativa samband. Han är en av de ledande forskarna vid det välrenommerade institutet i Santa Fe, New Mexico – därav valet av småstad ovan – som just är specialiserat på studier av komplexa system.

Vad är då ett ”komplext system”? Det är mer än något som är sammansatt av en mängd smådelar. För att kallas ”komplext” i ordets tekniska betydelse måste smådelarna kunna samverka – till exempel genom någon form av nätverk – för att åstadkomma för hela systemet karakteristiska egenskaper. Ett tecken på ett komplext system är också att det är ”adaptivt”, det vill säga: att systemet kan anpassas sig till ändrade yttre eller inre villkor. Ett annat kännetecken är egenskapen att vara ”framväxande” eller ”uppkommande” – ”emergent” på svengelska – antingen i meningen att systemet som helhet uppvisar drag som delarna inte har, eller i meningen att systemet kan utvecklas med tiden (eller båda). Typiska komplexa system är en levande organism, den mänskliga hjärnan, eller jordens atmosfär som arena för vädret. Ett företag, åtminstone ett någorlunda stort sådant, eller ett lands ekonomi är också exempel, liksom en stad.

Med någon överdrift kan man säga att komplexa system fram till nyligen varit alltför (just det) komplexa för att kunna studeras inom fysiken. Fysiken har nått sina framgångar genom att begränsa sig till att behandla i viss mening enkla system – vårt solsystem eller en atom är goda exempel. För sådana system har man kunnat ställa upp matematiskt formulerade, allmänna samband – naturlagar – och från dessa göra precisa förutsägelser, som också visar sig stämma. Komplexa system, som ett djur eller vår ekonomi, har överlämnats till biologer respektive ekonomer för mer eller mindre trevande behandling med hjälp av mer eller mindre kvantitativa, mer eller mindre allmänna metoder.

Delvis till följd av datorernas intåg är situationen idag en annan. Även fysikerna ››

har gett sig i kast med att behandla komplexa system. De har då inte bara funnit ett antal slående, matematiskt formulerade samband utan också kunnat visa att dessa samband kan återföras på allmänna fysikaliska principer. Att beskriva vad denna förändring består i och vad den har för följder är ett huvudtema i Wests bok. Med glimtar från sitt eget liv beskriver han också hur han som fysiker fått uppleva en utveckling från att syssla med traditionell, ”enkel” fysik till att lägga grunden för en mera kvantitativ behandling av komplexa system.

Bland annat har West och hans medarbetare kunnat visa varför många levande organismer, betraktade som komplexa system, följer enkla skalalagar. Med det menas, som sagt, att man bara behöver ta hänsyn till hur stor varelsen är när man jämför någon egenskap mellan organismer av samma slag: hjärtfrekvensen hos olika däggdjur är strikt relaterad till hur många celler som däggdjuret består av. Storleken är allt avgörande!

Tag som ett annat exempel ämnesomsättningen för ett däggdjur. Typiska värden visar att ett däggdjurs energiintag i medeltal per dag är direkt proportionellt mot djurets vikt upphöjt till exponenten . Det innebär att en gorilla som väger ungefär dubbelt så mycket som en människa bara kräver cirka 75 procent så mycket energi per dag. Inom i varje fall däggdjuren råder alltså en form av stordriftsfördel: energibehovet per kilo minskar ju tyngre djuret är.

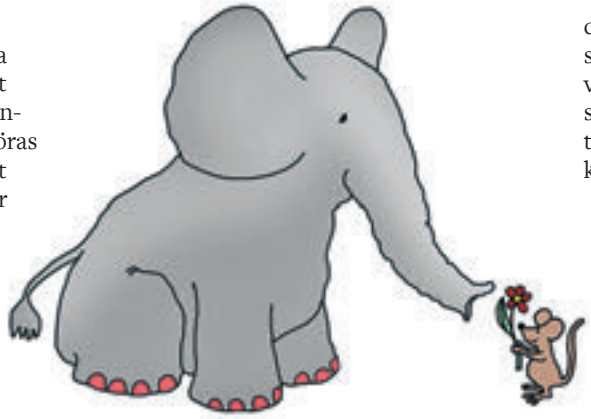

Elefanten: lever längre än musen.

”Den korta livslängden hos en mus jämfört med en elefant uppvägs av att musens hjärtfrekvens är så mycket större.”

Med en matematiskt uttryckt skalalag för djur och växter kan West och hans medarbetare behandla ytterligare frågor. En sådan är hur stort ett däggdjur som lever på land kan bli. Inte mycket större än en mammut blir svaret; någon Godzilla kan det inte bli fråga om. De kan också förstå varför små däggdjur, exempelvis möss, bara lever en förhållandevis kort tid medan stora, en elefant till exempel, lever betydligt längre. Från sina formler drar West också slutsatsen att ett däggdjur måste ha en ändlig livslängd och inte kan leva hur länge som helst. Det hör bland annat ihop med att energiintaget med ökande ålder mer och mer går åt till att reparera cellskador. Och ett energiintag som bara växer med 75 procent för varje fördubbling av kroppsvikten kan i längden inte kompensera för cellskador som i snitt drabbar alla celler lika, och således ökar i direkt proportion till kroppsvikten. En människa, till exempel, kommer aldrig att kunna leva särskilt mycket längre än 125 till 130 år.

Allt detta hänger ihop med att skalalagarna för dem uppvisar stordriftsfördelar. De är, som West uttrycker det, ”sublineära”, vilket är ett annat sätt att säga att exponenten i skalalagen – i exemplet ovan – är mindre än 1. Om exponenten är lika med 1 talar man om ett ”lineärt” beroendeförhållande, om den är större än 1 om ett ”superlineärt” beroende.

Så länge det handlar om levande organismer står West på rätt stadig mark. För dem går det att finna mätbara egenskaper som numeriskt kan ställas i relation till varandra genom att tillämpa fysikens metoder och lagar. Första delen av hans bok handlar således enbart om komplexa system i form av levande organismer.

Men, frågar han sig, skulle inte angreppssättet kunna tillämpas också på helt andra komplexa system, såsom städer eller företag? Finns det skalalagar också för dem som innebär att förändringen i deras egenskaper bara skulle ha att göra med hur stora de är?

Då tornar svårigheterna genast upp sig. Skall en stad definieras utifrån administrativa gränser – kommunen Stockholm – eller skall man istället utgå från vad som upplevs som en enhet – Storstockholm? Vilka mätbara storheter kännetecknar en stad? Dess invånarantal är ett givet mått på dess storlek, men man kunde också tänka sig dess geografiska utbredning. Och dess vägnät, elnät, antalet bankkontor och bensinstationer är några intressanta storheter, vars beroende på stadens storlek man kan undersöka. Ännu viktigare för en stad är kanske ändå de ekonomiska och sociala aspekterna. Hur kvantifierar man dem?

Trots dessa svårigheter ger sig West och hans medarbetare i kast med att analysera hur ett stort antal ekonomiska och sociala variabler beror på invånarantalet i en stad. De kartlägger inkomsten per capita, antalet patent, kriminalitet, och mycket annat. Delvis till sin förvåning finner West att man för dessa egenskaper kan identifiera i varje fall ungefärliga skalalagar.

Nu är det emellertid fråga om smådriftsfördelar, det vill säga: ett superlineärt beroende (alltså med en exponent större än 1) – i stark kontrast till de sublineära sambanden som är typiska för levande organismer. Till exempel finner West att antalet brott per invånare i japanska städer inte minskar med stadens storlek, utan att dessa istället växer med ungefär 20 procent för varje fördubbling av invånarantalet; det begås per invånare räknat färre brott i en liten stad i Japan än i en stor.

En viktig slutsats som West drar från en sådan superlineär skalalag är att systemets utveckling, i detta fall stadens, skiljer sig drastiskt från ett däggdjurs. Medan ett däggdjur har en inneboende begränsning i sin utveckling – till exempel en begränsad livslängd och en begränsad storlek – så har en stad ingen begränsning i hur stor eller hur gammal den kan bli. En stad kan växa närmast ohejdat inom en ändlig tid och kan finnas kvar länge.

I sitt slutkapitel vågar sig West på att ta ytterligare ett steg. Han vill pröva om hans idéer kring komplexa system också kan tillämpas på vår planet som helhet. Kan jorden klara av att ha städer som växer närmast ohämmat? Räcker verkligen resurserna till för att alla människor skall kunna nå samma levnadsvillkor som vi i de utvecklade länderna har idag? Hans

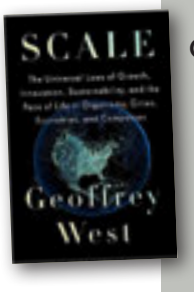

SCALE
THE UNIVERSAL LAWS OF GROWTH, INNOVATION, SUSTAINABILITY, AND THE PACE OF LIFE IN ORGANISMS, CITIES, ECONOMIES, AND COMPANIES
GEOFFREY WEST
Penguin Press 2017

dystra svar, grundat på hans utförliga analyser, blir: Nej!

Han är inte den första att försöka sig på övergripande prognoser av detta slag. Den mest kända är förknippad med den brittiska prästen, nationalekonomen och demografen Thomas Robert Malthus. I en skrift från 1798 ansåg sig Malthus kunna visa att världen måste gå mot en svältkatastrof därför att folkmängden skulle öka mer än tillgången på mat. Han såg nämligen hur befolkningen ökade i proportion till hur många människor som redan fanns, och därför kunde förväntas öka över alla gränser. I mer matematiska termer förutsåg han att befolkningstalet skulle öka *exponentiellt*, medan livsmedelstillgången bara kunde förväntas öka *lineärt*, det vill säga med samma mängd varje år. Det enda som kunde hjälpa vore drastiska åtgärder, till exempel födelsekontroll.

Någon sådan världsomfattande svältkatastrof inträffade dock aldrig. Ett antal effekter som Malthus inte hade räknat med gjorde sig gällande: kraftigt förbättrade metoder inom jordbruket, frivillig barnbegränsning relaterad till ökat välstånd, och åtskilligt annat. Kort sagt: Människans kreativa begåvning, hennes förmåga till innovationer – vilket Malthus inte tagit hänsyn till – hjälpte henne att undvika den malthusianska katastrofen.

Skulle motsvarande kunna gälla Wests prognos? Varför skulle inte människan kunna fortsätta att vara kreativ och komma med innovationer som skulle kasta omkull prognoserna? Vi har ju redan solceller, elbilar och artificiell intelligens, och erfarenheten talar för ytterligare, resursbesparande uppfinningar som vi idag inte ens kan ana.

Jo, säger West, en massa nya, hittills oanade idéer kommer säkert att förverkligas. Men, och det är kruxet, hans ekvationer talar om för honom att dessa nyheter i så fall måste komma allt tätare, med allt kortare tidsintervall mellan varje ny innovation. Han är inte särskilt optimistisk om att detta skall bli fallet och därför rätt pessimistisk kring hur utvecklingen på jorden kommer att gestalta sig.

Har då West åstadkommit den slutgiltiga, oundvikliga domedagsprofetian? Vis av erfarenheten bör man nog låta osvuret vara bäst. I alla fall har West skrivit en mycket tankeväckande och i god mening populär bok. Den är väl värd att läsas av alla som är intresserade av vår framtid, inte minst av dem som har möjlighet att påverka den.

Bengt E Y Svensson

Hej matematik: enhetlig utlärning ger effektiv inlärning. FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Kunskapen som försvann

UTBILDNING

Sverige har länge legat i framkant vad gäller dödsföraktande modernitetstro. Detta gäller inte minst skolan. Vårt land är världsledande i konsten att bryta ned en välfungerande skola.

Men även om vi utmärker oss genom vår effektivitet på området, är vi inte ensamma. Tvärtom: senare decenniers reformiver på skolområdet är en del i en nationsövergripande trend. Det är denna trend, liksom dess följder, som är ämnet för boken *Why Knowledge Matters* av E D Hirsch. Vid sidan av USA och Frankrike intar Sverige här den mest framträdande platsen som avskräckande exempel. Så är också delar av Hirschs beskrivning i det närmaste identisk med den i svenska studier på området, bland annat de mycket läsvärda *Lärarens återkomst* av Jonas Linderoth (2016) och *Kunskapssynen och pedagogiken*, redigerad av Magnus Henrekson (2017).

Hirsch beskriver hur förödande skolans utveckling varit i de länder som har följt de pedagogiska modeströmmarna. Beskrivningen utgår från författarens egna resonemang, men förankras i omfattande forskning. Slutsatsen är entydig: intentionerna har varit lika goda som resultatet förödande. Förödande för elevpopulationen som helhet, men allra mest så för de elever som kommer från studieovana hem. De ”progressiva” ländernas begåvningsreserv har till stora delar förslösats, trots att avsikten med reformerna varit att hjälpa fram dessa barn. En björntjänst av historiska mått, och med svåröverblickbara konsekvenser.

Hirschs tes är att det är två pedagogiska idéparadigm som förklarar misstagen: dels ett individualistiskt perspektiv på inlärning, dels upptagenheten vid generella färdigheter (till förfång för områdesspecifik kunskap). Resultatet har blivit det vi ser idag, inte minst i Sverige: ett splittrat och segregerat utbildningsväsende.

Till grund för denna pedagogik ligger en syn på mänsklig utveckling med rötter i romantiken, vilken enligt Hirsch har fått närmast religiösa övertoner. Den grundläggande tankefiguren är att ett barn genomgår olika utvecklingsstadier, vilka

>>

Korvstoppning: bättre än sitt rykte.
FOTO: TT

dessutom skiljer sig från barn till barn. En enhetlig utbildning blir enligt detta synsätt olämplig. Det eftersträvansvärda är istället att ta hänsyn till att varje barn är unikt. Kunskap bör inte ”överföras”, utan växa fram inom barnet utifrån dess unika förutsättningar. Det abstrakta och verbala har setts som onaturligt, medan känsel och bilder, såsom något förment naturligt, har fått utgöra idealet. Följden har blivit en fragmenterad utbildning, där överföring av vedertagen kunskap har setts som kulturimperialistisk, konservativ och illiberal, som ett maktmedel som förtrycker individen och skapar konformism.

Kunskapsöverföring har alltså betraktats som ett hinder för barnets utveckling, när den i själva verket – detta är ett av Hirschs huvudbudskap – är en oavvislig förutsättning för utveckling. Det finns ingenting som är så onaturligt för ett barn som att *inte* inlemmas i en social gemenskap, en process som kräver just överföring av gemensam kunskap. Genom att indirekt förvägra barnet möjligheten att bli delaktig i gruppen, har denna utbildningstradition alltså inte bara försämrat barnets möjligheter att bli del i samhällsgemenskapen, utan dessutom har den försämrat barnets förutsättningar att utvecklas som individ, eftersom det bara är som del i ett samhälle en människa kan utvecklas. Det progressiva utbildningsidealet har därför varit särskilt destruktivt för stora grupper barn med arbetar- eller invandrarbakgrund. Dessa har helt enkelt inte fått tillgång till samhällets koder, vilket undergräver barnens möjligheter att ta sig fram i detta samhälle. Hirschs bok har uttalade klassutjämnande ambitioner, och författaren återkommer gång på gång till att den progressiva traditionen istället för att sudda ut klasskillnader, förstärker dem.

Upptagenheten vid individen istället för det allmänmänskliga, en ”hyperindividualism” som Hirsch kallar den, har inneburit ett övermått av kvasivetenskapliga teorier om ”stilar” vad gäller inlärning och olika ”intelligenser”. Det har också gjort lärarens uppdrag omöjligt: det går inte att individanpassa undervisningen (eller ”lärandet”) i en normalstor klass utan att någon – eller rätt många – kommer på undantag. Individanpassad undervisning är helt enkelt ett säkert sätt att se till att inte alla individer får den uppmärksamhet de behöver. Den har gjort barnen mycket mer olika (och därmed ojämlika) än de faktiskt är; istället för att fokusera på det allmänmänskliga, har denna undervisningsform betonat olikheter, och därmed förstärkt den ojämlikhet som pedagogiken hade som syfte att motverka.

Ett tydligt exempel är sättet att se på språkinlärning. Istället för att betrakta språklig förmåga som någonting som byggs upp genom läsning och samtal, har skolan försökt lära barn språk genom inlärning av ord. Men för att förstå ordens konnotationer, måste ordinlärningen ske i ett sammanhang. Det sammanhanget är områdesspecifikt, det vill säga: det kräver kunskap inom ett visst område. Man skulle kunna sammanfatta det som att språket helt enkelt inte kan avskiljas från begreppsvärlden, utan att det är ett försök att fånga begreppen – och deras sammanhang. Språklig förmåga förutsätter därmed områdeskunskap, vare sig området sedan är franska revolutionen, organisk kemi eller tennis. Men i och med att överföring av områdeskunskap har setts som suspekt, så har eleverna förmenats möjligheten att lära sig språk på det sätt som är det mest ändamålsenliga.

”För att förstå ordens konnotationer, måste ordinlärningen ske i ett sammanhang. Det sammanhanget är områdesspecifikt.”

Istället för områdeskunskap har fokus lagts vid generella färdigheter: Kritiskt tänkande. Kommunikativ förmåga. Kreativitet. Problemlösning. Med stöd i omfattande forskning visar Hirsch hur oanvändbara dessa färdigheter är om de inte fylls med områdeskunskap. Den som besitter kunskap om svampar, har till exempel lätt att avslöja felaktiga påståenden om svampar. Men om man inte är närmare insatt i mykologi, kan man öva kritiskt tänkande hur mycket man vill – det kritiska tänkandet kommer ändå inte att kunna omsättas i praktiken, utan förblir en oanvändbar tankestruktur. Hur tränad en person än är i det kritiska tänkandets teori, blir det poänglöst så snart vederbörande konfronteras med ett okänt område.

Hirsch gör även upp med den utbredda uppfattningen att det numera är onödigt att lära sig saker utantill (så kallad ”korvstoppning”), eftersom allting kan slås upp (på nätet). Utantillinlärning har blivit ett skällsord, förbunden med oförmåga till det omhuldade kritiska tänkandet. Haken är bara den att för att förstå det som slås upp krävs en fond av förkunskaper, ett sammanhang att sätta in det uppslagna i. Paradoxalt nog är gränsnyttan av att slå upp någonting därför större för den redan kunnige än för den okunnige. Till det Hirsch nämner kan även läggas att det är omöjligt att göra associationer mellan saker som inte finns på plats i huvudet – associationer som är en del i det som skapar kreativitet. Utantillinlärningen framstår i den meningen också som gynnsam för den kreativitet som den progressiva utbildningstraditionen gärna lyfter fram.

Utbildningspolicy är ett tydligt exempel på genomideologiserad offentlig verksamhet, även om den inte följer spänningen mellan vänster och höger på något enkelt sätt, vilket Hirsch för ingående och intressanta resonemang om. Den progressiva utbildningstraditionen brukar förknippas med vänstern, men Hirsch

WHY KNOWLEDGE MATTERS
RESCUING OUR CHILDREN FROM FAILED EDUCATIONAL THEORIES
ED HIRSCH JR
Harvard Education Press 2016

visar att mönstret inte alls är entydigt. Det utbildningssystem byggt på idén om en universell och kunskapsinriktad skola som Frankrike bröt med 1989 (*Loi Jospin*) sprang ur franska revolutionens ideal. 1989 års reformivrare från vänster, revolutionerade med andra ord ett system som var präglat av idéhistoriens ursprungliga vänsterideal – dem från 1789.

Vad gäller nedbrytningen av den svenska skolan, utgår den från en ohelig (och oavsiktlig) allians mellan vänsterns kommunalisering under Göran Persson, och högerns frihetsvurm och privatisering under Bildt (för en genomgång, se SOU 2014: 5). Hirsch lyfter här fram det sistnämnda, och han menar att idén om alternativ på skolområdet just är ett uttryck för den hyperindividualism som han vänder sig mot. Svenska valfrihetsivrare bör nog söka sitt stöd någon annanstans än hos Hirsch.

Vänster eller höger: Hirschs bok visar riskerna med att följa ideologisk övertygelse istället för sakkunskap. Men den visar också på risken med att ensidigt ansluta sig till vad ”forskning visar”. Sakkunskap är inte synonymt med vad forskning visar, något som många verkar ha lätt att glömma bort. Historien – liksom vår tid – ger ett otal exempel på att den verksamhet som äger rum vid universiteten inte är fri från ideologiska föreställningar. Och även den progressiva pedagogiken har hänvisat till forskning, en forskning som möter en mer kraftfull kritik idag, men som av många betraktas som den högsta formen av sakkunskap. Bakom den utbildningspolitiska reformen i Frankrike 1989 låg till exempel två av 1900-talets mest namnkunniga och upphöjda forskare: Pierre Bourdieu och Jacques Derrida.

Det som talar för den inriktning Hirsch förespråkar är därför inte bara att den sakkunskap han lyfter fram är förankrad i (kognitionspsykologisk) forskning, utan att den också överensstämmer med sekler av beprövad erfarenhet. Och att Hirsch inte tar den lätta vägen, och bara redovisar det ena forskningsresultatet efter det andra, utan istället löpande, genom hela boken, resonerar sig igenom den forskning han delger läsaren. På så vis utgör *Why Knowledge Matters* det bästa argumentet för en av hans egna huvudteser, nämligen den att såväl kritiskt tänkande som problemlösning och kommunikativ förmåga är oupplösligt förenade med områdeskunskap.

Katarina Barrling

Svältkatastrof i Ukraina: organiserad i Moskva.
FOTO: GETTY IMAGES

Hunger enligt plan

HISTORIA

Åren 1932–1933 drabbades Ukraina av en svältkatastrof utan motsvarighet i Europas moderna historia. Fast ”drabbades” är egentligen fel ord i sammanhanget, eftersom hungersnöden inte berodde på torka eller liknande naturliga omständigheter. Tvärtom var orsaken uppsåtlig och genomförandet organiserat av den kommunistiska ledningen i Moskva. Enligt nya beräkningar av ukrainska demografer skördade katastrofen fyra miljoner människoliv. Svälten var inte okänd i omvärlden, men upplysningarna var fåtaliga och hamnade i skuggan av nazismens framgångar och maktövertagande i Tyskland. Under kalla kriget hölls minnet av tragedin vid liv av i första hand ukrainare i exil i USA och Kanada. Deras uppgifter stämplades dock konsekvent av vänstern i västvärlden som uttryck för antikommunistisk och fascistisk mytbildning. Först 1986, när historikern Robert Conquest utgav boken *The Harvest of Sorrow*, fick många äntligen upp ögonen för hemsökelsen i Ukraina. Boken blev en vattendelare i synen, inte bara på själva svälten utan också på den ukrainska frågan i Gorbatjovs Sovjetunionen – detta trots att den tidens sovjetkommunistiska medlöpare i väst – inklusive tongivande skribenter i *DN* och *Sydsvenskan* – på konventionellt vis försökte misstänkliggöra Conquest som ett redskap för ärkenationalistiska ukrainska exilkretsar.

I dag, drygt 30 år senare – och efter 25 år med ett självständigt Ukraina – utger journalisten och historikern Anne Applebaum boken *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*. I viss mening kan den ses som en uppföljare till Conquests dokumentation av svälten. Den sammanställer och systematiserar de senaste decenniernas omfattande forskning, som bland annat bygger på dokument från ukrainska och ryska arkiv, muntliga berättelser samt säkerhetspolisens rapporter. Samtidigt sträcker sig Applebaums ambition längre än så. Hon sätter nämligen in hungersnöden i ett bredare historiskt perspektiv, i vilket storrysk imperialism ställs mot ukrainsk självhävdelse och där hemsökelsen ses som ett försök att oåterkalleligen utplåna nationalismen i Ukraina.

Vad var det då som inträffade i Ukraina 1932–1933? Efter revolutionen hade hungersnöd i Ukraina – Europas bördigaste kornbod fram till 1914 – blivit ett återkommande fenomen, liksom i övriga Sovjetunionen. Kollektiviseringen av jordbruket, som inleddes 1929, hade i Ukraina liksom annorstädes resulterat i sjunkande spannmålsproduktion. I november 1932 stod det klart att årets skörd skulle

››

bli 40 procent lägre än förväntat i Sovjetunionen som helhet, men hela 60 procent lägre i Ukraina. I Stalins värld hade denna nedgång inget att skaffa med kollektiviseringen. Han menade istället att orsaken stod att söka i de ukrainska böndernas nationalism och prokapitalism – bönderna undanhöll helt enkelt av politiska skäl den spannmål de rätteligen borde leverera till staten. Från Moskva kom därför order om att rekvisitionen av spannmål och även andra livsmedel skulle intensifieras.

Det ukrainska kommunistpartiet satte omgående upp kommittéer som genomsökte alla byar och kolchoser och fråntog de redan undernärda bönderna de livsmedel de hade sparat eller gömt undan för sin överlevnad. Om och när bönderna gjorde motstånd, vilket ofta hände, sattes säkerhetstrupper in och gjorde processen kort med de upproriska. Parallellt inleddes arresteringar, deportationer och/eller avrättningar av de mest oppositionella på landsbygden och av intellektuella nationalister i städerna. Situationen förvärrades dramatiskt vårvintern 1933. Moskva beslöt då att stänga gränserna till Ukraina och blockera flykten till städerna. Bönderna ”låstes in” på landsbygden samtidigt som maten var slut. Massdöden var sommaren 1933 ett faktum.

Applebaum visar övertygande att katastrofen i Ukraina var organiserad av kommunisterna. Hon hävdar emellertid samtidigt att utsvältningen hade till egentligt syfte att besegra den bondebaserade nationalismen i landet. Detta argument kan tyckas mer problematiskt. Hundratusentals, för att inte säga miljoner bönder, ”kulaker”, i andra delar av Sovjetunionen drabbades ju också av svält, deportationer och likvideringar – också här var motiven ideologiska och politiska. Den stalinistiska staten ställde ju sig uppgiften att ”likvidera kulakerna som klass”, det vill säga:

”Från Moskva kom order om att rekvisitionen av spannmål och andra livsmedel skulle intensifieras.”

att krossa dessa människors motstånd mot att fråntas sin egendom och fösas samman i arbetskollektiv – om så krävdes genom att avrätta dem eller sända dem till arbetsläger där de försmäktade av brutalitet och undernäring. Frågan är således om svältkatastrofen i Ukraina bara var del av ett större sammanhang, eller om den hade särdrag vilka inte bara förvärrade den utan också gav den ett annat och mer strategiskt syfte.

Precis som i Finland och Baltikum fanns en nationell strömning i Ukraina redan under 1800-talet. Men först vid slutet av första världskriget, när Tsar-Ryssland och Österrike-Ungern bröt samman, flammade nationalismen upp på allvar – redan i januari 1918 deklarerade landet sin självständighet. För bolsjevikerna var det emellertid uteslutet att släppa Ukraina. Dels betraktade de landet som en historisk del av Ryssland, dels såg de kontrollen av det ukrainska jordbruket och indrivningen av skördarna som en avgörande förutsättning för att försörja den ryska stadsbefolkningen och därmed säkra revolutionen. Kriget med Polen 1920–1921 övertygade dessutom Moskva om Ukrainas geostrategiska roll som värn mot väst.

Josef Stalin: organisatören. FOTO: GETTY IMAGES

Vid krigets slut hade Ukraina inte bara förlorat sin självständighet. Stora delar av landet var dessutom ödelagt av kriget, den röda terrorn och massvälten 1921. Ändå hade inte kampen för självständighet varit helt förgäves. På Lenins inrådan beslöt Moskva – i syfte att underlätta ”bolsjeviseringen” av landet – att låta det ukrainska kommunistpartiet söka framstå som nationalismens egentliga företrädare. Det ukrainska språket blev tillåtet i skolor och statsbyråkratin, och utgivningen av ukrainsk litteratur accepterades. Applebaum beskriver skickligt utvecklingen under 1920-talet som präglad av en konfliktfylld kamp mellan de ukrainska kommunisternas strävan att vinna böndernas sympati och Moskvas ständiga misstro och allt hårdare indrivningskrav.

Sett i backspegeln är det tydligt att både de lokala kommunisterna och Moskva kämpade i historisk motvind. Ukraina hade visserligen velat frigöra sig från den ryska imperialismen 1918, men inte för att styras av vare sig ryska eller ukrainska bolsjeviker. Moskvas omättliga begär efter Ukrainas spannmål gjorde dock konfrontationen oundviklig. Böndernas motstånd mot den nya regimen drevs kanske inledningsvis av nationella motiv, men efterhand som utplundringen tilltog och hungern återkom förvandlades motståndet till en överlevnadskamp. Det hela kulminerade i och med Stalins beslut 1929 att helt avskaffa den privata äganderätten till jord och genomdriva kollektiviseringen av jordbruket med våld. För Ukrainas del innebar detta också slutet för den ”nationella kommunismen”, liksom för den relativa frihet det ukrainska språket och kulturen hade åtnjutit. De tre år som följde fram till det att katastrofen var ett faktum beskriver Applebaum som en klappjakt på allt ukrainskt – från spannmål och redskap till litteratur och kyrkoskatter, en klappjakt organiserad av ryska bolsjeviker och säkerhetsmän, understödda av mobiliserat ukrainskt slödder.

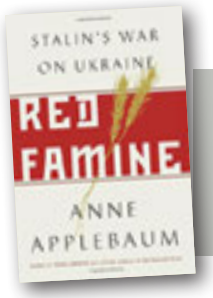

RED FAMINE
STALIN'S WAR ON UKRAINE
ANNE APPLEBAUM
Doubleday 2017

Applebaum lyfter emellertid också fram ett annat argument för att visa att hungersnöden var ideologiskt motiverad. Inspirerade av Marx betraktade Lenin och Stalin nationalismen som en borgerlig konstruktion, en ideologi för att integrera de underordnade klasserna i den förhärskande maktstrukturen och avleda arbetarna från socialismens sak. Vid 1920-talets mitt hävdade dessutom Stalin att de privatägande bönderna var nationalismens främsta tillskyndare. ”Bönderna”, skrev han, ”utgör den nationella rörelsens huvudarmé, utan bondearmén finns ingen maktfull nationell rörelse.” Just denna ståndpunkt lägger Applebaum särskild vikt vid – genom att svälta ihjäl bönderna skulle grundvalen för nationalismen i Ukraina ryckas undan.

Mycket talar för att Applebaum har rätt, även om det inte finns direkta belägg för att Stalin utfärdade en sådan order. En jämförelse med forskningen om Förintelsen kan dock kasta ett förklarande ljus över hennes tankegång. Inte heller här finns några bevis att för att Hitler direkt eller officiellt beordrade förintelsen av judarna. Likväl är det allmänt accepterat att den nazistiska ideologin hade en eliminatorisk syn på judarna och att denna på ett avgörande vis bidrog till den ”slutgiltiga lösningen”. Varför, resonerar Applebaum, skulle inte marxism-leninismens tes om att krossa bourgeiosien och likvidera kulakerna som klass ha spelat en motsvarande roll för den politiskt organiserade hungerdöden i Ukraina 1932–1933?

Red Famine är ett ytterst viktigt bidrag till forskningen om Sovjetunionen och till kunskapen om Sovjetstatens ideologi och handlingar. Boken är väl dokumenterad, fylld av berättelser om den brutalitet bolsjevikerna lät svepa fram över Ukraina i början av 1930-talet. Den är desto viktigare som uppgörelsen med den revisionistiska synen på oktoberrevolutionen – en förstående, bortförklarande och nostalgisk historieskrivning – fortfarande inte fått fullt genomslag, varken i Ryssland eller vid akademierna i väst. Visst fördömer nästan alla Gulag och likvideringarna, men omvälvningen sätts alltjämt in i ett historiskt framstegsperspektiv och ses som ett emancipatoriskt steg i det moderna samhällets utveckling. Anne Applebaum har såväl med sina tidigare böcker som med *Red Famine* visat att med oktober 1917 hamnade folken i tsarismens Ryssland ur askan i elden.

Lennart Berntson

Bling-bling: den rikaste procentens glupande shoppande.
FOTO: LAUREN GREENFIELD

Mest pengar vinner

SAMHÄLLE

De torra siffrorna och tabellerna i senaste numret av *Federal Reserve Bulletin* kan snabbt koncentreras till följande punkter:

· Realinkomsten i amerikanska hushåll i de övre skikten steg mer än i övriga hushåll under åren 2013–16.

· Inkomstnivån förblev högre i välutbildade vita hushåll.

· 23,8 procent av de samlade inkomsterna gick 2016 till hushållen i den översta procentenheten, jämfört med 20,3 procent 2013.

· Samma procentenhet, den översta, ägde 38,6 procent av den samlade förmögenheten 2016, jämfört med 36,3 procent 2013.

· De 90 procent av hushållen som ligger i botten ägde 22,8 procent av den samlade förmögenheten 2016, vilket är den lägsta nivån sedan1989, då centralbanken Fed inledde de här sammanställningarna, som görs vart tredje år.

Ramsan ”den rikaste 1-procenten blir rikare” har hörts i rätt många år vid det här laget. Inslag i Donald Trumps planer på en skattereform som manglas för närvarande tyder på att de rika mycket väl kan tänkas bli ännu rikare, och det försvaras med en annan gammal ramsa – ”Det är de rika som betalar mest i skatt”.

Som prenumerant på ett flertal av de eminenta, glättade månadstidningarna i USA – *Town&Country*, *Vanity Fair*, *Condé Nast Traveler*, *Garden&Gun* med flera – bläddrar jag villigt mellan reportage om enormt påkostade bröllop och samlare av vintageklockor och undrar vem som faktiskt betalar 10 000 dollar för en hotellnatt. Och artiklar och böcker om fabulöst förmöget folk är förstås ingen ny genre. Tvärtom. Det bevingade uttrycket ”conspicous comsumption” myntades av sociologen och ekonomen Thorstein Veblen redan 1899 i boken *The Theory of the Leisure Class*.

Med detta begrepp – iögonfallande konsumtion, eller idag snarare glupande shoppande – beskrev Veblen hur dåtidens nyrika skaffade sig ägodelar för att höja och på samma gång annonsera sin status. Den företeelsen har förblivit markant i den amerikanska kulturen, menar en nutida kollega till Veblen, biträdande sociologiprofessorn Rachel Sherman och nämner tv-formatet *Real Housewifes*, den vräkiga Kardashianklanen och den fiktiva nationen ”Richistan” där alla invånare är extremt förmögna.

Rachel Sherman vill gå bortom dessa klichéer och tränga in i sinnen och själar hos den omtalade, rikaste procenten i sin bok *Uneasy Street*. Hon genomförde djupintervjuer med ett 50-tal personer i New

››

Familjen Kardashian: förebildlig för somliga.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

York som antingen har ärvt stora summor eller också drar in mångmiljonlöner. New York är numera den amerikanska stad med störst ekonomisk ojämlikhet, enligt Sherman, som inledningsvis konstaterar att den gamla wasp-bibeln *Social Register* är totalt passé och att dagens rikemansklass är mer mångfasetterad. Hon valde ut hushåll i de översta 5 procenten, med årsinkomster från 250 000 dollar, vilket egentligen är lite lågt med tanke på vad det faktiskt kostar att anamma den livsstil som krävs för att verkligen räknas i New York-societeten. Lustigt nog förekommer namnet Donald Trump bara en enda gång i texten, detta trots att det handlar om hans hemstad där han både har tjänat och förlorat miljarder.

En av de slutsatser man drar efter läsningen är att ja, de rika har mer pengar, vilket Ernest Hemingway påstås ha svarat Scott Fitzgerald när den senare ville romantisera överflödet. Men annars är de inte så annorlunda. De oroar sig för att bli panka, de har ungefär samma traditionella syn på ekonomiska styrkeförhållanden i äktenskapet (alltså att kvinnan helst inte ska ha mer pengar än mannen), och fruarna är piggare på shopping än de äkta männen (i samkönade äktenskap tycktes den ena parten ha mer kontroll över pengarna).

De människor som Sherman har talat med lever ganska likartade liv. De äger sin bostad, de anstränger sig för att hitta bästa privatskolan till sina barn och de lägger ner stor möda på ganska likartade uppgraderingar genom omfattande renoveringar av nämnda bostäder på Manhattan och i The Hamptons. Att ro runt utgifter på mellan 120 000 och 800 000 dollar (med dagens kurs från 1 till 6,5 miljoner kronor) per år innebär hårt arbete. Detta arbete, som Sherman kallar ”consumption work”, sköts oftast av hustrur, som betraktar sig som hemmets vd. Någon tar till och med ut lön.

”Greenfield berättar att hon ibland kände det som om hon bevittnade den västerländska civilisationens sönderfall.”

De intervjuade, som enbart uppträder under sina förnamn, talar mycket ogärna om pengar – ”Det är som att fråga: Onanerar du?” – och de tenderar konsekvent att uppge lägre siffror än vad de verkliga tillgångarna motsvarar. Sherman borrar extra mycket i existentiella frågor: Tycker de att de förtjänar att ha mer än andra? Har de något ansvar för klyftorna i samhället? De flesta medger att de är privilegierade, men det slående är rationaliseringarna om att de ”arbetat hårt” för pengarna, att de ”ger tillbaka” och har en ”normal” tillvaro där sådant som ett eget flygplan ter sig som magstarkt skryt. En kvinna framhåller att hon absolut inte unnar sig någon lyx, förutom möjligen då att två tvättmaskiner och två torktumlare, vilket var det enda hon tyckte att hon verkligen kunde kosta på sig.

Rachel Sherman delar in sina intervjupersoner i två kategorier, uppåtblickande respektive nedåtblickande. De förstnämnda lever mer isolerat tillsammans med likasinnade, medan de i den andra gruppen har ett mer blandat umgänge och oftare påminner sig om sin privilegierade ställning. Detta handlar ju om New York, alltså är flertalet demokrater som röstade på Barack Obama. Men de blev sedan besvikna på hans tal om skattehöjningar. En del rationaliserande förekommer också om hur man ska förhålla sig till tjänstefolk, med extra dåligt samvete hos dem som anställt en egen kock.

Sherman bjuder på småtrevlig läsning med träffsäkra citat om i synnerhet sådant som frågan om man faktiskt behöver ytterligare en svindyr handväska, även om materialet kanske tänjs ut en aning mycket. Ett par av Shermans återkommande trådar blir samtidigt kommentarer om det amerikanska samhället i stort. De här människorna uppfattar sig inte som rika, vilket visar hur ute klasstänkande är nuförtiden. Samtidigt känner de sig lika otrygga som folk inom den i teorin så omhuldade medelklassen och fruktar att de kan förlora allt om de har otur.

Det ödet drabbade många av dem som porträtteras i Lauren Greenfields över 500 sidor stinna soffbordsbok *Generation Wealth* i en av förlaget Phaidons sedvanliga praktutgåvor. Greenfield har ägnat de senaste 25 åren åt fotodokumentation av stenrika i ett flertal länder. Nästan 200 av de 650 bilderna i boken finns att beskåda på International Center of Photography i New York fram till den 7 januari. Och här kan man tala om blingbling – bladguld i tjocka lager, sedelbuntar, magnumbubbel, pimpade hundkojor, åtsmitande laméfodral med hög glitterfaktor och plastikoperationer i olika varianter.

Men knappt någon verkar lycklig, eller ens tillfreds, möjligen med undantag för Camilla i anrika släkten Auchincloss ombord på en god väns yacht i Newport. Hon föddes med ”gamla pengar”, vilket inte

GENERATION WEALTH
LAUREN GREENFIELD
Phaidon 2017

UNEASY STREET
THE ANXIETIES OF AFFLUENCE
RACHEL SHERMAN
Princeton 2017

kan sägas om flertalet på de bjärta färgfotografierna. Det är avskräckande, nästan äcklande med en vulgär materialism där alla försöker tävla med familjen Kardashian. I förordet berömmer en annan sociolog och samhällsdebattör, professor Juliet Schor, Lauren Greenfield för att ha fångat ”konsumerismen”, som för med sig ett beroende av droger, alkohol, sex och pengar. Schor slutar med att ironisera över att boken publiceras samtidigt som symbolen för överflödskulturen, Donald Trump, tillträder som president.

Titeln känns en aning missvisande, ”wealth” passar in mer på Shermans intervjuobjekt eller på den verkliga 1-procenten än på Greenfields brokiga kollektion (fast några hör hemma i bägge kategorierna, till exempel arvtagerskan Paris Hilton och nyligen avlidne Playboykungen Hugh Hefner).

Lauren Greenfield berättar att hon ibland kände det som om hon bevittnade den västerländska civilisationens sönderfall. Hon var i alla fall på plats med med sina kameror när bostadsbubblan pyste ihop över tömda pooler och ogräsfyllda planteringar utanför osålda hus. Bilderna med tillhörande – och läsvärda – berättelser av och om de porträtterade är samlade under rubriker som ”Jag shoppar, därför finns jag till”,”Sexhuvudstaden” ”Prinsessidealet”, ”Det nya åldrandet”, ”Blingdynastin och den nya oligarkin”. Det sistnämnda utspelas i Ryssland och Kina – där exempelvis fastighetsmiljardären Huang Qiaoling kan blicka ut mot en miniversion av Mount Rushmore från sitt ovala rum i sin replik av Vita huset.

Sensmoralen serveras från ett tillnyktrat Island. ”Man kände att banken var död” och det var ”massor av folk som stod och grät i korridorerna”, vittnar Ásgeir Jónsson, som poserar inne på det som var arbetsplatsen under de fåtaliga sötebrödsdagarna, Kaupthing Bank. Efter bankkollapsen satte islänningarna till alla klutar, påpekar Greenfield. De återvände ”till marken och havet… byggde upp ett hållbart fiske, ekoturism och förnyelsebar energi”.

En alternativ uppsättning av gamla ramsor, med andra ord: Pengar är inte allt, Lätt fånget, lätt förgånget och Den som gapar över mycket… Det kan nämligen gå som det gjorde för paret Siegel, som började bygga ett eget Versailles hemma i Florida, tänkt som världens största privatbostad, mitt under boomen. Det är inte klart än och att döma av uppföljningar i lokalpressen är det nu tal om att ha hyresgäster.

Karin Henriksson

Hjulet: kräver vägar för att komma till sin rätt. FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Hur vi blev vi

KULTURHISTORIA

Alltings början? Menar han allvar? Jodå, det gör han, den gode sociologen, vetenskapsjournalisten och *Frankfurter Allgemeine*-utgivaren Jürgen Kaube, som under just titeln *Die Anfänge von allem* skrivit en bok som på ett både underhållande och intellektuellt uppfordrande vis förmedlar kunskap om människans allra tidigaste historia. Kaube, som tidigare bland annat skrivit en gedigen biografi om Max Weber (recenserad i *Axess* nr 4/ 2014), har här alltså haft för avsikt att skriva om alltings början: när, var och hur uppstod språket, konsten, religionen, kokkonsten, musiken och andra essentiella mänskliga uppfinningar, upptäckter och förvärv? Vad som i förstone kanske liknar en storhetsvansinnig, hopplöst oöverskådlig och spretig bokidé utan täckning, visar sig snart vara ett genomtänkt och forskningsmässigt underbyggt verk i skärningspunkten mellan populärvetenskapen och den fria essän. Vetgirigt och spirituellt söker Kaube svar på komplexa frågor med hjälp av vetenskapen, och erbjuder oss sammantaget en kanske inte ny, men dock samlad bild av eller idé om vår arts särdrag.

”Hur kan man föreställa sig begynnelser?” frågar sig Kaube. ”Finns det bara berättelser om dem, eller också kunskap?” Om det, som i den här boken, handlar om fenomen och utvecklingslinjer som sträcker sig hundratusentals, ja, ibland flera miljoner år tillbaka i tiden, rör det sig förvisso oftast om mer eller mindre plausibla teorier och antaganden. Men bara de senaste 150 åren, från Darwin till idag, har utvecklingen rent vetenskapligt gjort det möjligt för forskare att ta jättekliv från gissningar och spekulativa hypoteser till betydligt säkrare mätmetoder och avancerade tekniker inom den organiska kemin, genetiken och materialvetenskapen. Därtill har framväxten av självständiga akademiska ämnen som palaentologi och arkeologi successivt ökat kunskapen om forntiden och protohistorien. Det är ju den typen av undersökningar man i brist på skriftliga källor har att tillgå, och vars vetenskapshistoriska framsteg, från gårdagens upptäckter till de allra senaste forskarrönen, Kaube flitigt hänvisar till och presenterar. Han drar sig inte heller för att stoffera sina allmänt filosofiska och kulturella resonemang med stundom rätt intrikata genomgångar av vetenskapliga strider om allt från tandstudier och skallmätningar till fossilfynd och paleolitisk musikarkeologi.

Vad Kaube bland annat vill påvisa är att många av människans uppfinningar och upptäckter säger något annat om oss som art än de slutsatser man i förstone gärna drar, och som historiskt betraktat ofta också dragits. Kaube är först och främst mån om att göra upp med det länge populära begreppet ”naturtillståndet”, som velat visa människan ”sådan hon ursprungligen är”, bortom alla inslag

››

av kultur och civilisation. Begreppet är något av en självmotsägelse, menar han, eftersom det just ligger i människans natur att sträva efter kultur och ett välordnat samhällsliv.

med utvecklingen av vägbyggen och liknande som uppfinningen verkligen fick ge prov på sin effektivitet och nytta.

Man kan i *Die Anfänge von allem* urskilja ett par bärande idéer om de behandlade fenomenens begynnelse. Den kanske mest avgörande grund-

Musikens uppkomst: befrämjade gruppens sammanhållning. FOTO: ALAMY

Föreställningen om de ”primitiva folken” som ”våra samtida förfäder” dog visserligen inte ut helt med Darwin och evolutionsteorin, men stötte här på en vetenskaplig modell som ifrågasatte enkla förmodanden om människans ursprung och utveckling av det slaget. Alltsedan Darwin har det begreppsligt kunnat påvisas att civilisatoriskt betydelsefulla fenomen och företeelser inte har sprungit direkt ur handen på någon uppfinnare eller utgjort någon omedelbar lösning på någon problematisk situation, utan under långa tidsrymder långsamt utvecklats till något som så småningom lett till synliga förändringar och som först i efterhand kan betecknas som något slags ursprung, resonerar Kaube. Inte en enda landvinning eller innovation har någon ensam mekanism eller orsak att tacka för sin existens. Att åstadkomma grottmålningar med figurativa hästar, bisonoxar, lejon och björnar har inte bara krävt rent tekniska förutsättningar – som behandlingen av färgpigment och förmågan att göra upp eld för att belysa grottor – utan också kognitiva färdigheter som möjliggör att man introducerar objekt för kommunikation, fortsätter han. Och här närmar vi oss en central tankefigur i Kaubes bok, som han själv sammanfattar i en mening: ”Att uppfinna eller upptäcka något är en sak, hur denna uppfinning eller upptäckt över tid sedan utnyttjas är något helt annat.” Han exemplifierar med den relativt sena men revolutionerande uppfinningen av hjulet, som under lång tid efter upptäckten inte användes i någon större utsträckning. Det var först

tanken är att uppfinningarna och upptäckterna som regel inte har uppstått genom härmning av naturen. Exempelvis hänvisar Kaube till den vetenskapliga forskningen om musikens uppkomst (de rent fysiologiska förutsättningarna för sång började utvecklas för 1,5 miljoner år sedan), som håller för sannolikt att det för den sjungande urmänniskan handlade mindre om en imitation av fågelsången (alltså en biologiskt betingad sinnesrörelse) än om ett kollektivt behov av att medelst musikens breda spektrum av känslor åstadkomma handlingskraftig enhet inom gruppen. Inte heller människans upprätta gång eller matematiken eller rättsväsendet har någon förebild i naturen, påpekar författaren, utan hör till just människans unika beskaffenhet.

”Musikens uppkomst handlade mindre om en imitation av fågelsången än om ett kollektivt behov av att åstadkomma handlingskraftig enhet inom gruppen.”

En annan central föreställning som Kaube fäster uppmärksamheten på är, som sagt, den till synes märkliga diskrepansen mellan uppkomsten av ett kulturfenomen och den blott gradvisa nyttan eller nyttjandet av det. Forskningen visar att de förfaringssätt med vilka vi idag använder till exempel pengar eller skriftspråk i de flesta fall inte har varit syftet med deras tillkomst. Det förstnämnda hade ursprungligen inte alls med handel att göra, utan tjänade som religiösa offergåvor, och det sistnämnda uppkom för 5 500 år sedan som ett byråkratiskt minnesstöd vid räkning av boskap. Vad Kaube alltså i de olika kapitlen strävar efter är att belysa nya och andra perspektiv på den mänskliga civilisationens ursprung, bortom våra egna på förhand bestämda föreställningar. ”Vi är inga självskrivna varelser, och vårt samhälle är resultatet av de mest osannolika processer”, lyder hans entusiastiska credo.

Utifrån dessa vetenskapshistoriska betingelser tecknar så Kaube människans grundläggande och revolutionerande framsteg och upptäckter, från den upprätta gången till monogamin, via bland annat talets, skriftens, jordbrukets, stadens och rättsväsendets förhistoria, och han gör det metodiskt, intelligent och med stilistisk elegans. ”Vad är människan?” frågar han sig inledningsvis, och tecknar snabbt utvecklingslinjen från det ”talande”, ”arbetande” och ”skrattande” djuret till ”djuret som kan ha tråkigt”. Men detta bara för att understryka att alla definitioner av människan som kulturell varelse – från *homo faber och homo economicus till homo inermis* och *homo ethicus* – förutsätter en människa som redan tidigare måste ha utvecklat vissa intellektuella gåvor och förvärvat en mängd kunskaper för att över huvud taget kunna skratta, ljuga eller känna sympati.

Kaube presenterar inga nya häpnadsväckande teorier eller hypoteser om den mänskliga civilisationens ursprung, men lyckas i nära förbindelse med de senaste rönen inom en rad vetenskaper sammantaget ge en uppdaterad och fascinerande bild av våra allra första lika välbekanta som främmande anfäder.

Han är icke desto mindre mån om att upprepade gånger påminna om att för varje historievetenskaplig landvinning dyker det upp nya komplexa spörsmål om människans tidigaste historia. En sådan obesvarad fråga är, till exempel, varför det tog så oändligt lång tid mellan den anatomiskt moderna människans uppkomst och utvecklingen av hennes kultur? Men forskningen kan inte annat än utveckla modeller, menar Kaube, även om dessa modeller till sin natur också är ofullständiga. Och medan vi tålmodigt väntar på de avgörande svaren kan vi kanske återkoppla till våra förfäder genom att förslagsvis tillreda ett glas ”neolitisk grogg”, ”världens äldsta alkoholhaltiga drink” (Kina för 9 000 år sedan): en brygd bestående av hagtornsfrukt, honungsvin och risöl. En garanterat historisk upplevelse!

Martin Lagerholm

DIE ANFÄNGE VON ALLEM
JÜRGEN KAUBE
Rowohlt 2017

Robert Mugabe: hög status bland afrikaner.

FOTO: SIMPHIWE NKWALI / GETTY IMAGES

Vinst varje gång

POLITIK

En dag i juni 2009 satt jag i gamla riksdagshuset i Stockholm och lyssnade på ett anförande av Zimbabwes nyutnämnde premiärminister Morgan Tsvangirai. Med sitt breda, allvarliga ansikte, sin djupa stämma och massiva kropp framstod han som solid och förtroendeingivande.

Det fanns anledning att känna respekt för denne säregne politiker som mot alla odds och med stort personligt mod hade erövrat andraplatsen i Zimbabwes politiska hierarki. President- och parlamentsvalet året innan var det våldsammaste i landets historia och alla vi som bevistade Tsvangirais framträdande mindes nog tvbilderna från 2007 som visade hur han vacklade ut från en polisstation med blodet strömmande över ansiktet, fram mot journalisternas utsträckta mikrofoner. Slagen men inte kuvad.

Hans mission i Stockholm var att plädera för ökat svenskt bistånd. Zimbabwes ekonomi låg i spillror efter grov och långvarig vanskötsel, beslutad och administrerad av president Robert Mugabe. Med Morgan Tsvangirai som premiärminister återfick delar av det internationella biståndsetablissemanget hoppet om Zimbabwe, och det gällde nu för Tsvangirai att smida medan järnet var varmt.

Han var bara några månader gammal på posten, men en Tsvangiraieffekt kunde redan märkas i landets ekonomi. Börsen hade bättrat sig påtagligt och utländska investerare kom tillbaka till Harare med portföljerna fulla av lovande projekt.

Den officiella bilden var den att Tsvangirai och Mugabe nu hade grävt ned stridsyxan och beslutat att gemensamt ta itu med de grundläggande problemen. De hade skakat hand framför nyhetskamerorna och signalen till omvärlden var tydlig. En nystart för Zimbabwe, allt gammalt groll glömt och förlåtet. Det var ett budskap som biståndsvärlden älskade.

Mer skeptiskt lagda betraktare, som exempelvis undertecknad, undrade dock hur nära de två herrarna som nu gemensamt skulle styra Zimbabwe egentligen stod varandra. Jag gjorde en särskilt intressant iakttagelse under Tsvangirais anförande, och det var att han inte en enda gång nämnde Robert Mugabe vid namn. Det kunde inte vara en tillfällighet.

Mugabe är en veritabel monolit i afrikansk politisk historia. Statusmässigt är han på sin hemmakontinent faktiskt jämförbar med Nelson Mandela och Julius Nyerere, och ingen skulle nog komma på tanken att bunta ihop honom med skurkar som Idi Amin och kejsar Bokassa. Kanske är det ändå i den senare kategorin han hör hemma, åtminstone när vi nu ska göra bokslut över hans bedrifter de senaste decennierna. För de flesta afrikaner är han emellertid fortfarande en hjälte. Mugabe ledde kampen för svart majoritetsstyre i Rhodesia/Zimbabwe. Han profilerade sig som en förkämpe för folken i tredje världen generellt med sitt engagemang i den alliansfria rörelsen, som han blev ordförande för 1986. Han efterträdde då Rajiv Gandhi på den stolen och hade redan tidigare blivit personlig vän med Olof Palme, Fidel Castro och andra politiska högdjur.

När Morgan Tsvangirai strax före millennieskiftet beslutade sig för att utmana Mugabe om ledarskapet i landet måste han ha insett att det var en herkulisk uppgift.

Om detta handlar den fascinerande boken *Why Mugabe Won* av Stephen Chan och Julia Gallagher. Framställningen fokuserar på valet 2013, men läsaren får också en mycket klargörande och pedagogisk genomgång av Zimbabwes nutida historia. Jag skulle nog säga att boken är ovärderlig för den som vill sätta sig in i de mycket speciella politiska förhållanden som råder i landet. På köpet serveras man en initierad och nyanserad bild av Mugabe som begripliggör hur denne gamle despot lyckades hålla sig kvar vid makten så länge.

Morgan Tsvangirai hade en bakgrund som relativt framgångsrik fackföreningsledare när han 1999 grundade partiet Movement for Democratic Change, MDC. Partiets namn sade allt om dess anspråk och det dröjde inte länge förrän Tsvangirai greps av polis, anklagad för att ha hotat Robert Mugabe till livet. I ett tal inför entusiastiska åhörare hade han sagt att en lång rad diktatorer hade vägrat att avgå frivilligt, och folket då hade avsatt dem med våld. Mugabe tog det personligt, drog på sig hårdhandskarna direkt och markerade att han inte ville veta av den sortens opposition i landet. Han gick dock inte så långt som till att förbjuda MDC. Även han insåg ››

Morgan Tsvangirai: misshandlad av Mugabes polis. FOTO: TT

att det hade varit att utmana ödet.

Chan och Gallagher skriver om hur MDC redan i parlamentsvalet 2005 visade upp svaga sidor som senare skulle bli avgörande. Visserligen riggades valet som vanligt av Mugabes parti Zanu-PF, men det kunde ändå inte helt förklara MDC:s tillkortakommande. Partiet hade vuxit fram ur fackföreningsrörelsen och hade därmed en urban bas, dess politik slog inte igenom på landsbygden. Inte ens i den ndebeletalande västra delen av Zimbabwe, som hade lidit svårt under Mugabes brutala förföljelse av oliktänkande under 1980-talet. MDC gjorde inte heller någon riktig ansats att förmå människor att registrera sig, vilket är nödvändigt i Zimbabwe för att få lägga sin röst, och därmed blev många potentiella väljare soffliggare under valet.

År 2008 var det dags för president- och parlamentsval, och MDC hade då mobiliserat betydligt bättre än tre år tidigare. Men det hade även Zanu-PF, som iscensatte det värsta våld som landet hade upplevt under en valkampanj. Det kunde ses som en fortsättning på det våld som regeringen under Mugabe hade tillämpat från millennieskiftet och framåt när vita farmares gårdar beslagtogs och fattiga bostadsområden som hyste många anhängare till MDC jämnades med marken. Trots, eller på grund av, detta fick Tsvangirai fler röster än Mugabe, 48 procent mot Mugabes 43, medan en tredje oberoende kandidat fick resten. Det krävdes minst 50 procent för att vinna och det blev därmed en andra valomgång mellan de två huvudkandidaterna.

Då intensifierade Mugabe sin häxjakt på MDC. Morgan Tsvangirai var inte den ende som slogs blodig av polisen. Hans livvakt mördades och våldet blev så extremt att han till slut tvingades dra tillbaka sin kandidatur.

Omvärlden reagerade med starka fördömanden. Svenske utrikesministern Carl Bildt var en av dem som markerade hårt mot Mugabes flagranta övergrepp mot MDC. En intensiv diplomatisk aktivitet bröt ut i Afrika, där många insåg att hela kontinentens rykte solkades av Mugabes desperata kamp för att behålla makten. 2000-talet var ju tänkt att bli en era av genuin, afrikansk demokratisering. Internationella medlare, bland andra Sydafrikas Thabo Mbeki, arbetade febrilt med att rädda vad som gick att rädda. Mbeki lyckades sy ihop en överenskommelse som alltså gjorde Tsvangirai till premiärminister under president Mugabe, samma typ av kompromiss som Kofi Annan hade åstadkommit i Kenya 2008 mellan president Mwai Kibaki och utmanaren Raila Odinga. Även där efter omfattande valfusk.

Mbekis medling har kritiserats starkt. Han ansågs vara partisk i och med sina gamla band till Robert Mugabe. Innan han fick den distingerade statsmannalook som blev hans signum hade han fostrats i en hård gerillaskola under apartheidtiden. Det var Thabo Mbeki som lärde Jacob Zuma att använda en AK-47, ett välkänt vapen för Mugabe. Intresse för snygga kostymer var inte det enda som förenade det två presidenterna.

Mbeki hade ingen enkel uppgift som medlare. Han skulle förmå Mugabe och Tsvangirai att sätta sig vid förhandlingsbordet, men han måste hela tiden vara medveten om att ett felaktigt drag kunde få den zimbabwiska krigsmakten att agera. Om den kände att Mugabe var på väg ut, kunde generalerna sätta sig på tvären. En väpnad kupp i Zimbabwe skulle kunna tvinga Sydafrika att gå in militärt och utgången av en sådan konfrontation var inte given. Dessutom hade Mbeki starka dubier beträffande Tsvangirais kapacitet som president. Skulle ett nytt styre i Zimbabwe skapa politisk oro som kunde spilla över till Sydafrika? Risken fanns och Mbeki kände att Tsvangirai var alltför oprövad och skulle behöva ha en underordnad position en tid för att lära sig att hantera makten.

”Tsvangirais livvakt mördades och våldet blev så extremt att han till slut tvingades dra tillbaka sin kandidatur.”

För Morgan Tsvangirai var det en delseger att bli premiärminister, men samtidigt förlorade han sin status som verklig oppositionspolitiker. Nu skulle han propagera för den politik som Zanu-PF och Robert Mugabe personligen hade skapat. Detta gjorde att MDC förlorade mycket av det stöd partiet hade haft före valet 2008. Tsvangirai hade tappat sin status som underdog och missnöjda gamla sympatisörer muttrade att det var trötta på att stödja en förlorare.

De personliga prövningarna var på intet sätt heller över för Tsvangirai bara för att han hade blivit premiärminister. Strax efter det att han hade svurits in omkom hans hustru i en bilolycka. Omständigheterna pekade på att det var ett mordförsök riktat mot Tsvangirai själv, men Robert Mugabe gjorde allt för att visa sitt deltagande i sorgen.

Tsvangirai lyckades, som sagt, åstadkomma konkreta förbättringar i Zimbabwes ekonomi men det räckte inte för att mobilisera väljarna inför valet 2013. Tvärtom – tilliten till partiet sjönk dramatiskt. En väljarundersökning gav vid handen att MDC hade tappat i popularitet från 38 till 20 procent på bara två år. Samtidigt hade Zanu-PF ökat från 17 till 31 procent. Förklaringen ansågs vara att MDC:s folk på mycket kort tid hade låtit sig korrumperas av makten. Partiet sågs inte längre som ett gångbart alternativ till Zanu-PF. Morgan Tsvangirai personligen stötte sig med många konservativa zimbabwier genom att leva ett utsvävande liv med ständigt nya kvinnor, vilket pressen rapporterade detaljrikt om.

Valet 2013 blev en chock för många, både i och utanför Zimbabwe. Robert Mugabe vann med 62 procent av rösterna och valet ansågs vara, om inte fritt och rättvist, så åtminstone acceptabelt och fritt från våld. Valfusket var inte alls av samma magnitud som 2008. Även om man drar bort ett antal röster som säkerligen representerade fusk, så skulle Mugabe ha vunnit ändå, var den slutsats som utländska observatörer drog. Därmed var Tsvangirais korta karriär som premiärminister över.

Nu stundar nya tider för Zimbabwe med nya maktspelare. Den som väntar på en funktionell demokrati får sannolikt fortsätta att vänta ännu ett slag.

Bengt G Nilsson

WHY MUGABE WON
THE 2013 ELECTIONS IN ZIMBABWE AND THEIR AFTERMATH
STEPHEN CHAN & JULIA GALLAGHER
Cambridge University Press 2017

fMRI: vi smyger oss på hjärnan.
FOTO: ALAMY

Hjärnan utsatt för paparazzi

NEUROPSYKOLOGI

Det mest privata av allt privat är våra tankar, vårt inre liv. Och vi måste vara på vår vakt, ty vi är omgivna av tankeläsare. Tankeläsning är nämligen en fundamental mänsklig aktivitet. På gott och ont försöker vi förstå våra medmänniskor genom att tolka dolda budskap i ordval, tonfall och kroppsspråk. Vi tar dock ofta miste, och det beror inte alltid på bristande receptivitet. Den som vet att han blir tankeläst, vet också hur man förställer sig.

Men tänk om det funnes en möjlighet att läsa våra tankar ”objektivt”, maskinellt? Den tekniska utvecklingen på området och dess tänkbara konsekvenser beskrivs i en bok av neuropsykologerna Barbara J Sahakian och Julia Gottwald: *Sex, Lies & Brain Scans*. MRI, magnetresonansavbildning, är ju numera ett etablerat diagnostiskt hjälpmedel inom sjukvården. Patienten placeras i ett starkt magnetfält, och genom detta sänds radiovågor. När radiovågorna slås av utsänder kroppens väteatomer karakteristiska signaler. Man kan till exempel se skillnader mellan ben- och fettvävnad och upptäcka anatomiska abnormiteter.

En variant av denna teknik som används flitigt för att studera hjärnan i arbete är fMRI, funktionell MRI. Den bygger på att blodets magnetiska egenskaper förändras när det syresätts. När en viss del av hjärnan aktiveras krävs energi och därmed ett ökat upptag av syresatt blod. Till skillnad från klassiskt EEG får man en vida bättre rumslig upplösning av vad som händer i hjärnan. Nackdelen är att fMRI medför en viss eftersläpning i tid.

Det är lätt att bli förförd av fMRI. Vem vill titta på kurvor på en EEG-remsa när man kan se en bild med färgkodning som avslöjar var i hjärnan aktiviteten är förhöjd? Inom hjärnforskningen växer nu antalet fMRI-studier snabbt. Susan Ftizpatrick vid amerikanska James McDonnell Foundation har myntat begreppet ”kognitiva paparazzi”. Vi smyger oss på en hjärna i arbete på samma sätt som paparazzi överraskar kändisar. Men som bekant kan bilderna paparazzi tar vara missvisande, och liknande risker finns med fMRI. Sahakian och Gottwald är väl medvetna om detta och redovisar fMRI-teknikens begränsningar och tillkortakommanden. Varje människas hjärna är unik och de datorprogram som läser av och tolkar mönstren av aktiverade zoner måste först tränas i det individuella fallet innan man kan genomföra några experiment.

Och vet man inte något om kontexten är man också ställd. Adrian Owen visade en fMRI-bild av sin egen hjärna för ett antal ledande experter och bad dem gissa vad han gjorde vid scanningstillfället. Svaren varierade från att han erinrade sig något till att han trummade med fingret som respons på ett stimulus. Inte en enda expert kunde utläsa att Owen just då ljög.

Desto intressantare är det då att samme Owen i samarbete med kolleger vid Cambridge University har gett oss en häpnadsväckande demonstration av vad fMRI *kan* göra. Man undersökte en svårt hjärnskadad kvinna som hade alla kliniska kännetecken på att befinna sig i ett vegetativt tillstånd. Men det visade sig att hon inte var totalt okontaktbar. Om man uppmanade henne att föreställa sig att hon spelade tennis, aktiverades hjärnområden som svarar för motorisk kontroll; likaså reagerade områden för rumsuppfattning när patienten ombads föreställa sig att hon befann sig i ett rum i sitt hem. Man

››

***Total Recall*: brottsliga tankar bestraffas.** FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

kunde sedan gå vidare med vissa patienter och till och med kommunicera med dem. Patienten fick en personlig fråga som forskarna inte visste svaret på. Om patienten ville svara ja skulle hon spela mental tennis, och var svaret nej skulle hon föreställa sig ett rum. I en serie försök visade det sig att i snitt en av 44 patienter i ett till synes vegetativt tillstånd faktiskt uppvisade en viss grad av medvetenhet.

Vad går det att utläsa i en hjärna under arbete med en viss uppgift? Kan man se rasism? Kan man identifiera pedofiler eller psykopater? Kan man rentav göra förutsägelser om hur en viss individ kommer att bete sig? Ett antal sådana studier relateras, bland annat en där man försöker förutsäga vilka som efter avtjänat fängelsestraff kommer att återfalla i kriminalitet. Problemet är naturligtvis att begrepp som ”moral”, ”fördomsfullhet” och ”kriminalitet” är komplicerade och att motsvarande beteenden innehåller så många komponenter. Därför kan det vara intressant att fokusera på något som redan finns och som fMRI kan lyfta till en ny nivå: polygrafen, ”lögndetektorn”.

Experterna såg inte vad det vad Owen höll på med, men situationen hade kanske blivit en annan om frågeställningen varit: Talar Owen just nu sanning eller ljuger han? Den klassiska polygrafen mäter pulsfrekvens, blodtryck, andning och svettning under ett pågående förhör. Maskinen har en träffprocent på ca 70. Det duger naturligtvis inte som bevisning i domstol, men tekniken förekommer i många länder i samband med brottsutredningar.

Det finns ännu inte så många försök att direkt avslöja lögn med fMRI kombinerad med rätt sorts algoritm. Istället har man letat efter hur ljugandets neutrala nätverk kan tänkas se ut. Men under 2000-talet har Daniel Langleben vid University of Pennsylvania gjort en serie studier där försökspersonerna skulle tala sanning eller ljuga om valören på ett spelkort.

”Vem vill titta på en EEG-remsa när man kan se en bild med färgkodning som avslöjar var i hjärnan aktiviteten är förhöjd?”

Det gick inte i de tidigaste försöken att skilja på sanning och lögn. Men när Langleben fick bättre program för maskininlärningen kom han upp i 88,6 procent.

Ett annat uppseendeväckande resultat har presenterats av Giorgio Ganis vid Harvard University. Han använde sig av tolv försökspersoner som fick se ett antal datumangivelser och svara på frågan om datumet betydde något för dem. De var tillsagda att svara nej även om de såg sitt eget födelsedatum. För att hålla dem på alerten hade de också fått ett datum att bevaka och bejaka. Materialet från elva försökspersoner användes för träna upp systemet för igenkänning. När man sedan använde systemet på den tolfte personen hade det rätt till 100 procent! Inte underligt att det har dykt upp kommersiella intressenter med klatschiga namn som Cephos och No Lie MRI – den senare har för övrigt patenterat ett av Langlebens program.

Med träning går det förvisso att lura de bästa program, till exempel genom att tänka på andra, irre-levanta saker under en utfrågning. Dessutom förutsätter ju dagens fMRI att den utfrågade ligger innesluten i stor magnetspole; det räcker med en lätt huvudrörelse för att sabotera mätningen. Men samtidigt pågår en teknisk utveckling som kan öka precisionen. Det är uppenbart att bättre analys av fMRI-data och bättre maskininlärning spelar en stor roll för resultaten. En annan faktor är fMRI-maskinerna. Deras magneter har idag en styrka på 1,5– 3 tesla. 1,5 tesla är 30 000 gånger starkare än det naturliga jordmagnetiska fältet. Det innebär att maskinerna kan urskilja så kallade ”voxlar”, kubiska volymer med några få millimeters sida. En voxel kan innehålla från några tusen till miljontals nervceller, det beror på i vilken del av hjärnan den hör hemma. Med ännu starkare magnetfält bör man få en finkornigare upplösning. I Cambridge bygger man nu en anläggning på 7 tesla, vilket är 140 000 gånger starkare än det jordmagnetiska fältet.

Man får vid läsningen av denna bok intrycket att den klassiska lögndetektorn har spelat ut sin roll. Men det finns faktiskt uppgifter om att intresset för den åter ökar. Så lär det vara i USA men också i ett land som Belgien, där man tidigare inte använde sig av denna teknik. Nu används den där i 800–1 000 polisutredningar om året, uppger SR:s Vetenskapsradion, som också rapporterar om pågående forskning i USA. Psykologiprofessor Jennifer Vendemia mäter hjärnaktiviteten med ett nät av 128 elektroder. Hon uppger sig ha nått en träffsäkerhet på 85 procent.

Kanske kan polygraf och hjärnscanning bli ännu vassare när dessa metoder kompletteras med ny utveckling inom AI. Expertsystemen börjar bli ”emotionellt intelligenta”, det vill säga: kapabla att lära sig att läsa av människors känslor. Det är möjligt att datorerna kan registrera skiftningar i ansiktsuttryck som är så subtila att vi själva inte ser dem. Små

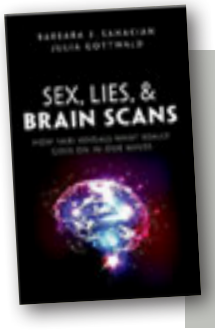

SEX, LIES, & BRAIN SCANS
HOW FMRI REVEALS WHAT REALLY GOES ON IN OUR MINDS
BARBARA J SAHAKIAN & JULIA GOTTWALD
Oxford University Press 2017

förändringar kring ögon och läppar kan avslöja dolda känslostormar. Det finns också nya program som analyserar röstens modulationer. Ett av dem heter Beyond Verbal och påstås kunna identifiera olika emotioner med 80-procentig säkerhet.

Vi gläntar alltså allt mer på dörren in till det mest privata. Tänk om man kan avslöja dolda intentioner! Då är det befogat att ta till sig den varning som förekommer i en novell av Philip K Dick, senare filmatiserad under titeln *Total Recall*, i form av repliken: *I must warn you: anything you think may be held against you*. Du kan dömas för dina brottsliga tankar. På Humboldtuniversitetet i Berlin undersöker professor John-Dylan Haines med fMRI de processer som äger rum i hjärnan medan vi förbereder en handling. Försökspersonen ska bestämma om han vill addera eller subtrahera två tal. Efter ett par sekunder ser han talen på en skärm och utför operationen. På basis av mönstret av voxlar i hans hjärna lär sig datorprogrammet att göra en förutsägelse om hans val och har rätt i 70 procent av fallen, vilket måste anses vara ett signifikant utfall.

I framtidens säkerhetskontroll på flygplatsen räcker det kanske inte längre med att man scannar ditt bagage – man vill också scanna din hjärna för att försäkra sig om att du inte är en presumtiv terrorist. Det är naturligtvis ogörligt att lägga den ena resenären efter den andra i en magnetspole. Men det finns alternativ som ännu inte är lika avancerade som fMRI, till exempel MEG, magneten-cefalografi, som innebär att man med extremt känsliga sensorer mäter de magnetfält som en arbetande hjärna alstrar. Då räcker det kanske med att passera genom en portal. Eller ta på sig Jennifer Vendemias elektrodmössa?

Vi måste kanske inte bara värna om yttrandefriheten, utan också om tankefriheten. Sahakian och Gottwald tangerar de etiska frågorna men diskuterar dem inte. Dock tror jag vi har gott om tid innan tankepolisen slår till. Vi vet faktiskt inte vad en tanke är. Och våra metoder att gissa oss till en tankes innehåll är synnerligen indirekta. Hittills ska man nog mest glädja sig åt de stora neurovetenskapliga och medicinska vinsterna med fMRI. Att denna teknik i förlängningen också kan missbrukas är ett memento, men det får inte avskräcka oss. Vi har ju stora anspråk. Vi vill förstå universum. Det kommer vi nog inte att göra förrän vi förstår vår egen hjärna.

Göran Frankel

Lise Nørgaard: hundraåringen som är ständigt närvarande.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Levande monument

BIOGRAFI

Lise Nørgaard – är det namnet möjligen bekant? Eller kanske tv-serien *Matador*?

Om inte annat så borde det i alla fall få en klocka eller två att ringa på sina håll hos *Axess* skånska läsekrets. Visserligen tittar skåningar inte längre på dansk tv – detsamma gäller omvänt – i samma utsträckning som för några decennier sedan, när den gyllene regeln om att gräset är grönare på andra sidan Sundet stenhårt styrde mediekonsumtionen.

Men tv-serien *Matador*, om livet i den fiktiva staden Korsbæk, är en så central del av det danska kulturarvet att det ska rätt mycket till att missa den, om man bara har ett uns intresse för vad som händer på den västra sidan av Sundet.

Matador är det danska namnet på Monopol, för här handlar det om makt och pengar liksom i sällskapsspelet, och den har gått i repris på dansk tv inte mindre än sju gånger. Senast nu i somras när diverse generationer av danska folket återigen bänkade sig framför tv-apparaterna för att ännu en gång återuppliva bekantskapen med bankdirektör Varnæs, den driftige Mads Skjern – vars ankomst till fots till Korsbæk med sonen Daniel vid sin sida inleder första avsnittet, och vars envetna imperiebyggande utmanar den lilla stadens etablerade kretsar och skakar om i dess sociala strukturer – och alla de andra som vi får följa under åren 1929 till 1947.

Det kanske inte låter så hippt, men tittarsiffrorna säger något annat. Likaså försäljningssiffrorna: 4,7 miljoner dvd- och videoboxar har sålts sedan premiären i november 1978. Det är nästan lika många som antalet danskar. 2006 valdes *Matador* in i den danska *kulturkanonen*, som enda tv-serie i kategorin Film tillsammans med verk av andra nationella stoltheter som Lars von Trier och Bille August.

DR hade god anledning att återigen sända serien i repris i somras, nu i lätt uppfiffad digital utgåva. *Matadors* författare – ovan nämnda Lise Nørgaard – hade nämligen just firat sin senaste *runde fødselsdag*, som danskarna kallar det när man fyller jämnt. Och jämnare och rundare än denna gång kan det knappast bli, med två nollor på slutet: hundra jämnt.

Någon månad efter hundraårsdagen hamnade Lise Nørgaard dessutom på museum när en bronsbyst av henne invigdes på Det nationalhistoriske museum på Frederiksberg. Inte illa att få vara med om det när man fortfarande är vid liv, menade huvudpersonen själv när hon avtäckte statyn.

Ungefär samtidigt utkom dessutom den senaste i raden av böcker om denna legend, som i Danmark närmast är i nivå med Astrid Lindgren eller Ingmar Bergman för svenskarna – fast betydligt muntrare än den senare och mycket bredare med sin alldeles egna mix av genrer än den förra. Om man som författare börjar skriva en biografi om en författare som är 98 år gammal kanske man inte direkt räknar med att vederbörande ska vara med vid utgivningen två år senare. Men den rätt oväntade glädjen fick Jacob Wendt Jensen uppleva med sin *Lise Nørgaard. De første 100 år.*

>>

Bakken: Ett Korsbæk i miniatyr.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Att skriva boken verkar också ha varit rätt mycket en förnöjelse för både författare och intervjuobjekt. En gång i veckan kombinerades intervjuarbetet med en bättre lunch med vitt vin, mestadels på något trevligt ställe i närheten av Lise Nørgaards bostad i Skodsborg. Vid något tillfälle tog de sig istället medelst golfbil till Bakken, där man numera kan besöka en miniversion av Korsbæk med såväl Jernbane Restauranten och Postgaarden som Lauras Køkken för den som vill *frokostera*, och med skådespelare som uppträder som rollfigurerna i tv-serien. När *Korsbæk på Bakken* öppnade sommaren 2015 steg besöksantalet i ett slag med 23 procent.

Åldern må vara hög men minnet är det uppenbarligen inget fel på, att döma av alla upplysningar om stort och smått som levererades under måltidernas gång. Nørgaards tre döttrar – tvillingparet Bente och Anne och yngsta, rebelliska, dottern Dorte – har också medverkat i boken. Sonen Christian dog vid 57 års ålder efter bara några månaders kamp med cancern. Dessutom klipps och klistras det rätt friskt – kanske lite väl friskt emellanåt – med material från alla tidigare böcker om och med Lise Nørgaard.

Ovanpå det fick Jacob Wendt Jensen dessutom tillgång till den samlade korrespondensen mellan Lise Nørgaard och hennes bästa väninna och kollega Eva Bendix; en fullproppad påse med maskinskrivna brev som hämtades ur författarens rymliga *walk-in closet* vid första intervjutillfället. Ur brevväxlingen citeras det också flitigt i boken, med många skarpa formuleringar om kolleger i tidningsbranschen och mycket annat folk som har kantat Lise Nørgaards väg i hennes exceptionellt långa och färgrika liv. Förhoppningsvis har förlaget Gyldendal fått juridisk rådgivning för att undgå att hamna i rätten med en förtalsprocess, för Lise Nørgaard är inte den som väjer för de kulörta formuleringarna, varken i bok- eller brevform.

Se nu till att det inte blir för rosenrött, uppmanade hon Jacob Wendt Jensen vid deras första tretimmarslunch.

Den långa journalistkarriären började i unga år med en praktikplats på familjens lokaltidning, *Roskilde Dagblad*. Den praktiken trodde pappa grosshandlaren inte skulle bli långvarig, för dottern var knappast känd för sin uthållighet. Just därför skärpte unga fröken Jensen, som är hennes flicknamn, sig och fick därefter stanna kvar på redaktionen som fast anställd. Om den tiden kan man läsa i den första delen av hennes memoarer, *Kun en pige*, publiksuccén som kom 1993 och finansierade förlagets samlade skönlitterära utgivning det året.

Att unga damer – eller damer över huvudtaget – borde hålla sig i hemmet var en åsikt som pappa Jensen delade med make nummer ett, den särdeles begåvade men sure Mogens som Lise Nørgaard fick fyra barn med på fem år innan hon övergav dem alla för ett nytt liv i Köpenhamn.

”Förhoppningsvis har förlaget Gyldendal fått juridisk rådgivning för att undgå att hamna i rätten med en förtalsprocess.”

Där, framkommer det så småningom i boken, väntade även *Politiken*-kollegan Jens med efternamnet Nørgaard, hennes livs stora kärlek och med en mer tolerant och modern inställning till det där med kvinnligt förvärvarbete än sin föregångare på posten.

Men att arbetet alltid kommit i första hand har varit på bekostnad av den Nørgaardska familjefriden. Framförallt har yngsta dottern Dorte, som bara var tre år när mamma överlät hela barnaskaran i faderns och sedermera den nya – och rätt elaka – styvmoderns famn, haft ett turbulent förhållande till sin berömda mor som, menar både den yngsta och de övriga döttrarna, högst ogärna både talar om och visar känslor.

Åsikter förmedlar Lise Nørgaard däremot mera frikostigt, och det har hon om det mesta, även om sådant som hon inte vet så mycket om, suckar en av de intervjuade tvillingarna. Och åsikter återfinns i det mesta hon skriver som journalist, om det så handlar om nyhetsreportage, kungliga bröllop, konsumentartiklar, intervjuer eller kåserier, allt producerat i hög takt samtidigt som det även blev tid över för att skriva böcker och manus. Idag hade mycket av det väl platsat på de olika tidningarnas ledarsidor.

Hennes första bok, den underhållande *Med mor bag ratten*, kom 1959 och blev den första i en oavbruten rad av storsäljare som har bidragit till att avlöna alla de barnsköterskor och hemhjälpar som skötte det praktiska i hushållet när familjen hade återförenats i Köpenhamn. Under årens lopp flyttades skrivmaskinen från *Politiken* till veckotidningen *Hjemmet* – där det visst var mer än lovligt mycket tid till bisysslor - och slutligen till *Berlingske Tidende*, där Nørgaard krönte sin journalistiska karriär som stjärnskribent i tidningens söndagsbilaga.

Att placera in Lise Nørgaard i någon bestämd genre eller journalistiskt fack är inte det lättaste, men att hon är en god representant för det borgerliga Danmark, både åsiktsmässigt och socialt sedan barndomen, går inte att ta miste på. Numera röstar hon på regeringspartiet, liberala Venstre, och bjöds på morgonkaffe av statsminister Lars Løkke Rasmussen i hans ämbetsbostad Marienborg i samband med 99-årsdagen. Men i många år var Lise Nørgaard medlem i Det Radikale, det politiskt korrekta mittenparti som under många år satt på den reella makten i dansk politik men som idag är en spillra av sin forna storhet.

Hennes politiska sympatier i tidiga år ledde dock till viss historierevisionism i *Matador*, där Korsbæks lilla motståndsgrupp under besättelsen tillika är aktiva medlemmar i just det radikala partiet – som i verklighetens Danmark var de främsta representanterna för samarbetspolitiken med tyskarna.

Den missen har danskarna dock överseende med, för det är ju så mycket annat hon har gett dem under alla dessa år. Att skriva så 5 procent av läsarna begriper vad man menar är inte så svårt, däremot är det en konst att göra det så att 95 procent förstår, förklarar Lise Nørgaard i boken som förklaring på framgångarna. De 95 procenten av danskarna tackar för de första hundra åren och hoppas på flera till.

Ann-Sofie Dahl

LISE NØRGAARD
DE FØRSTE 100 ÅR
JACOB WENDT JENSEN
Gyldendal 2017

God årgång

Eliot och Woolf: oeniga om James Joyce.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

LITTERATUR

Ezra Pound var som rådgivare och promotor indragen i en rad unga författares strävanden före, under och efter första världskriget. Samtidigt som han själv utvecklade en vidlyftig produktivitet som poet, essäist och kritiker hjälpte han oegennyttigt andra författare. Han läste manuskript och kom med handfasta förslag till strykningar och förbättringar. Hans mest kända ingrepp var att övertyga T S Eliot om att stryka ner den första versionen av *The Waste Land* till halva formatet, från drygt 1 000 rader till cirka 500. Men Eliot var långt ifrån den enda Pound hjälpte på detta handgripliga sätt. Även som förmedlare av förlagskontakter var han påpasslig. Sin viktigaste insats på detta senare område gjorde han genom att ordna så att James Joyces första roman *A Portrait of the Artist as a Young Man* publicerades som följetong i tidskriften The Egoist för att sedan, medan kriget härjade i Europa, ordna så att den blev utgiven i bokform 1916 av en förläggare i New York.

Eliot i all ära, men i Pounds egna ögon var och förblev Joyce den största av hans upptäckter. När Joyces andra roman *Ulysses* publicerades på författarens 40-årsdag den 2 februari 1922 uppfattade Ezra Pound detta som en händelse av så omvälvande dignitet att han föreslog att den kristna tideräkningen skulle skrotas. År 1922 borde kallas ”1 p.s.U”, *post scriptum Ulysses*, skriver Pound i ett brev till den amerikanske kritikern HL Mencken.

Eliot var enig med Pound om Joyces omvälvande betydelse. Han uppfattade själv *The Waste Land* som ett verk tillkommet i skuggan av *Ulysses*. Den konciliante Eliot hade ena benet i kretsen kring sin landsman Ezra Pound med frändskaper som W B Yeats, Wyndham Lewis, Robert Frost och James Joyce. Det andra benet hade han i Bloomsburygruppen. När Eliot försökte förklara Joyces förtjänster för Virginia Woolf och de andra i hennes krets möttes han av misstro. Woolf fick för sig att Eliot insinuerade att vad hon eftersträvade att åstadkomma i sina romaner gjordes bättre av Joyce. När hon väl började läsa Joyces roman växte hennes illa dolda avund till öppet förakt. I ett brev skriver hon så här om den: ”An illiterate, underbred book it seems to me: the book of a self-taught working man.”

Den som lockade Virginia Woolf att uppfatta Joyce som obildad och råbarkad var antagligen Clive Bell, den främste kritikern i Bloomsburykretsen. Bell hade nämligen träffat Joyce i Paris sommaren 1921 och rapporterat i brev hem till London om denne vulgäre irländare och karakteriserat honom som ”underbred and provincial beyond words: and what an accent”. Nej, något kultiverat intryck gjorde tydligen inte James Joyce med sin Dublindialekt. I den högborgerligt förnäma Bloomsburygruppen avfärdades han redan före läsning som en oborstad pratmakare och *dirty paddy* från det efterblivna och provinsiella Dublin.

Den som citerar Clive Bells fisförnäma rapport från ett sammanträffande med James Joyce och tänker sig att denna kan ha spelat en inte obetydlig roll för Virginia Woolfs motvilja att ens läsa irländaren, är den amerikanske litteraturvetaren och kritikern Bill Goldstein, som är ett välkänt ansikte på NBC, där han intervjuar författare och recenserar nyutkomna böcker i teveprogrammet *Weekend Today in New York* – och som dessutom är grundare av och redaktör för New York Times webbsida om böcker. I sin nya bok *The World Broke in Two* behandlar Goldstein fyra författare som var verksamma i skuggan av James Joyce och Marcel Proust, ››

nämligen Virginia Woolf, T S Eliot, D H Lawrence och E M Forster.

I sin närgångna skildring av dessa fyra koncentrerar sig Goldstein på deras förehavanden just år 1922, då *Ulysses* publiceras och en engelsk översättning av Proust börjar utkomma under titeln *In Search of Lost Time*. Uppenbart är att Goldstein har vissa poänger med sin framställning, men man kan verkligen fråga sig hur det är möjligt att infoga vare sig Forster eller Lawrence i Joyces skugga. Eller i Marcel Prousts.

Störst bekymmer har Goldstein naturligtvis med D H Lawrence. Det märks för övrigt redan av hans sätt att benämna honom. Efter att inledningsvis ha informerat oss om att Lawrence som pojke vanligen kallades Bert, prövar Goldstein att kalla honom så i den beskrivning som ges av hans bakgrund och uppväxt. Sedan blir det Lawrence, rätt och slätt, medan de övriga tre författare han behandlar kallas Virginia, Tom och Morgan på ett intimiserande sätt som ibland kan te sig klibbigt. I avsnitten om Lawrence finns hela tiden en distans. Och frågan är om inte Lawrence i själva verket ligger ganska långt från Goldsteins ämne. Visserligen utsätts Lawrences roman *Women in Love* för ett sedlighetsåtal i USA, liksom Joyces *Ulysses* skulle komma att göra ett antal år senare. Men ungefär där upphör likheterna. Lawrence verkar ha varit lika ointresserad av Joyce som Joyce var av Lawrence. Visst var Lawrence angelägen om att få läsa *Ulysses*, den roman som alla pratade om, och han bad sin förläggare sända honom ett exemplar. Lawrence läste här och var i romanen, men tyckte sig inte komma in i den, så han skickade tillbaka boken, tackade för lånet och skrev: ”I am glad I have seen the book, since in Europe they usually mention us together – James Joyce and D H Lawrence – and I feel I ought to know in what company I creep to immortality.”

Tja, djupare än så var säkerligen inte intresset. Lawrence, maniskt kreativ, var helt uppslukad av sitt eget författarskap och som bekant produktiv fram till sin död vid 44 års ålder 1930. Han hade inte tid att läsa James Joyce. Hellre läste han

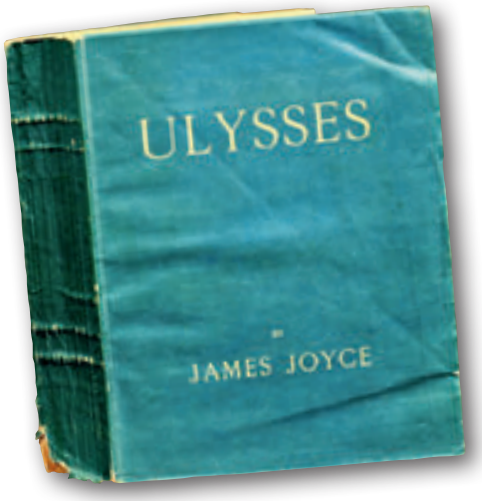

Ulysses: epokgörande.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

då EM Forster, inte för att han kände sig befryndad med denne, men därför att Forster liksom han själv var en berest karl som gärna skrev om upplevelser i länder långt från England. ”To me you are the last Englishman”, skriver Lawrence i ett brev till Forster, ”And I am the one after that”.

Att den modersbundne, homosexuelle och som person tydligen ängslige Forster stod på god fot med Lawrence är en av de överraskningar som Goldstein kommer med. Annars är han i sitt porträtt av Forster mest upptagen av dennes sexuella läggning och av det faktumet att denne blyge man först vid 37 års ålder lyckades göra sig av med oskulden. Porträttet av Forster är i mina ögon onödigt närgånget men framstår ändå som beskyddande, liksom buret av en övertygelse om att E M Forster är för fin och ömtålig för den här världen. Jag har svårt för den patroniserande attityd som Goldstein visar gentemot den ”Morgan” han beskriver. Och jag tror inte för ett ögonblick på att Forster blev lamslagen av att läsa Proust och Joyce så till den grad att han efter *A Passage to India* (1924) aldrig mer tog sig samman att skriva en ny roman, trots att han levde till 1970. Nej, bristande skaparkraft var snarare problemet. Mellan *Howards End*, utkommen 1910, och *A Passage to India*, utkommen 1924, publicerade Forster inga romaner. Han var tidigt produktiv som romanförfattare, men slocknade i förtid. Han övergick till att bli kritiker, reseskildrare och så småningom radioman.

Men tanken att han skulle ha blivit förlamad av att jämföra sig själv med Joyce eller Proust finner jag långsökt. Goldstein nämner den möjligheten, men lyckas inte presentera något belägg för saken. Det verkar mest vara en förevändning att ta med Forster i framställningen.

De två som otvivelaktigt platsar i sammanhanget är T S Eliot och Virginia Woolf. Eliot var en hängiven beundrare av Joyce och välkomnade *Ulysses* som ett mästerverk i en recension tryckt i tidskriften *The Dial*. Originellt nog skriver han att den inte är en roman, för ”romanen är en död form”. Joyce själv lär ha höjt på ögonbrynen inför detta och andra inslag i Eliots recension, men uppenbart var att Joyce i Eliot trots allt hade en varm anhängare, som dessutom skulle återkomma till ämnet i en berömd essä om Joyce och den mytiska metoden. När Eliot sjösatte sin tidskrift *Criterion* lät han i första numret trycka en essä om Joyces roman, skriven av Valery Larbaud. Ezra Pound var naturligtvis nöjd med Eliots insatser för att sprida kännedom om Joyce och hans välskrivna lovprisningar, men en som starkt ogillade dem var Virginia Woolf.

Varför slafsa i sig rått kött när man få det tillagat? Den frågan ställer Woolf i ett brev angående sin läsning av *Ulysses*. Att hon karakteriserar författaren som

”Varför slafsa i sig rått kött när man få det tillagat? Den frågan ställer Woolf angående sin läsning av Ulysses.”

självlärd och obildad faller tillbaka på henne själv, påpekar Goldstein påpassligt, för själv saknade Woolf akademisk utbildning, medan den brådmogne Joyce redan som 20-åring tog en akademisk examen, *bachelor of arts*, vid det katolska universitetet i Dublin, där han uppfattades som en så osedvanlig språkbegåvning att han till och med blev erbjuden en amanuenstjänst, vilken han dock tackade nej till. I brev till andra medlemmar i Bloomsburykretsen ondgjorde hon sig över Joyce och hans skriande brist på god smak och konstnärlig finess. Hon var arg på Eliot. Vanligtvis kände hon sig osäker i Eliots sällskap, osäker och obekväm inför Eliots i hennes ögon alltför stela beteende och akademiskt präglade konversation, men nu var hon plötsligt angelägen om att få träffa honom för att säga honom ett sanningens ord om den råbarkade irländaren och hans roman, som enligt hennes mening bara bestod av en serie litterära *stunt-tricks*. Hon var mycket säker på sin sak och såg tydligen fram emot att läsa lusen av Eliot.

Smärtsamt uppenbart är att Woolf uppfattade Joyce som en konkurrent och att hon gjorde allt som stod i hennes makt för

THE WORLD BROKE IN TWO
VIRGINIA WOOLF, T S ELIOT, D H LAWRENCE, E M FORSTER, AND THE YEAR THAT CHANGED LITERATURE
BILL GOLDSTEIN
Henry Holt and Co 2017

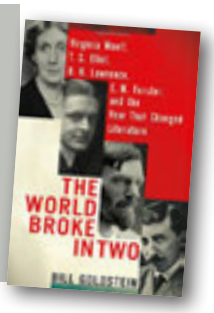

att förtala honom och hans roman. De två var jämnåriga, därmed potentiella rivaler, och skriverierna om Joyce retade henne så till den grad att avunden fick en menlig inverkan på hennes eget arbete. Enligt egen utsago läste hon bara de fem första kapitlen av *Ulysses* och lämnade sedan över den till sin make Leonard, kritikern, som nyfiket läste hela. Själv började Virginia Woolf istället läsa den engelska översättningen av Marcel Proust. Hon blev lika hänförd av Proust som hon känt sig frånstött av Joyce.

I sin vurm för Proust frågade sig Woolf vad som återstod att skriva efter den oförliknelige fransmannens romansvit. Vreden över Joyce och skriverierna om honom hade stört henne i arbetet med *Mrs Dalloway*, men när hon fullbordade denna roman, 1925, var hon kringvärvd av Prousts atmosfär. Hon skriver i sin dagbok: ”I wonder if this time I have achieved something? Well, nothing anyhow compared with Proust, in whom I am embedded now.” Ännu tydligare anar man Prousts närvaro i hennes följande roman *To the Lighthouse* (1927), där hon också infogar ett tydligt eko i titeln på den korta men helt centrala mittsektionen. Denna har rubriken ”Time Passes”.

Joyce var för vulgär för Virginia Woolf. Dessutom var han provocerande nog lika gammal som hon. Who is afraid of James Joyce? Virginia Woolf. Hon tydde sig till Proust och valde att spela ut fransmannen mot irländaren, till exempel genom att övertala Eliot att skriva till Proust för att be om ett bidrag till tidskriften *Criterion*. Eliot hade inte läst en rad av Proust, men han skrev ändå ett brev till honom sommaren 1922. Till sin besvikelse fick han aldrig något svar. Marcel Proust var sjuk och dog senare samma år, i november.

Bill Goldsteins bok om det omtumlande engelska litteraturåret 1922 bjuder bitvis på livfull och spännande läsning. Framställningen kryllar av detaljer och dryper av skvaller som Goldstein har fiskat upp ur de behandlade författarnas brev. Åtskilliga av dessa detaljer framstår som överflödiga och är intressanta huvudsakligen ur förlags- och bokhistorisk synvinkel. Även en del av skvallret är överflödigt. Som läsare kan man nog känna att man ibland får veta mer om författarnas vandel än man har lust med, sådant som inte tillför något väsentligt till förståelsen av författarna eller deras verk utan mest bara är endera kuriosa eller intima upplysningar om sexvanor eller psykiska kriser.

Tommy Olofsson

FOTO: WIKIPEDIA

Ett fall av dåligt omdöme

PSYKIATRI

Inför det amerikanska presidentvalet år 1964 skickade tidskriften *Fact* ut ett frågeformulär till tusentals psykiatrer över hela USA. I formuläret ombads mottagaren att uttala sig om valets republikanske kandidat, Barry Goldwater, och dennes mentala hälsa. Goldwater betraktades som överdrivet konservativ i sociala frågor och hade uttalat sig positivt till användandet av taktiska kärnvapen i Vietnam. Detta ledde till misstankar, åtminstone bland demokrater och mediefolk, om att republikanernas kandidat inte var riktigt klok.

De flesta psykiatrer ignorerade *Facts* förfrågan. Ett drygt tusental hävdade dock att Goldwater var paranoid – eller kanske till och med schizofren – och därmed inte lämpad för presidentposten. *Facts* artikel om enkätundersökningen fick ett enormt genomslag och blev ett effektivt propagandavapen för det demokratiska partiet. Barry Goldwater, vars kampanjslogan var ”In your heart – you know he’s right” hånades skoningslöst av motståndaren Lyndon Johnson, som lät trycka upp kråsnålar med texten ”In your guts – you know he’s nuts”. Föga förvånande vann Johnson valet överlägset.

Barry Goldwater fick dock på sätt och vis revansch, när han framgångsrikt stämde *Facts* chefredaktör för ärekränkning. Historien med *Fact* bringade också den amerikanska psykiatrin i vanrykte. Förutom att utnyttja sin ställning i samhället för ideologiska syften, hade de inblandade visat prov på grov klinisk inkompetens. Barry Goldwater, som fortsatte i nationens tjänst som senator under ytterligare 20 år, var uppenbarligen inte galen. För att förhindra liknande pinsamheter i framtiden antog det amerikanska psykiaterförbundet *APA* en stadga

››

(känd som Goldwaterregeln), vilken förbjöd dess medlemmar att uttala sig om offentliga personers mentala hälsa.

Den nya stadgan trädde i kraft 1973, och har sedan dess respekterats av APA:s medlemmar, till alldeles nyligen. Efter Donald Trumps seger i fjolårets presidentval har vissa psykiatrer manat till uppror mot Goldwaterregeln. Denna rörelse kulminerade i en uppmärksammad konferens vid Yale University i april, ledd av psykiatern Bandy X Lee. Konferensens deltagare menade att de som yrkesfolk var förpliktigade att höja sina röster offentligt när en ”uppenbarligen farlig och instabil” person som Donald Trump var på väg att tillträda landets viktigaste ämbete. Mötet på Yale resulterade i boken *The Dangerous Case of Donald Trump. 27 Psychiatrists and Mental Health Experts Assess a President*.

När jag först hörde talas om denna bok slogs jag av förvåning. Goldwater-regeln är i det närmaste helig bland APA:s medlemmar, och att bryta mot den innebär ett påtagligt, professionellt risktagande. Jag föreställde mig att doktor Lee och hennes medförfattare måste ha ägnat månader åt att formulera en logiskt sammanhängande, vetenskapligt hållbar och etiskt oklanderlig bedömning av presidentens mentala hälsa. Jag föreställde mig också att de hade vänt och vridit på varje formulering för att säkerställa att deras bok var fri från politiska influenser och tendentiösa resonemang av alla slag.

Men oj, vad jag bedrog mig! *The Dangerous Case of Donald Trump* är i själva verket en lösryckt samling av illa skrivna och undermåligt argumenterade, polemiska essäer, hafsigt förklädda till kliniska bedömningar. Lee och hennes kolleger försöker inte ens dölja sitt vänsterliberala trosnit och är fullkomligt öppna med sin avsky för herr Trump, hans parti och dess anhängare. Stilen är anpassad till innehållet: boken är full av klichéer, förvirrade utvikningar och högtravande gallimatias. *The Dangerous Case of Donald Trump* är, med andra ord, pseudovetenskaplig dynga.

Till att börja med är den långa titeln vilseledande. Vissa av de ”Mental Health Experts” som får komma till tals saknar helt bakgrund inom psykiatrisk diagnostik, däribland Trumps gamle spökskrivare Tony Schwartz och juristen James A Herb. Fackpsykiatrerna är förvisso överens om att Trump är psykiskt sjuk, men deras bedömningar skiljer sig markant. Någon ställer diagnosen paranoia, andra lutar åt *narcissistisk personlighetsstörning*, antisocial personlighetsstörning, histrionisk personlighetsstörning, demens, vanföreställningssyndrom, psykos, politisk hemofili (vad nu det är för något), sociopati, hypomani eller adhd. Av denna digra lista att döma är Trump inte bara psykiskt sjuk, utan kanske den psykiskt sjukaste personen i hela USA. Det är förvånande att karln ens klarar av enkla sysslor som att borsta tänderna eller gå på toaletten (och dessutom twittra samtidigt!).

Den enda diagnos som alla experter kan enas om är narcissistisk personlighetsstörning. Att Donald Trump uppfyller kriterierna för en narcissist är självfallet tänkbart. Än sen då? Om narcissister plötsligt utestängdes från offentlig verksamhet skulle vi knappt ha några politiker kvar. Narcissism är dessutom ett synnerligen vagt och subjektivt begrepp. Vid sitt senaste möte år 2013 rekommenderade APA:s expertkommitté att diagnosen narcissistisk personlighetsstörning skulle strykas ur den amerikanska psykiatribibeln DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*), eftersom den nästan helt saknar vetenskaplig underbyggnad. Detta utlöste våldsamma protester från APA:s freudianska flygel, och till slut fick beteckningen vara kvar. Att diagnostisera folk som narcissister är trots allt ett praktiskt sätt för kliniker att legitimera sina personliga antipatier mot patienter, kolleger eller presidenter som de ogillar eller avundas. Författaren Gore Vidal var något på spåren när han definierade en narcissist som ”en person som är snyggare än du”.

Med tanke på bokens allvarsamma tema är *The Dangerous Case of Donald Trump* förvånansvärt rik på psykoanalytiska spekulationer av de mest långsökta slag. Psykiatern Thomas Singer föreslår, till exempel, att Donald Trumps utnämnande av Scott Pruitt till chef för det federala miljöskyddsverket är ett uttryck för presidentens ”jungianska dödsångest”. Doktor Steve Wruble ägnar ett helt kapitel åt presidentens påstådda ”daddy issues” – hans oidipala behov av att leva upp till sin stränge faders krav. Även om Wrubles analys skulle visa sig vara korrekt har jag svårt att se dess relevans. Är inte förekomsten av ”daddy issues” snarare regel än undantag bland amerikanska presidenter? Bill Clinton miste sin far redan i moderlivet. George W Bush hade svårt att motsvara sin framgångsrika pappas förväntningar. Barack Obamas ”daddy issues” var så svåra att han skrev en hel bok om dem! Om Donald Trump verkligen plågas av sådana ”issues”, förtjänar han då inte vår sympati, snarare än hån och smälek?

Betty P Teng, en psykoanalytiker verksam i New York, ägnar sin essä åt Trumps förödande effekter på det kollektiva, amerikanska psyket. Teng introducerar läsaren till *Post-Trump Stress Disorder* – hennes nya, banbrytande diagnos. Strax efter fjolårets presidentval noterade psykoanalytikern hur hon själv, liksom sina klienter, började uppvisa klassiska, posttraumatiska symtom: dåligt humör, sömnlöshet och koncentrationssvårigheter. Efter att ha mobiliserat allt sitt yrkeskunnande insåg Teng att symtomen hade utlösts av den nye presidentens ”extrema tweets” och ”katastrofala” invandringspolitik. Om jag förstår Teng rätt är *Post-Trump Stress Disorder* en synnerligen lömsk åkomma. Riskfaktorerna tycks vara: bostad på Manhattan, ett överskott av pengar och fritid samt ett underskott av riktiga problem. Syndromet verkar vanligast bland vänsterliberaler, men psykoanalytikern misstänker att Trumps egna supportrar också kan vara drabbade, utan att ens veta om det! I Donald Trumps Amerika går ingen säker för mental ohälsa.

Läkare som behandlar farliga patienter inom psykvården är inte nödvändigtvis intresserade av diagnoser. De börjar med att ta reda på om det förekommit våld i patientens förflutna. Av en bok med titeln *The Dangerous Case of Donald Trump* förväntar sig läsaren naturligtvis att bli övertygad om att president Trump är ”farlig”. Problemet för författarna är att Trump, sin bombastiska stil till trots, inte är någon våldsam person. Hans gamle spökskrivare Tony Schwartz väcker visserligen till liv ett gammalt rykte om att den unge Donald som mellanstadieelev ska ha slagit sin musiklärare på käften. Om detta är det värsta den nye presidenten gjort, ter han sig förhållandevis fredlig, åtminstone i jämförelse med den före detta vicepresidenten Dick Cheney, som vådasköt en äldre herre i ansiktet med en hagelbössa, eller varför inte senator Ted Kennedy, som lämnade sin älskarinna att drunkna i hans bil och därefter flydde från olycksplatsen.

”Om narcissister plötsligt utestängdes från offentlig verksamhet skulle vi knappt ha några politiker kvar.”

I brist på dokumenterad våldsamhet väljer bokens författare att fokusera på presidentens allmänna impulsivitet och bristande etikett. Praktiskt taget alla medverkande drar upp Trumps (förvisso osmakliga) kommentar om att somliga kvinnor låter berömda män ”grab them by the p***y”. Psykoterapeuten Diane Jhueck går så långt som att hävda att Trumps ”aggressiva attityd och beteende gentemot kvinnor saknar motstycke bland amerikanska presidenter”. Detta kommer nog som en överraskning för Juanita Broaddrick, Paula Jones and Kathleen

Narcissus: inte ovanlig inom politiken.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Willey, för att bara nämna tre av de många kvinnor som har anklagat Bill Clinton för diverse sexualbrott.

En av bokens få sansade röster tillhör David M Reiss, en privatpraktiserande psykiater från Kalifornien. Snarare än att ventilera sitt missnöje med Trump och dennes program påpekar Reiss sakligt att presidenten är 71 år gammal, och att hans kognitiva färdigheter knappast är vad de en gång var. Reiss föreslår att alla presidenter (inte bara republikaner) tvingas att underkasta sig en neuropsykiatrisk undersökning, alltså ett slags utvidgat IQ-test, innan de tillträder ämbetet. Idén är inte dum, men det finns en hake. Den amerikanska författningen anger inte något undre gränsvärde för en presidents intelligens. I juridiska sammanhang blir en individs IQ relevant först om den ligger under 70, vilket är liktydigt med förståndshandikapp. Att Trump, eller någon annan presidentkandidat, skulle ha en IQ under 70 är förstås absurt. Enligt min mening vore en rimligare lagändring att förbjuda medborgare över 65 år att kandidera till presidentämbetet. En nedre åldersgräns på 35 år finns redan, så det borde inte föreligga något konstitutionellt hinder för att preventivt pensionera kandidater som Donald Trump – och Hillary Clinton!

När jag slår ihop *The Dangerous Case of Donald Trump* frågar jag mig återigen vad som kan ha förmått mina kolleger att medverka i ett så ansvarslöst projekt. Utöver deras personliga avsky för Trump förnimmer jag ett djupare och mörkare motiv. Under större delen av 1900-talet dominerades psykiatrin av freudiansk ideologi. Psykiatrer ansåg sig besitta en alldeles unik förmåga att se in i sina patienters själar och trassla ut deras intrapsykiska strukturer. Mot århundradets slut trängdes freudianismen dock ut ur psykiatrins finrum av kognitiva modeller och modern neurovetenskap. Detta paradigmskifte bidrog till att rehabilitera psykiatrins skamfilade rykte, men efterlämnade ett ideologiskt tomrum. Med freudianismens död gick psykiatrin miste om sin ”unika kunskap” om den mänskliga själens natur. Hur skulle psykiatrer kunna legitimera sin status utan dessa psykologiska superkrafter? Skulle man nu bara sitta och vara trevlig mot folk, som någon jäkla socialarbetare?

I boken anar jag en förhoppning om att politisk korrekthet och vänsterliberal ideologi snart kommer att ersätta freudianismen som psykiatrins ”unika kunskap”. Författarna nöjer sig trots allt inte med att diagnostisera Donald Trump, utan sjukförklarar även hans väljare, som ju har låtit sig hjärntvättas av ”falska nyheter”. Som psykologen Craig Malkin uttrycker det så lever den andra halvan av landet i ett slags ”alternativ” verklighet. Om Trumps supportrar verkligen lider av kollektiva vanföreställningar, är det då inte psykiatrins rätt och skyldighet att lägga in dem för behandling – med tvång om så behövs? Vad författarna inte verkar inse, är att denna ihopblandning av vänsterpolitik och psykiatri har en lång och mörk historia bakom sig. Jämförelser av Donald Trump med Adolf Hitler pyntar var och varannan sida av *The Dangerous Case of Donald Trump*, men ingen av författarna bryr sig om att diskutera Sovjetunionen, där ju politiskt feltänkande behandlades med elchocker och iskalla bad.

Hur står det då egentligen till med Donald Trumps mentala hälsa? Fråga inte mig. Karln är uppenbarligen gapig, men för denna bedömning krävs ingen läkarexamen. Att spekulera om offentliga personers inre liv är och förblir ett hopplöst projekt. Allt vi vet eller tror oss veta om kändisar har ju på sin väg till vårt medvetande passerat pr-folkets och massmediernas grindvakter, och dessa drivs av sina egna agendor och intressen. Att ställa diagnos på sina egna patienter är djärvt nog – att diagnostisera individer man aldrig har träffat på grundval av skvaller och ”tweets” är rent huvudlöst. För min egen yrkeskårs skull kan jag bara hoppas att denna gräsliga bok snabbt försvinner från hyllorna och nonchaleras som ett verk av fåtal excentriker. Om inte föreställer jag mig att den amerikanska psykiatrin än en gång kommer att hänvisas till den nationella skamvrån, med dumstruten på.

Erik W Larsson

THE DANGEROUS CASE OF DONALD TRUMP
27 PSYCHIATRISTS AND MENTAL HEALTH EXPERTS ASSESS A PRESIDENT
BANDY X LEE (RED)
Thomas Dunne Books 2017

I VÅR TID

Sympati från djävulen

Bengt Ohlsson

UNDER INBÖRDESKRIGET I före detta Jugoslavien pratade jag med min syrra om hur svårt det var att få grepp om orsakerna till att forna grannar började förgöra varandra, och hon sa något som förvånade mig, nämligen att man kunde leta förklaringarna i tunna små skrifter från Utrikespolitiska institutet, men att man också kunde läsa Stephen Kings *Needful Things*, eller *Köplust* som den kom att heta på svenska.

Romanen kom ut i samma veva som granaterna började vissla i Slovenien, Kroatien och Bosnien. Den handlar om en mefistofelisk herre vid namn Leland Gaunt som slår sig ner i den lilla staden Castle Rock och öppnar prylbutiken Needful Things. I skyltfönstret hamnar sen olika föremål som slår an en sträng djupt inne i byborna. Någon hejdar sig och får syn på ett basebollkort som han inte sett sen han var liten. Eller en lampskärm. Inga märkvärdiga grejer, men för byborna har de ett oskattbart affektionsvärde. Prylarna knyter an till just deras historia, deras smärtpunkter och glädjeämnen. Till det som gjorde att de blev som de blev. När de kliver in i Leland Gaunts butik och pekar på föremålet rycker han på axlarna och säger att de kan få det gratis – om de gör honom en liten tjänst.

> ”Därigenom fångar han din uppmärksamhet och vinner din sympati. Han blir en nära anförvant.”

TJÄNSTERNA BESTÅR AV olika hyss. Oskyldiga små streck. Kasta lera på någons nytvättade lakan som hänger på tork, till exempel. Men Leland Gaunt visar sig äga vittgående kunskaper om bybornas ömma punkter och bristningsgränser. Han vet vem som har ett ont öga till vem, och gått och väntat på att hämnas någon gammal oförrätt.

DET ENA HYSSET leder till det andra, och det dröjer inte länge innan saker och ting börjar spåra ur. Och Leland Gaunt kan luta sig bakåt och betrakta hur de underliggande spänningarna i den förr så fridsamma lilla staden börjar korskopplas, förstärkas, spraka och blixtra.

Som så ofta hos Stephen King spårar också berättelsen ur. Det gör inte så mycket. Alla författare har sina egenheter, och Kings signum är att de första fyra femtedelarna av hans böcker håller mästarklass, men den sista femtedelen är nästan alltid långsökt och pinsam.

När samtiden tycks som allra mest förgiftad av anklagelser och motanklagelser, av konspirationsteorier och dystopier, tänker jag på Leland Gaunt, hans bockfot och hans djupa människokännedom.

Hur skulle djävulen vara beskaffad, om han funnes? (Vi kan väl vara lite feministiskt gentlemannamässiga och låta ”hen”-et vila i just det här fallet…)

Det finns något befriande med att ge honom en fysisk gestalt, istället för att prata om fluffigheter som ”främlingsfientlighet”, ”näthat” och ”utanförskap”.

Ibland kan jag se honom tydligt framför mig. Han är en gestalt som ställer sig på din axel och viskar några tröstande och medlidsamma ord i ditt öra. Han ser dig i din sorg, din bitterhet och frustration på ett sätt som ingen annan gör. Därigenom fångar han din uppmärksamhet och vinner din sympati. Han blir en nära anförvant.

Och när det målet är uppnått har han en förunderlig förmåga att peka på någon annan person, eller folkgrupp, eller samhällsklass, och övertyga dig om att det är deras fel att du har det så svårt, och att de inte lider lika mycket som du. Titta bara så sorglösa de verkar. Är det rättvist, tycker du?

På det här sättet sprider han misstro, harmsenhet och hämndlystnad. När någon exempelvis konstaterar att han älskar sitt hemland kryper djävulen snabbt upp på hans axel och får honom att göra det avgörande lilla tillägget:

– Ja, Sverige är verkligen underbart! *Till skillnad från…* Sen är det kört.

DJÄVULEN ANVÄNDER FINGERFÄRDIGT både dina med- och motgångar för sina syften. När det går bra för dig lyckas han framställa dina lågpresterande kolleger som snyltare och oduglingar. När det går dåligt får han dig att känna dig nertrampad och dömd på förhand. Han kan till och med vända de mest blomstrande kärlekspar mot varandra. För när räkningarna travas på hallbordet, middagen bränts vid och någon annan på jobbet fick hörnrummet mot Humlegården – nog beror det åtminstone till viss del på de patriarkala strukturerna? Och påminner inte de patriarkala strukturerna provocerande mycket om maken som sitter där förnöjt smackande i soffhörnan?

Och visst är det vid närmare eftertanke så att Säpo alltid ser mellan fingrarna när just dina meningsmotståndare kastar gatstenar genom skyltfönstren? Och när du ser på Aktuellt och lyssnar på *Godmorgon, världen!*, nog vinklas nyheterna misstänkt ofta till just din grupps nackdel?

Så läggs den ena misslyntheten till den andra, och solen går upp över en ny dag i Castle Rock, och vi gäspar och går till jobbet medan Leland Gaunt funderar över vilka små spratt vi skulle kunna spela varandra.

Personligheternas England

Lady Diana Cooper

Winston Churchill

Margaret Argyll

George IV

Edith Sitwell

England är på väg att kasta loss från kontinenten, men Fokus tar upp jakten. Följ med Fokus och Johan Hakelius till England på en resa som går i de udda personligheternas tecken. Under en vecka besöker vi lantgods, katedraler, universitet och parker. Vi blir guidade på plats och varje dag dyker nya personligheter upp, i en pågående berättelse av Johan Hakelius. En resa både i rum och tid och en semester från vår egen, ganska löjliga, tidsålder.

8 dagar inkl flyg & boende: **24 950 kr**

RESEDATUM: 21–28 APRIL 2018. Halvpension, del i dubbelrum. Enkelrum mot extra kostnad.
Läs mer: www.fokus.se/lasarresor

DAG 5 STOURHEAD: Henry »the Magnificent« Hoare ägnade trettio år åt att formge Stourheads park, inspirerad av Claude Lorraines, Nicolas Poussin och Gaspard Dughets målningar.

Posttidning B
Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

ROLEX

THE DATEJUST 41

The new generation of the essential classic, with a new movement
and design that keep it at the forefront of watchmaking.
It doesn't just tell time. It tells history.

OYSTER PERPETUAL DATEJUST 41

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

1851
NYMANS UR
WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM